

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

19.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:
Monigl István

ISSN 0236-736-X

Sorozatszerkesztő:
Káposztás Ferenc
tudományos titkár

Irta:
Moksony Ferenc

Lektorálta:
Cseh-Szombathy László

TELEPÜLÉSI TÉNYEZŐK ÉS AZ ÖNGYILKOSSÁG

* * *

AZ ÖNGYILKOSSÁG EGYES DEMOGRÁFIAI ÖSSZEFÜGGÉSEI EGY ÖSSZETÉTELHATÁST VIZSGÁLÓ ELEMZÉS EREDMÉNYEI

(Két tanulmány)

BUDAPEST

1984/5

A kötet első tanulmánya a "Társadalmi
beilleszkedési zavarok" kutatási irány
keretében folyó munka számára készült.

TARTALOMJEGYZÉK

	oldal
Előszó	7
TELEPÜLÉSI TÉNYEZŐK ÉS AZ ÖNGYILKOSSÁG	9
I. Az öngyilkosság és a településtípus kapcsolata	11
1. A településenként változó öngyilkossági arány magyarázatai	11
2. A bemutatott magyarázatok megítélésének néhány általános szempontja	19
3. Az öngyilkosság és a településtípus kapcsolatának alakulása Magyar- országon	23
II. Az öngyilkosság területi eloszlása	33
1. Az öngyilkosság eloszlása az ország nagyobb területi egységei között	33
2. Az öngyilkosság területi eloszlása városi környezetben	42
2.1 A társadalomökológia fogalma és az ökológiai elemzés	42
2.2 Az öngyilkossággal foglalkozó ökológiai kutatások áttekintése ..	46
2.3 Az ökológiai elemzés problémái: alternatív magyarázatok	56
2.4 Az ökológiai magyarázat elvi problémái:.....	58
2.5 Az ökológiai elemzés módszertani problémái	62
2.6 Az ökológiai elemzés lehetséges módszereiről	63
III. Jegyzetek	69

x x x

AZ ÖNGYILKOSSÁG EGYES DEMOGRÁFIAI ÖSSZEFÜGGÉSEI. EGY ÖSSZETÉTELHATÁST VIZS- GÁLÓ ELEMZÉS EREDMÉNYEI	81
I. A demográfiai folyamatok kétféle hatása	83
II. Az összetételhatás elemzésének néhány általános kérdése	87
III. A korösszetétel változásának hatása az öngyilkosság alakulására	93
IV. A családi állapot szerinti összetétel változásának hatása az öngyilkos- ság alakulására	103
V. Hivatkozások	111

ELŐSZÓ

A két dolgozat, amely most együtt olvasható, az öngyilkosság problémájával foglalkozik - különböző megközelítésben. Az első alapvetően szociológiai szempontu: azt vizsgálja, milyen szerepe lehet a lakóhelyi környezetnek e jelenség kialakulásában, ritkább vagy sűrűbb előfordulásában. Nem kínál egyértelmű, kellően kiérlelt és megalapozott magyarázatot, a nélkülözhetetlen előmunkálatok (nyilván részleges) elvégzésére törekszik: a kérdéskör általam ismert szakirodalmának tartalmi, szerkezeti és módszertani elemzése nyomán mérlegeli a jövőbeni kutatások lehetséges irányait, útjait. Ebből következően a leíró, a témára vonatkozó ismereteket s azok elképzelhető értelmezéseit bemutató részekkel legalábbis egyenrangú szerepet kap a különböző szerzők gondolatrendszerének, érvelésmenetének, az általuk alkalmazott kutatási és bizonyítási eszközöknek az értékelő áttekintése. Az effajta tudományos önreflexió fontosságát aligha lehet vitatni. Jelen esetben a vizsgálatok megszokottnál talán részletesebb boncolgatása remélhetőleg rámutat a tisztázatlanságok sorára ezen a területen. Ugyanakkor a társadalmi jelenségek, az egyéni magatartás - egyelőre mindenképp homályos kifejezéssel - ökológiai szemlélete a kutatás ígéretes, számos tudományterület tartalmi és módszerbeli eredményeit befogadni és ötvözni képes útjának látszik, s így vélhetőleg megéri a hatékonyságának növelése érdekében tett erőfeszítéseket.

A másik dolgozat döntően demográfiai érdeklődést tükröz: arra keres választ, hogy a népesség életkor, családi állapot stb. szerinti összetételében lezajló változások, átrendeződések milyen hatással vannak az öngyilkosságok viszonylagos gyakoriságának alakulására. A rendelkezésre álló ismeretek, adatok birtokában e kérdésnek egyelőre csupán az egyik oldalát ragadhatjuk meg: azt a következményt, ami az öngyilkosság tekintetében eltérő mértékben veszélyeztetett népességcsoportok létszámarányainak módosulásából ún. összetételhatásként fakad. Nem kevésbé fontos azonban - egyszersmind a kutatás számára lényegesen nehezebben hozzáférhető - az öngyilkosságok növekményének a különböző ún. csoport- (kor-, családi állapot stb.) specifikus arányszámok emelkedéséből adódó - s ezen keresztül a jelenség összefoglaló mutatójában is kifejeződő - azon része, amely esetleg a demográfiai szerkezet említett átalakulásainak tulajdonítható. Erről a fajta hatásról ma még keveset tudunk, jóllehet a szellem, a megismerés számára minden bizonnyal ez jelenti a nagyobb kihívást. Van végül egy harmadik terület, ahol a demográfia mélyen érdekelt az öngyilkosság kutatásában - ez pedig a halandóság és annak összefüggése a népesség létszámának alaku-

lásával. Hazánk népesedési viszonyainak kedvezőtlen változásában közismerten nagy szerepe van a halandóság igen magas és romló irányzatot mutató szintjének, aminek viszont egyik - ha nem is meghatározó, de korántsem mellékes - forrása a balesetből, mérgezésből és erőszak alkalmazásából eredő halálozások - ezen belül az öngyilkosságok - szaporodása. Az önpusztító magatartás visszaszorításával tehát - igaz, közvetlen hatásként csupán kis mértékben - javítani lehet halandósági viszonyainkat, emelni az átlagos élettartamot; az un. halálteki halandósági táblák segítségével nemcsak erről kaphatunk pontos képet, de arról is, az öngyilkosság elleni sikeres küzdelem eredményeként mely életszakaszokban várható számottevőbb s melyekben szerényebb javulás, vagyis miként alakul a társadalom demográfiai szerkezete (vö. B. Lukács-Pallós, 1966; Valkovics, 1981).

x x x

Szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt tanáromnak, dr. Cseh-Szombathy Lászlónak azért a szakmai és emberi támogatásért, amit munkám során végig - mind egyetemi éveim alatt, mind pedig azt követően - nyújtott; az ő bátorítása és tanácsai nélkül dolgozatom aligha született volna meg. Köszönöm dr. Buda Bélának és dr. Pataki Ferencnek, hogy érdeklődésükkel ösztönözték, utmutatásaikkal segítették munkámat.

Szerző

Hivatkozások

- B. Lukács, Á. - Pallós, E. /1966/, A halálteki halandósági táblák számításának néhány kérdése /Az 1959-60. évi magyar adatok alapján/. Demográfia, 1966.4.sz.
- Valkovics, E.,/1981/ Hozzászólás. In: Népesedés és népesedéspolitika. Tudományos konferencia. 1981. június 1. Bp., 136.

TELEPÜLÉSI TÉNYEZŐK ÉS AZ ÖNGYILKOSSÁG

I. AZ ÖNGYILKOSSÁG ÉS A TELEPÜLÉSTÍPUS KAPCSOLATA

Kétféle módon közelíthetjük meg a települési tényezők és az öngyilkosság összefüggését. Fordíthatjuk figyelmünket - egyfelől - a településtípus és az öngyilkosság kapcsolatára, s vizsgálhatjuk - másfelől - e magatartás eloszlását meghatározott területi egységek között. Jóllehet e szétválasztás érvényessége - különösen a településtípusok közigazgatási besoroláson alapuló összehasonlításának támadhatóságát, valamint a kutatások fejlődésének néhány újabb sajátosságát szem előtt tartva - viszonylagos csupán, azonban a szakirodalomban - amelynek vázlatos áttekintésére törekszem - a tárgyalásnak ez a módja az uralkodó, továbbá a rendelkezésre álló statisztikai anyag is erre kényszerít, ezért alkalmazkodom a fenti megkülönböztetéshez.

Régi megfigyelés szerint a városokban - kivált pedig a nagyvárosokban - sűrűbben követnek el öngyilkosságot, mint vidéken. Bár hasonló multra tekintenek vissza azok a megállapítások is, amelyek óvnak az ebből levonható túlzott következtetésektől /1/, a kutatók egészen az utóbbi időkig szinte egyöntetűen "a városok kiugróan magas öngyilkossági arányára" kerestek magyarázatot.

1. A településtípusonként változó öngyilkossági arány magyarázatai

Sokan műterméket látnak csupán ebben, a hivatalos szervezetek és az öngyilkost körülvevő szűkebb társadalom "közös munkájának" eredményét. Ami az előbbit illeti, a statisztikai adatgyűjtés és osztályozás kétségkívül magában hordja a torzítás lehetőségét. Egyrészt, minthogy az öngyilkossági arány számlálójában és nevezőjében szereplő értékek más-más forrásból származnak, az összhang hiánya a településtípusok kiterjedésének meghatározásában a ténylegestől eltérőnek mutathatja város és vidék öngyilkossági viszonyait. Ez a helyzet pl. az Egyesült Államokban, ahol a népszámlálás "városi"-nak, az egészségügyi statisztika ellenben "vidéki"-nek tekinti a városok egyre növekvő, terebélyesedő külső övezeteit /2/. Másrészt a vizsgált jelenség hozzárendelése meghatározott területekhez különbözőképpen történhet, s döntésünk lényegesen befolyásolja a jelenség eloszlásának mintáját. Az öngyilkosságok esetében három - esetleg négy - lehetőség közül választhatunk: osztályozhatjuk őket 1. az elkövetés helye, 2. az elkövető valamelyik lakóhelye, 3. a halál helye és - esetleg - 4. az elkövető születési helye szerint. Ha már most pl. a 3. szempont

alapján csoportosítjuk az eseteket, a városok fertőzöttsége - miután a szükséges orvosi ápolás feltételei rendszerint a városi kórházakban adottak, s ezért ide szállítják vidékről is a később végzetesnek bizonyuló öngyilkossági kísérletek elkövetőit - nagyobbak tűnik a valóságosnál. Ezzel magyarázhatjuk, többek között, Prága rendkívül magas öngyilkossági arányát a századelőn /3/; de az esetek besorolásának ezt a némiképp vitatható módját alkalmazták a budapesti öngyilkosok vizsgálata során is 1972-ben /4/. Vannak végül, akik a városban, ill. falun működő statisztikai szervezetek eltérő hatékonyságára hívják fel a figyelmet, s ebben látják a városok magas öngyilkossági arányának egyik okát /5/. Az itt dolgozók felkészültsége, hozzáértése stb. valóban különböző lehet, pontos ismeretek hiányában azonban nehéz megítélni az ebből fakadó esetleges torzítás mértékét; általában a megbízhatóság témakörében igen sok feltételezéssel és aránylag kevés esettanulmánnyal vagy összehasonlító elemzéssel rendelkezünk /6/. Mindenesetre, a bűnözők felderítése Magyarországon nagyobb sikerrel jár a községekben, mint a városokban, bár ebben kétségtelenül szerepet játszik a bűnözés településtípusonként változó összetétele is /7/.

Ami az öngyilkost körülvevő szűkebb társadalom hatását illeti, sokak szerint a vidéki környezet - szemben a városival - egyrészt erkölcsi nyomásával inkább kényeserit az öngyilkosság elleplezésére, másrészt közvetlen kapcsolatai révén jobban érvényesíteni tudja a maga érdekeit a halál okára vonatkozó döntésben. J. Douglas úgy véli, az eltitkolás esélyét a közösségi beágyazottság mértéke szabja meg: az egyén és családjának "ismertsége" módot nyújt a hivatalos szervezetek befolyásolására, ill. - minthogy a köznapi gondolkodás a múlt elemeiből építi föl a jelen magyarázatát - eleve meghatározott irányba tereli a cselekmény értelmezését /8/. Kérdés, persze, létezik-e ilyen egységesen elitélő "falusi álláspont" az öngyilkossággal szemben; nem ésszerűbb-e egyén és közösség szoros kapcsolatában az önpusztítás veszélyének tényleges csökkentőjét látni; továbbá nem éppen a helyi társadalom tagjainak összeforrottsága követeli-e meg - legalábbis néha - a megtörtént események minél pontosabb feltárását /9/. Végül pedig érdemes azt is fontolóra venni, nincsenek-e olyan torzító tényezők, amelyek nem a város, hanem a vidék öngyilkossági arányát mutatnák a valóságosnál magasabbnak. Az egészségügyi ellátás és a közlekedési viszonyok különbségei folytán pl. számos olyan öngyilkossági kísérlet végződhet falun halállal, amelynek elkövetője városban - a gyorsabb és szakszerűbb segítségnyújtás eredményeként - feltehetőleg életben maradna.

Elsősorban H.W. Gruhle képviselte határozottan azt a - másutt is felbukkanó - álláspontot, miszerint a város nem annyira "kitermeli", mint inkább vidékről magához vonzza áldozatait; nem oka, pusztán csak színhelye sok öngyilkosságnak. Részint - úgymond - "lelkileg veszélyeztetett személyek" (kalandorok, pszichopáták, kábítószer-

élvezők stb.) városba költözésével, részint a tettük végrehajtásához különféle indokból a város névtelenségét választók nagy számával magyarázta az öngyilkosság sűrűbb előfordulását ezeken a területeken /10/. Jóllehet Magyarországon az effajta esetek valószínűleg csak kis mértékben emelik a városok öngyilkossági arányát, mégis érdemes volna felmérni, létezik-e bizonyos vidékeken olyan kirekesztése-kizárása vagy csupán elutasítása a gondokkal küszködőknek, amely forrása lehet a Gruhle által feltételezett sodródásnak. Mindamellett e kérdést, azt hiszem, tanácsos önállóan kezelni a népességmozgás és az öngyilkosság összefüggésének átfogóbb témakörén belül, ahol a kutatások elsősorban a mobilitásnak mint a társadalmi-gazdasági változások fontos kísérő jelenségének a hatására irányulnak - ezt tekintik tehát független változónak -; bár, mint látni fogjuk, korántsem egyszerű itt az oksági kapcsolat irányának megállapítása.

Eddig azokról a megfontolásokról esett szó, amelyek alapján kétségbe vonható a városnak a faluét jelentősen felülmúló öngyilkossági fertőzöttsége. A továbbiakban azokat a nézeteket veszem sorra, amelyek - valóságosnak ismerve el a településtípusok között a számokban tükröződő különbséget - magyarázni próbálják a városok fokozott veszélyeztetettségét ebből a szempontból.

Ezek a nézetek három nagyobb csoportba sorolhatók. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek szerint a normasértő magatartások sűrűbb előfordulása a városokban pusztán a városi népesség bizonyos - foglalkozási, életkorbeli stb. - jellemzőinek, ill. a városokba áramlók sajátos összetételének következménye. Nem szorítkozva a deviáns viselkedésre, hanem az életmód átfogóbb kérdéskörét érintve, H.J. Gans fogalmazta meg határozottan ezt az álláspontot: "... az életmód nem településtípusonként változik, hanem a társadalmi osztály és az életciklus szerint, s nem a település ökológiai tulajdonságaitól meghatározott..." /11/. Ebben a kiélezett formában, azt hiszem, kevésbé tartható ez a vélemény; mindenesetre napjainkban még vitatott, mekkora súlya van a települési tényezőknek az életmód alakításában, annak egyéb formáló erőivel összehasonlítva /12/. De még ha maradéktalanul visszavezethetőknek bizonyulnának is a normasértő magatartások előfordulásában az egyes településtípusok között megfigyelhető különbségek a lakosság összetételében mutatkozó eltérésekre, keresnünk kellene most már ez utóbbiaknak - vagyis az egyéni sajátosságok egyenlőtlen területi eloszlásának - okát /13/, s ezt esetleg éppen a település jellemzőiben találnánk meg. Magam két olyan vizsgálatot ismerek, amely megpróbált fényt deríteni a viselkedés e különböző meghatározóinak szerepére; az egyik /14/ - parciális korrelációs együtthatókat számítva - a tiszta hatások kimutatására törekedett, míg a másik /15/ - keresztábrákban közölve az eredményeket - a differenciáltan érvényesülő hatások feltárására nyújt lehetőséget. C.S. Fischer, kiszűrve néhány egyéni sajátosság befolyá-

sát, gyenge, de létező /16/ kapcsolatot talált a - lakosságszám alapján meghatározott - városiasság és az - ugymond - "nem-hagyományos" értékek (pl. a templomba járás elhanyagolása, a serdülőkori fogamzásgátlás kedvező megítélése) elterjedtsége között. L.M. Killian és Ch.M. Grigg vizsgálata - amelyben a Srole-féle anómiaskálán elért pontszám szerepelt függő változóként - csupán a magasabb társadalmi helyzetű, fehér bőrű személyeknél mutatott ki lényeges pozitív összefüggést a - szintén a népesség száma alapján értelmezett - urbanizmus és az anómia között, míg a négeresetében a várttal egyenesen ellentétes irányú volt a kapcsolat. Mindkét vizsgálattal szemben azonban lehetnek kifogásaink /17/, így az eredmények jelentőségét sem szabad túlbecsülnünk.

A magyarázatok második - legnépesebb és leginkább vegyes összetételű - csoportjába sorolható nézetek a települések méretének, sűrűségének, ill. az életkeretek néhány más - kevésbé fizikai - jellegzetességének a társadalom szervezetére és a személyiségre gyakorolt hatását hangsúlyozzák. Nézzük először a lakosság számának és a normasértő magatartások előfordulásának a kapcsolatára vonatkozó elképzeléseket. Voltaképpen két feltevésről van itt szó: a település mértéktelen növekedése egyrészt aláássa a társadalom összetartó erejét, másrészt közvetlenül egyengeti az utat a deviánsnak minősített viselkedési formák elszaporodása előtt. Ami az elsőt illeti, a település kiterjedtségével - bizonyos feltételek mellett /18/ - kétségek kívül egyre változatosabb, sokszínűbb lesz annak népessége, ez pedig bomlasztja a - valamikor talán megvolt - közös, a többség által kötelezőnek elismert értékek, cselekvési szabályok stb. rendszerét, továbbá a pozíciók mind többféle elrendezéséhez - J.P. Gibbs és W.T. Martin kifejezésével: a státuszintegráció csökkenéséhez - vezet /19/. Ezen túlmenően, a lakosság számának emelkedése - amint arra e kérdéskör klasszikusai, M. Weber, G. Simmel és L. Wirth utaltak - módosítja a személyközi kapcsolatok jellegét is: a személyesen ismertek köre - arányát tekintve legalábbis - egyre szűkül; a mindennapi érintkezések - védekezésül a záporozó ingerek ellen - felszínessé válnak, szereplők csupán meghatározott oldalukkal s nem teljes egyéniségükkel fordulnak egymás felé; az érzelmek helyét a mérlegelés, az ésszerűség szempontjai veszik át stb. Végül pedig a növekedés nyomán igazgatási-közbiztonsági szempontból mind áttekinthetlenebb negyvárosok közvetlenül is megkönnyíthetik bizonyos normasértések - elősorban büncselekmények - elkövetését.

Az elmondottak megítélésében az alábbi kérdésekre adott válaszok minősége lehet mérvadó. Először, milyen hatása van pusztán a település méretének a deviáns viselkedés irányára? Ennek megállapításához részint a független és a függő változó kapcsolatának pontos és teljes leírása, részint más változók befolyásának ellenőrzése szükséges. A magyarázatok száma - rendszerint burkolton - monoton és egyenes vo-

nalu összefüggést feltételez, ám egyik bizonyítására sem fordítanak kellő gondot, jóllehet a rendelkezésre álló adatok nem egészen indokolják ezt a nagyvonalúságot. E. Stengel és N.G. Cook pl., három angliai várost megvizsgálva, a legkevésbé népes településen találták a legmagasabb öngyilkossági arányt, s ennek okát elsősorban a fiataloknak az ipari munkalehetőségek csökkenéséből fakadó elvándorlásában, a város egyfajta "leépülésében" jelölték meg /20/. Más eredményekkel együtt /21/ ez a kapcsolat monoton jellegét illetőleg int óvatosságra bennünket; de ugyanigy kérdéses - pontosabban eldöntetlen -, vajon létezik-e valamiféle küszöbérték a települések méretében, amely lényegesen változtat az összefüggést leíró görbe alakján. Nem megnyugtatóan tisztázott az sem, mekkora a szerepe a népesség-növekedés ütemének a pusztta kiterjedtséggel szemben. Ami pedig az egyéb változók hatásának kiszűrését illeti, amint azt a magyarázatok első csoportjának bemutatásakor már láttuk, a kutatók mindenekelőtt az egyéni sajátosságok befolyásának - korántsem maradéktalan - ellenőrzésére törekedtek, alig is ügyelve a településeknek a méreten kívüli számos más strukturális /22/ ismérvéből eredő torzítás veszélyére.

A másik kérdés, amelyre kielégítően felelniük kell/ene/ az imént áttekin-
tett magyarázatoknak: pontosan milyen hatással van a méret mint ún. globális válto-
zó a közösség tagjainak magatartására? A válasz erre az elemzés különböző szintjeit
együtt, egyidejűleg vizsgáló terepkutatásokat kívánna - ezzel szemben jelenleg - már
amennyire az irodalmat ismerem - inkább csak a feltételezéseknek vagyunk bővében.
Még a viszonylag legpontosabb leírását e változók kapcsolatának J. Friedrichs köny-
vében találtam, bár ő is csupán a közösség nagyságának és a személyközi érintkezések
sűrűségének az összefüggéséről beszél /23/. Szerinte a lakosság számának emelkedése
az egyén számára bővíti a lehetséges kapcsolatok körét, ezek igénybe vételét ugyan-
akkor korlátozza az egy kapcsolatra fordított - igaz, a közösség növekedésével egy-
re kevesebb - idő; a kettő feszültsége a kapcsolatok közötti válogatáshoz vezet, en-
nek révén pedig mind az érintkezések száma, mind a rendelkezésre álló kínálat ki-
használtsága visszaesik.

Az ebbe a csoportba sorolt elképzeléseknek - a méreten túl - másik központi
fogalmuk a sűrűség. A normasértő magatartások - vagy még általánosabban és homályo-
sabban: a "társadalmi patológia" - és a zsufoltság kapcsolatára irányuló megfigyelé-
sek eredményei rendkívül ellentmondásosak; egyértelmű összefüggést nem tudtak kimu-
tatni a kettő között. Ezuttal sem haszontalan talán föltenni az előbbi kérdéseket;
először tehát: milyen is pontosan ez a kapcsolat? A választ már a kezdet kezdetén
nehezíti maga a sűrűség fogalma és az annak mérésére szolgáló mutatók tekintetében
uralkodó meglehetősen kuszaság. A.H. Hawley szerint a kifejezés három főbb jelentés-
ben használható: 1. adott területegységre jutó egyedek száma (ez közel áll a

durkheimi "fizikai sűrűség"-hez); 2. adott időegységre jutó érintkezések vagy üzenetek száma (ez a durkheimi "társadalmi sűrűség"-gel rokon); és végül 3. időszakos összezsufolódások, torlódások - pl. a gépkocsiforgalom adott helyen és időben, a telefonvonalak terheltsége adott időben stb /24/. Hasonló a változatosság a mértékek körében; csupán az első jelentésre szorítkozva is különbséget kell tennünk a/ a szorosabb értelemben vett népsűrűség - ezt gyakran "külső sűrűség"-nek mondják -, b/ a laksűrűség és annak változatai /25/ - ezt nevezik "belső sűrűség"-nek is, végül c/ az épülettípus, vagyis az egy lakóépületre jutó lakások - esetleg lakók - száma között. Mind a mai napig - tudomásom szerint - nem tisztázott sem e mutatók oksági összefüggésének kérdése, sem pedig az, melyikük biztosítja a deviáns viselkedés előfordulásának legpontosabb előrejelzését. Mindenesetre, az épülettípus és a tkp.-i népsűrűség között talált /26/ aránylag szoros kapcsolaton aligha lepődhetünk meg - hiszen kis területen sok ember csak intenzív térhasználattal, fölfelé terjeszkedve élhet együtt és viszont -, ám éppen ezért szükséges a kölcsönös befolyásoltságtól mentesen vizsgálni őket.

A nehézségek másik forrása a sűrűség és a normasértő magatartások együttváltozásának hiányos leírása. A magyarázatok - a településméret esetéhez hasonlóan - burkoltan itt is monoton és egyenes vonalú összefüggést feltételeznek, ugyanakkor J. Friedrichs, megítélésem szerint, joggal valószínűsít U-alakú kapcsolatot a két jelenség között: "tehát - írja - mind a túlságosan alacsony, mind a túlságosan magas sűrűség patológikus reakciókhoz vezethet" /27/. Ezt látszik alátámasztani A. Capstick angliai vizsgálatának eredménye: vidéken a legritkábban lakott területeken volt legmagasabb az öngyilkossági arány (elsősorban a férfiaké) /28/. A magas egyed-sűrűség hatásai mellett tehát érdemes figyelmet fordítani az ellenkező véglet: az elszigeteltség, az ingerszegény környezet személyiséget károsító következményeire is. További feladat a függvény-görbe egyenletes menetének, vagy esetleges kúszóbértekét ezt módosító szerepének tapasztalati ellenőrzése.

A sűrűség és a deviáns viselkedés - vagy akár a "társadalmi patológia" - megközelítésében különös súllyal esik latba az eredményeket könnyen torzító egyéb változók befolyásának a kiküszöbölése. Sokan felvetik ui., vajon a két jelenség kapcsolata nem magyarázható-e kielégítően a szegénység, az alacsony színvonalú ellátottság stb. mintegy közvetítő hatásával. Úszerint tehát a sűrűség és a normasértő magatartás összefüggése látszólagos csupán, a társadalmilag hátrányos helyzet "révén" érvényesül, a hármas kapcsolat műterméke. A.R. Gills a maga vizsgálatában igyekezett fölmárni külön-külön e tényezők jelentőségét bevonva a társadalmi státusz és a fajai hovatartozás - területi egységekre számított - mutatóit, a sűrűség mértékétől kezdve - melyek azonosak voltak az általam korábban említettekkel - pusztán az

épülettípus játszott lényeges szerepet a függő változó - a közsegélyből élők, ill. a fiatalok bűnözés aránya - szóródásában /29/. Mindazonáltal, ezuttal is hiányolhatjuk un. globális sajátosságok - pl. az egészségügyi szolgáltatások vagy az ipari létesítmények stb. - ellenőrzését; erről mindössze a sűrűségi mutatók kölcsönviszonyának - mint már mondtam, igen fontos - elemzését tekintve beszélhetünk.

A másik, a településméret esetében is feltett kérdés most így hangozhat: milyen hatással van a sűrűség a közösség tagjainak magatartására? Először is, korántsem biztosan oksági jellegű az esetleg megállapított kapcsolat a változók között: meglehet - s a közsegélyezettokról szólva maga Gills is ezt tartja valószínűnek -, a "társadalmi patológia" áldozatai csupán sodródni - anyagi és más kényszereknek engedelmessé - a zsufolt bérkaszárnnyák területei felé. Fokozott óvatosságra intenek a vizsgálatok során alkalmazott módszerek is: a kísérlettel, megfigyeléssel szemben a területi egységekre vonatkozó népszámlálási adatokat használó elemzések természetüknél fogva nem adhatnak megnyugtató és pontos választ a fölvetett kérdésre /30/. Ezenkívül a kutatások szinte alig veszik számításba az egyes társadalmi csoportok alkalmazkodását a sűrűséghez, eltérő beállítottságaikat, értékeiket a zsufoltsággal kapcsolatban, az ehhez tapadó sokféle - kulturálisan meghatározott - jelentést /31/. Hasznosnak bizonyulhat továbbá, a zsufoltság következményeiről szólva, különbséget tenni a sűrűségnek az egyénre, ill. valamely csoportra gyakorolt hatása között; A.H. Hawley pl. inkább a másodikat hangsúlyozza: a zsufoltság, mondja, versengést szíthat a közösségen belül (a térhasználatért stb.) /32/. Finomabb elemzést igényelne az is, mennyiben felelős közvetlenül a sűrűség nem kívánatos jelenségek előfordulásáért, és mennyiben csupán közvetve: az egyén tipikus társas reakcióinak pusztán felfokozásával, vagy a személyközi érintkezés jellegének módosításával. Ez utóbbit pl. a fertőző betegségek és a bűnözés vizsgálatánál egyaránt szem előtt kell tartani: a közelség ui. növeli a fertőzés veszélyét, a zsufolt lakásból pedig a gyerekek az utcára szorulhatnak, ami viszont a galerik kialakulását könnyítheti meg. Végül, amint az elmondottakból is látható, a kutatók figyelmét elsősorban a - durkheimi értelemben vett - "fizikai sűrűség" kötötte le, s kevesebbet foglalkoztak a "társadalmi sűrűség"-gel. A kettő - történelmileg változó - kapcsolatát a gazdasági élet, a városfejlődés szempontjából - tehát egy nagyobb látószögből - Hawley igen jól összefoglalja említett cikkében, de szűkebb témánkat illetőleg sem érdekelten, milyen együttjárás figyelhető meg közöttük: pl. a térbeli közelség fokozza-e, mint azt L. Wirth gondolta, a társadalmi távolságot, vagy, amint azt számos vizsgálat - melyek közül néhányról bővebben is szólok majd a II. részben - bizonyítani próbálta, éppen a kapcsolatok megszaporodásához vezet.

Jóllehet a normasértő magatartások egyenlőtlen eloszlását a településtípusok között a városi életkereteknek a társadalom szervezetére és a személyiségre gyakorolt

hatásával magyarázó elképzelések igen jelentős része az imént bemutatott fogalmak: a méret és a sűrűség köré összpontosul, természetesen a városok "fertőzöttségének" okát keresők szókinccse ennél sokkal tágabb a fantáziája is lényegesen dusabb. Eltekintve most az olyan - nem egészen kiforrott - elméletek egyébként is csupán történeti értékű ismertetésétől, amelyek pl. a megnövekedett szabad időben és a nyomában járó lehangoltságban látják a bajok gyökerét /33/, mindössze két újabb kifejezést vonnék be vázlatos áttekintésünkbe: az egyik a mobilitás, a másik az alkalomstruktúra. Az elsőt ezuttal épp csak megemlítem, később térek ki rá részletesen. A második fogalmat R.K. Merton használta egyik tanulmányában, a városnak, korlátlan lehetőségeket hirdetve, a felfelé törekvők tömegét magához vonzó, csábító tulajdonságára utalva vele /34/. Ezen a talajon, úgy véli, az anómiának mindkét fajtája: a megfosztottságból és a sikerből fakadó /35/ egyaránt virágzik: a reményekben csalódókat - a kudarc keserősége mellett - a tömegtájékoztatás ingerli lépten-nyomon, az eredményesebbek, a jobban teljesítők példáit állítva eléjük; a célba érőket pedig környezetük folyton sikerük viszonylagosságára, időlegességére figyelmezteti, újabb és nagyobb nekirugaszkodásra készítetve őket. Mindennek következtében lesz a város - különösen a nagyváros -, Merton szerint, a szélsőségek, normától elhajló viselkedések birodalma.

Végül egy harmadik csoportban foglalhatók össze azok a nézetek, amelyek elismerik ugyan a korábban említett települési tényezők - méret, sűrűség stb. - fontosságát, ám ezek szerepét a normasértők egymásra találásának, kisebb közösségeik kialakulásának megkönnyítésében látják. E szubkulturálisnak mondott elmélet körvonalait C.S. Fischer vázolta fel leghatározottabban, s ő törekedett - ha közvetett módon is csupán - tényekkel valamelyest alátámasztani elképzelését /36/. Három fő pontban jelöli meg a - lakosság számával mért - városiasság hatását: 1. részint a növekedéssel együtt járó strukturális differenciálódás, részint a vonzáskörzet kiterjedésével erősödő népmozgás következtében az adott területen élő egyének csoportjai egyre sokszínűbbek, változatosabbak lesznek; 2. minthogy e csoportok népességének felduzzadása a szubkulturális intézmények mind teljesebb kiépüléséhez, a kulturák sokfélesége pedig egymásnak idegen csoportok gyakori összeütközéséhez vezet, megnő a közösségek összetartó ereje, intenzívebbé válik azok belső élete; 3. az előzővel bizonyos mértékig ellentétes folyamatként bővül a különféle magatartási, világnézeti stb. minták kínálata s fokozódik ezek áramlása és cseréje az egyes kulturális csoportok között. Zárótétele - "minél inkább városias egy terület, annál nagyobb a hagyományoktól való eltérés (unconventionality) aránya" - az elmondottakból adódik: a kulturák sokfélesége a normasértések nagyobb valószínűségével jár; a város mérete teremt meg a - deviáns és más - szubkulturák virágzásához nélkülözhetetlen "kritikus tömeget"; végül pedig a normasértők sűrű előfordulása megkönnyíti értékeik,

nyelvezetük stb. beszivárgását a hagyományos kulturába. Mint említettem, Fischer adós maradt elméletének közvetlen igazolásával; egy másik tanulmányában /37/ azonban legalábbis közvetve megpróbálta felmérni gondolatmenetének helyességét, az előző csoportban ismertetett magyarázatokkal összehasonlítva. Egyrészt a közvetlen környezet, másrészt az élet korábbi szakaszaiban elsajátított értékek hatására utaló jeleket keresve, kiterjesztette figyelmét a vizsgálatában szereplő egyének lakóhelyének társadalmi-demográfiai összetételére, ill. az adott személyek születési helyére. Mindkét tényező szoros kapcsolatot mutatott a függő változóval, s némely esetben megszűnt annak összefüggése a városiassággal. Ezeknek az eredményeknek a fényében persze Fischer elképzelése még csupán "ígéretesnek" mondható s nem bizonyítottak; nem érintik ui. azok annak középponti elemét: a települési sajátosságok hatását a normasértő közösségek kialakulására és megszilárdulására.

2. A bemutatott magyarázatok megítélésének néhány általános szempontja

Áttekintve néhány fontosabbnak gondolt magyarázatát a normasértő magatartások településtípusonként változó gyakoriságának, megpróbálom most sorra venni azokat a nehézségeket - természetesen ezuttal sem a teljesség igényével -, amelyekkel valamennyi bemutatott elképzelés megítélésekor szembetaláljuk magunkat (igyekezve nem megismételni a már elmondott fenntartásokat). Először is, korántsem megnyugtató a vizsgálatok területi egységeinek körülhatárolása. Három módja alakult ki a gyakorlatban ennek: az esetek zömében a hivatalos statisztika településfogalmait alkalmazzák - nyilván a kész helyzet szülte kényszerűségből is. Kérdés azonban, a pusztán közigazgatási besorolásnak mennyiben van napjainkban az emberek magatartását döntően megszabó társadalmi tartalma /38/; ráadásul egy ilyen osztályozás nem tükrözi megfelelően az életkeretek s az életforma - amugy is nehezen megragadható és mérhető - városiasságát sem /39/. Ezenkívül városnak és falunak ebben a roppant durva szétválasztásban - az elemzések nagyon sokszor korlátozódnak erre a szembeállításra - mindenképpen elvész a települések sokszínűsége. Végül pedig gondot okoz az országoként változó statisztikai csoportosításon nyugvó vizsgálatok összehasonlítása: mert bár a "város" feltehetőleg valóban szükségképpen viszonylagos - az adott ország gazdasági fejlettségétől, településszerkezeti sajátosságaitól stb. függő - fogalom, s lényege nem külső megjelenésében, hanem az általa ellátandó feladatokban, a vele szemben megfogalmazódó követelményekben rejlik /40/, a különböző deviáns viselkedési formákkal kapcsolatban a városnak rendszerint éppen azok a vonásai - mérete, sűrűsége stb. - kerülnek előtérbe a magyarázat részeként, amelyek szempontjából az egyes meghatározások alighanem messzemenően eltérnek egymástól. További

akadályt jelentenek az összehasonlításban a városok külső határainak megítélésében mutatkozó - már említett - ingadozások. Felvethető a települések közigazgatási besorolásának időbeli módosulásából fakadó torzítások veszélye is; ennek megítélése azonban alighanem a vizsgálat céljaitól függ: amennyiben nem az öngyilkosság területi eloszlásának mintájára, ill. meghatározott városok és falvak öngyilkossági arányának időbeli alakulására, hanem a mindenkori urbanizációs színvonal fokozataira jellemző öngyilkossági veszélyeztetettségre vagyunk kíváncsiak, és az átminősítésekben valamelyest a települések tényleges városiasodása is tükröződik, úgy gondolom, kifejezetten hiba volna ragaszkodni az eredeti állapotokhoz. Más kérdésekre ugyanakkor kétségkívül megnehezítik a feleletet ezek a változások: nem könnyű pl. megállapítani, a községek öngyilkossági arányának emelkedése mely típusu - ingázó, helyben iparosodó stb. - községeknek tulajdonítható elsősorban, hiszen épp a legerőteljesebben fejlődő települések nyerhetnek idővel városi rangot.

A vizsgálati egységek kialakításának másik gyakori módja a települések csoportosítása a lakosság száma alapján. Ez az eljárás - ügyelve más változók torzító hatására - megkönnyítheti az összehasonlítást, és az - igaz, korlátozott érvényű - eredmények világosabb értelmezését engedi meg. Néha azonban, túllépve az egyértelműség kedvéért elfogadott korlátokon, az urbanizmus igen összetett jelenségére vonnak le következtetéseket. Márpedig a kettő, a településméret és a városiasság egyútt-változása legalábbis nem törvényszerű, s az előbbi egész biztosan nem meríti ki az utóbbi tartalmát - s ezt még akkor is szem előtt kell tartanunk, ha az urbanizmus fogalmát illetőleg távolról sem beszélhetünk kialakult és egységes álláspontokról. Ezenkívül nem minden esetben könnyű a települések méret szerinti besorolása: az alföldi tanyavilágban pl. osztályozásunk során - szempontjainktól függően - egyaránt nyerhetünk kevés, de népes, ill. nagy számú, de apró településeket /41/. Döntésünk lényegesen módosíthatja a települések részszerányát egy-egy méretkategóriában.

Végül, bár viszonylag ritkán, alkalmaznak különféle, a társadalmi folyamatokat is tükröző mutatókat a települések jellemzésére: elsősorban A.L. Porterfield "szekularizáció index"-ét kell itt megemlíteni, amely a városiasodáson túl magában foglalja a helyi, zárt közösség felbomlásának ("nonnativity"), az iparosodásnak, valamint a szervezeti keretek lazulásának ("nonchurch membership") mutatóit is /42/. Ez a módszer kétségkívül árnyalt megközelítést tesz lehetővé, bevonhatók a vizsgálatba a városiasodásnak a társadalom szervezetének átalakulásában - pl. az erőteljes népeségmozgásban - kifejezésre jutó jellegzetességei is; az elemzés finomságának a statisztikai adatok szűkössége szab rendszerint határt. Ezenkívül segítségével túlléphetünk az urbanizációt pusztán a városra, a városfejlődésre korlátozó szemléleten: egyrészt kiterjeszthetjük figyelmünket a falusi térségekben zajló - a váro-

sokénál sokszor nem kevésbé drámai - folyamatokra, másrészt magát a városiasodást is tágabban, a társadalmi-gazdasági változások egészébe ágyazottan foghatjuk fel. Ugyanakkor a települések effajta osztályozása mind a független, mind a függő változókról igen részletes, előzetesen nem csoportosított adatokat igényel, s ezek gyakran hiányoznak. És ami ennél fontosabb: a területi egységeknek ezzel a kialakításával szükségképp együtt járnak mindazok a követelmények és gondok, amelyeket a dolgozat II. részében fejtek ki majd részletesen: az osztályozás - megfelelően súlyozott - ismérveinek kiválasztása, az összehasonlíthatóság biztosítása és más hasonló. Végül, Porterfield tanulmányánál maradva, kérdés, mekkora az általa kidolgozott - de bármely - index térbeli érvényessége és állandósága: vagyis ugyanazok a változók egyforma hatékonysággal működnek-e az elemzés különböző területi szintjein. Porterfield erre lényegében igennel felel, hiszen mutatórendszerével mind az USA szövetségi államait, mind egy város belső, kisebb körzeteit megpróbálja jellemezni; nekem azonban vannak bizonyos kétségeim e tekintetben /43/.

A magyarázatok értékelésének másik nehézsége: meglehetősen bizonytalan, hol huzódnak a városnak tulajdonított hatások idő- és térbeli korlátai. Ismerünk más földrészekén népes és zsúfolt - tehát demográfiai szempontból városias - településeket, ahol azonban hiába keresnénk a nyugati városok lakóinak, ugymond, elszigetelt, magányos életét /44/. Kimondottan a - kulturális értelemben vett - Európán kívüli társadalmak öngyilkossági magatartására irányuló megfigyelések eredményei is óvatosságra intenek a szervezeti kereteket érintő hirtelen változások vagy az elsődleges kapcsolatok rendszeréből történő kiszakadás következményeinek a megítélésében /45/. De magában Európában is az emberek - és nemcsak a hátrányos helyzetűek - hosszú időn át éltek sűrűn lakott településeken, a normasértő magatartások különösen feltűnő gyakorisága nélkül. Ujabban pedig a népesség csökkenésének lehetünk tanúi a városok belső, legzsúfoltabb övezeteiben /46/, ám ezt rendszerint nem kísérik a deviáns viselkedési formák visszaszorulása ezeken a területeken. Keresni kellene tehát azokat a sajátos feltételeket, amelyek mellett a településméret, a sűrűség stb. - és éppen ezek - mégis kedvezőtlen körülményeket teremtenek a közösségek és tagjaik számára.

Amint az ismertetésből nyilván kiderült, a magyarázatok szinte sohasem tesznek különbséget az egyes magatartások: az alkoholizmus, a bűnözés, az öngyilkosság stb. között; fel sem vetik annak kérdését, a városi élet azonos hatásaitól érintettek közül valaki miért éppen önmagát és nem másokat pusztít el, míg szomszédja esetleg pontosan fordítva cselekszik. Ezért aztán a város említett jellegzetességei nem elegendők e viselkedési formák külön-külön valószínű bekövetkezésének előrejelzéséhez. Uzenkívül, minthogy a kutatók, meghatározott összefüggések bizonyítására törekedve, jóformán tetszés szerint válogatnak a deviánsnak vagy éppen "patologikus"-

nak minősített számos magatartás és állapot között, felettébb nehéz az eredmények összehasonlítása, de még egyszerű értelmezése is. Ez utóbbi kilátásait még tovább rontva, nem egyszer a független változó - vagy annak legalábbis egy része - is a normasértő cselekedetek sorából kerül ki /47/. Végül a városnak a faluét jóval meghaladó "fertőzöttségének" igézetében élve, sokszor elmulasztják a finomabb, kisebb léptékű megközelítést: "a" bünözés és a város összefüggéséről beszélnek pl., holott - általános tapasztalat szerint - a tulajdon, ill. a személy elleni bűncselekmények megoszlása az egyes településtípusok között gyökeresen eltérő képet mutat, s az utóbbi éppenséggel vidéken gyakoribb. Alapos fogalmi tisztázás szükséges tehát és a magyarázatok érvényességi körének az eddiginél lényegesen pontosabb kijelölése.

Befejezésül egy részben már megpendített gondolatra térnék ki valamivel bővebben. A normasértő magatartások és a településtípus kapcsolatának itt bemutatott értelmezései az urbanizáció összetett jelenségét zömmel a városra korlátozódva szemlélték, magát a várost pedig elszigetelték az őt körülvevő társadalom egészétől, az abban zajló átalakulási folyamatoktól, s jórészt kiszakították önnön történeti fejlődéséből is. Holott épp a deviáns viselkedési formák tanulmányozásakor aligha járható ez az út. Talán nem volna egészen haszontalan inkább a várost és az urbanizációt kicsit markánsabban - legalábbis a kutatás céljaira - különválasztani egymástól: az elsővel összefüggésben vizsgálhatnánk a döntően fizikai életkezetek - a méret, a sűrűség stb. - hatását, természetesen a mostaninál sokkal kiforrottabb kérdéscsoportok és módszerek birtokában; emellett sort kerithetnénk - igen fontos, ugyanakkor elhanyagolt terület ez - történeti esettanulmányokra, egy-egy város fejlődésével párhuzamosan nyomon követve a normasértő magatartások felbukkanását, azok esetleg fokozatos vagy csak meghatározott időszakokra (pl. új népcsoportok beáramlása) szorítkozó, netán bizonyos küszöbökhez (pl. a közlekedési hálózat kiépülése) köthető elharapózását /48/. Az urbanizációt pedig tágabban értelmezve, egyrészt a város növekedését s annak következményeit a társadalmi-gazdasági változások egyéb összetevőivel kölcsönhatásban, főként a köztük fennálló vagy hiányzó egyensúlyt szem előtt tartva közelíthetjük meg /49/; másrészt, kiterjesztve figyelmünket valamennyi településtípusra, az urbanizáció korántsem egyetlen, de kétségkívül alapvető jelenségének, a foglalkozási átrétegződésnek tényleges megvalósulási formáit vizsgálhatjuk, az őket kísérő, vélhetőleg esetenként eltérő jellegű, az értékekben, személyközi érintkezésben stb. kifejeződő változások szempontjából /50/.

3. Az öngyilkosság és a településtípus kapcsolatának alakulása Magyarországon

Megpróbáltam sorra venni azon gondok közül néhányat, amelyek az áttekintett magyarázatok értékelését nehezítik s egyszersmind azok újragondolására, továbbfejlesztésére vagy akár elvetésére ösztönöznek. Nem szóltam azonban mindeddig a legfontosabbról: az öngyilkosság (a továbbiakban erre korlátozom mondandómat) és a településtípusok kapcsolatában az idők során beállott jelentős változásokról. Ezek bemutatásakor Magyarországot állítom előtérbe, de igyekszem, ha lehet, kitekinteni határainkon túlra is. A nemzetközi adatok esetében kénytelen voltam minden megfontolás nélkül elfogadni a rendelkezésre álló - egyébként is igen szűkös - anyag csoportosítási szempontjait; a magyarországi helyzetet a hivatalos statisztika településfogalmait (Budapest, városok és községek) használva próbálom felvázolni. A települések osztályozásának másik két - előzőleg már említett - lehetősége közül a településméret szerinti csoportosítástól, megfelelő adatok hiányában, el kellett tekintemen /51/, a mutatórendszer alkalmazása pedig egyrészt az urbanizáció ismérveit illető meglehetősen bizonytalanság, másrészt a számításnál figyelembe vehető területi egységek - megyék - valószínű belső heterogenitása és a hibás következtetések ebből fakadó veszélye miatt tűnt kevésbé célravezetőnek. És hát, persze, az adatközlés módja is mintegy kínálta a választott megoldást. Ezzel szemben is lehetnek, természetesen, kifogásaink; egy részükre korábban már kitértem. A jövőben mindenestre hasznos volna a mostaninál részletesebb bontásban közzétenni a települések öngyilkossági arányait.

Jóformán egészen az utóbbi időkig a városok - és különösen a nagyvárosok - tűntek az öngyilkosság melegágyainak, s nem egy helyen ez még napjainkban is elmondható. Magyarország is megfelelt ennek az általános tapasztalatnak: Budapest - nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő - öngyilkossági aránya pl. az országosnak 1897-ben 172, 1910-ben 165, 1921-25-ben átlagosan 165, 1926-30-ban pedig átlagosan 177 %-ára rugott, s ez lényegében a 40-es évek közepéig-végéig nem változott. 1950 és 1960 között a két arány nagyjából azonos mértékben emelkedett (Budapest: 17,7 %, ország: 17,1 %), ezt a hatvanas évek első felében a főváros előretörése követte (25,8 %, ill. 14,6 %). Napjainkra azonban módosult a kép: már 1965-től, öt éves időközöket tekintve, Budapest arányának növekedési üteme rendre alatta marad az országénak:

	növekedés, ill. csökkenés %-ban		
	1965-70	1970-75	1975-80
Budapest	- 2,7	5,2	15,5
megyei városok	17,6	2,0	18,0
városok	15,4	1,4	5,6
községek	25,7	16,3	25,2
ország	16,1	10,1	17,8

Mindebből a községek "felzárkózása" is kirajzolódik: 1979 óta ezek öngyilkossági aránya a legmagasabb (1. Táblázat).

A különböző településtípusok közeledése egymáshoz az öngyilkosság szempontjából másutt is észlelhető. Az USA-ban pl. ez a következőképpen történt /52/:

	öngyilkossági arány (százérelék)			
	1904-13	1929	1950	1959
város (urban)	17,7	17,4	11,9	10,7
vidék (rural)	12,2	11,0	10,6	10,0
különbség (%)	45,1	58,2	12,3	7,0

Szintén az Egyesült Államokban egy kisebb területen folytatott kutatás pedig már az 50-es években a városokénál magasabbnak találta a falvak öngyilkossági arányát /53/. Az európai országokról e tekintetben, sajnos, meglehetősen keveset tudunk; hézagosságot is a legkülönbözőbb forrásokból vagyunk kénytelenek összegyűjteni. Ezek szerint számos helyen ma is kiugró a főváros öngyilkossági fertőzöttsége (2. Táblázat), a városok aránya pedig Angliában 1959-ben felülmulta a vidéki területekét, míg Finnországban 1969-ben, valamint Írországban 1960-, 1967- és 1969-ben fordított volt a helyzet /54/. Ezt a mozaikszerű képet néhány ország eltérő mértékben városiasodott területeit egybevetve tudnánk valamelyest kiegészíteni, ez azonban - már említett okoknál fogva - félrevezető lehetne. (Mindenesetre, a területi eloszlás kapcsán bemutatnom majd ezeket az adatokat is.) Egy másik lehetőség a regionális vizsgálatok eredményeinek a felhasználása, ezeknek az általánosíthatóságáról viszont korántsem lehetünk meggyőződve /55/. Mint másutt, itt is leginkább csak a módszeres, az összehasonlíthatóság igényét szem előtt tartó elemzések szükségességére hívhatom fel a figyelmet.

1. Az öngyilkosságok megoszlása a lakóhely település
jellege szerint, 1959-1981 (százszázalék)

Év	községek	városok	megyei városok ¹	Budapest
1959	-	-	32,3	32,1
1960	24,2	26,9	29,3	30,3
1961	22,7	27,3	29,5	30,9
1962	22,8	27,1	28,7	30,1
1963	25,1	25,4	27,6	34,3
1964	26,1	30,1	30,3	34,8
1965	26,9	30,5	29,6	37,7
1966	26,5	33,2	31,5	36,0
1967	29,2	29,3	33,7	36,1
1968	33,4	32,6	32,2	36,4
1969	32,3	33,3	36,3	34,3
1970	33,8	35,2	34,8	36,7
1971	35,2	36,7	31,6	37,6
1972	36,5	36,2	33,7	41,2
1973	36,3	35,7	35,6	40,6
1974	40,6	41,7	37,9	42,9
1975	39,3	35,7	35,5	38,6
1976	40,9	40,5	34,4	41,9
1977	38,7	41,8	37,7	43,8
1978	41,9	44,2	39,2	46,0
1979	47,2	39,8	39,4	45,5
1980	49,2	37,7	41,9	44,6
1981	49,3	38,9	39,7	46,0

¹ 1971-től Győr megyei várossal együtt

2. Az öngyilkosság gyakorisága néhány európai országban
és azok fővárosában, ill. nagyobb városokban

Ország és fővárosa, ill. nagyobb városok	az öngyilkosság gya- korisága (százévezrelék)	ország = 100
Anglia és Wales (1971)	8,1	
London	10,3	127,2
Ausztria (1970)	24,2	104,5
Bécs	25,3	
Csehszlovákia (1970)	25,3	135,6
Prága (1967)	34,3	
Dánia (1970)	21,5	174,4
Koppenhága	37,5	
Finnország (1969)	23,8	132,2
Helsinki (1968)	30,8	
Franciaország (1971)	15,2	77,0
Párizs (1967)	11,7	
NSZK (1971)	20,9	
Hamburg	33,3	161,7
Köln	25,4	121,5
München (1972)	26,2	125,4
Nyugat-Berlin (1970)	43,2	206,7
Norvégia (1970)	8,4	340,5 (!)
Oslo (1968)	37,0	
Olaszország (1970)	5,7	122,8
Róma	7,0	
Svájc (1971)	18,3	118,0
Genf (1970)	21,6	

Visszatérve Magyarországra, a nyilvánvalóan adódó kérdések: 1. minek tulajdonítható a fokozatos kiegyenlítődés, sőt helycsere a településtípusok között és 2. mivel magyarázható a város és vidék öngyilkossági arányában - természetesen mindig valamely meghatározott időpontban - mutatkozó különbség? Teljes és minden oldalról tényekkel megtámogatott választ nem ígérhetek, részint felkészültségem, tájékozottságom fehér foltjai, részint a rendelkezésre álló statisztikai anyag szűkössége miatt. Ami az első kérdést illet, a jelenség az ország minden részében megfigyelhető: 1980-ban, Baranya és Komárom megyék - alkalmasint pusztán a véletlennek betudható /56/ - esetét leszámítva, a községek öngyilkossági aránya valamennyi megyében felülmulta a városokét, ha nem is egyforma mértékben. A rövidség kedvéért csak a nagyobb tájegységek adatait közlöm:

	Öngyilkossági arány (százezrelék)				
	Észak-Dunántul	Dél-Dunántul	Észak	Alföld	Pest m.
városok	24,1	33,6	33,5	52,3	41,8
községek	36,9	41,1	39,1	64,3	49,5
összesen	30,9	37,9	37,0	59,0	47,7

A fejlődés ütemének esetleges területi kiegyensúlyozottságára, persze, ebből még nem következtethetünk - az ennek megállapításához nélkülözhetetlen idősorok hiányoznak -, mindössze a jelenlegi helyzet általános érvényességéről beszélhetünk, erről is csak a megyei szintű csoportosítás kétségtelen durvasága szabta korlátok között.

A településtípusok öngyilkossági rangsorában zajló átrendeződés elképzelhető magyarázatait standardizálással /57/ próbáltam meg ellenőrizni, a statisztikai anyag szűkössége folytán mindössze a népesség összetételének, ezen belül is csupán a kor megoszlásnak, a nemek arányának és a foglalkozási szerkezetnek a módosulására szorítkozva. E három sajátosság ugyanakkor vélhetőleg megfelel a csoportosító ismérvekkel szemben támasztott követelményeknek: egyrészt bizonyosan szerepük van az öngyilkosság sűrűbb vagy ritkább előfordulásában, másrészt időben nem állandóak. Mindhárom esetben az adott településtípus lakosságának 1970. évi összetétele alapján standardizáltam Budapest, a többi város és a községek 1980. évi öngyilkossági arányait, igyekezve meghatározni külön-külön a csoportosító, ill. az összehasonlító ismérvek befolyását a vizsgált mutatók időbeli alakulására. A többszörös, egyidejűleg két vagy több csoportosító ismérvre kiterjedő standardizálásról - a szükséges adatok hiányában - le kellett mondanom. Végül még egy meg-

jegyzés: a számításokban standard sulyként használt 1970. évi értékek - miután más választásom nem volt - az állandó helyett a lakónépességre vonatkoznak, míg az összes többi adat - vagyis a két időszak nyers aránya, továbbá az 1980-as részátlagok, az egyes foglalkozási csoportokét kivéve - az állandó népességen alapulnak. Ennek az öszvér megoldásnak az eredményei azonban jelentéktelen, a következtetéseket nem érintő mértékben térnek csak el egy lehetséges egyöntetű változat eredményeitől /58/. Az alábbiakban, a rövidség kedvéért, "A"-val jelölöm a megfelelő részátlagok, "B"-vel pedig az - életkor, nem és foglalkozás szerinti - összetétel különbözőségéből eredő komponenst, mindegyiket százezrelékben kifejezve.

Csoportosító ismérv	Budapest	Városok	Községek
1. életkor			
standardizált arány	43,8	39,0	48,6
"A"	7,1		14,8
"B"	0,8	- 0,1	0,6
2. nem			
standardizált arány	44,6	39,0	48,6
"A"	7,9		14,8
"B"	0,0	- 0,1	0,6
3. foglalkozás /59/			
standardizált arány	43,5	38,3	50,4
"A"	8,4	7,5	13,5
"B"	- 0,2	- 0,2	- 0,1

Korábban már említettem, most ismét utalnék rá: az egyes típusokba sorolt települések köre idővel módosul ugyan, bennünket azonban a városiasság mindenkori fokozatai és az őket jellemző öngyilkossági arányok érdekelnek. Ezuttal sem meghatározott városok vagy községek öngyilkossági veszélyeztetettségének időbeli alakulásáról van tehát szó, hanem két - különböző időpontok adott urbanizációs színvonalát valamennyire remélhetőleg kifejező - településszerkezet összehasonlításáról. A standardizált értékek tanúsága szerint leginkább a népesség korösszetételének változása befolyásolta a településtípusok öngyilkossági arányát: az előregezés folyamata Budapesten és a községekben emelte, a fiatalabb évjáratokhoz tartozók sulyának növekedése a városokban pedig csökkentette azt. Ennél kisebbnek bizonyult a nemek közötti arány eltolódásának a hatása: a községekben az önpusztítás szellemétől amugy is a legerősebben áthatott férfi lakosság enyhe térnyerése valamelyest emelte, míg a városokban az ellenkező irányú átalakulás mérsékelte az öngyilkossági arányt. Végül a foglalkozási szerkezet módosulása mindenütt némileg visszafogta

a növekedés ütemét. Ugyanakkor megállapíthatjuk: a vizsgált három ismérv önmagában messze nem elegendő az időbeli változások magyarázatához; egyik településtípus esetében sem vezethetők ezek vissza maradéktalanul - de még csak jelentős részben sem - a népesség életkor, nem vagy foglalkozás szerinti összetételének a módosulására. A községek utóbbi években tapasztalható látványos előretörésének okát is alighanem másutt kell tehát keresni. Ennél többet egyelőre nem tudok mondani. A továbblépéshez újabb, más jellegű változók bevonására, alapos terepkutatásokra és a statisztika forrásainak bővebb csordogálására van szükség. Ekkor válaszolhatunk majd pl. arra, a községeknek mely típusai /60/ járultak hozzá legnagyobb mértékben az összkategória öngyilkossági arányának emelkedéséhez. Mindaddig csupán néhány, a szakirodalomban felbukkanó elképzelés bemutatására szorítkozhatom.

L.I. Dublin szerint a településtípusok öngyilkossági arányainak közeledésében szerepet játszott a városi életkörülmények - az egészségügyi és lakásviszonyok, a munkafeltételek - erőteljes javulása, miközben a vidéki lakosok életszínvonala nem emelkedett hasonló mértékben /61/. A magyarországi tapasztalatok csak részben támogatják ezt a gondolatot: nálunk meglehetősen jómódu falvak vezetik e szomorú statisztikát. Ez persze nem komoly ellenérv - hiszen Dublin feltevése, ebben a nyers formában, jóformán sem nem igazolható, sem nem cáfolható; mindössze ötletnek mondható. Más jellegű - s legalább már konkrét vizsgálatból leszűrt - magyarázatot kínál a vidéki területek magas öngyilkossági arányára W.W. Schroeder és J.A. Beegle: "Először minthogy a városi értékek és ideálok széles körben terjednek vidéken, az összeütközés a vidéki és a városi értékek között egyre erőteljesebbé válik. Ez nagyobb lehetőséget teremt a vidéki emberek körében a környezettel való meghasonlásra (maladjustment) és a személyi dezorganizálódásra. Másodszor, az adatok azt mutatják, hogy az öngyilkosságot elkövetett fehér férfiak többségének a városi csoportokra jellemző foglalkozása van. Bár vidéken élnek (beleértve a peremterületeket), foglalkozásukat tekintve és szellemi beállítottságukat illetően városra orientáltak." /62/. Maga a vizsgálat csak megszorításokkal fogható fel e két állítás bizonyításaként. Az elsőt lényegében nem is törekednek igazolni a szerzők - igaz, ezzel kapcsolatban egy korábbi munkájukra hivatkoznak. A második mellett a vidéki öngyilkosok foglalkozás szerinti megoszlásával érvelnek, nem pedig a vidéki népesség egyes foglalkozási csoportjaira jellemző öngyilkossági arányokkal, ahogyan az kívánatos volna. Ez utóbbiakat csak összevontan, város-vidék bontás nélkül közlik, s ez természetesen alkalmatlan a kérdés eldöntésére (ráadásul ezek az adatok a farmerek messze kimagasló öngyilkossági veszélyeztetettségére mutatnak). Végül azt is látni kell, Schroeder és Beegle kutatási eredményei legjobb esetben is egy adott helyzetre nyújthatnak csupán magyarázatot, annak kialakulására - az idézett sorok ezt is sejtető fogalmazása ellenére - már nem.

Rátérve az egyes településtípusok között - meghatározott időpontban, 1980-ban - tapasztalható különbségekre, mindenekelőtt érdemes talán a fontosabb - és a további számításokban is felhasznált - alapadatokat ismertetni:

csoportosító ismerv	öngyilkossági arány (százszázalék)		
	Budapest	Városok	Községek
1. életkor			
39 éves és fiatalabb	20,4	18,7	23,3
40-59 éves	54,1	59,6	73,6
60 éves és idősebb	94,9	90,7	95,3
2. nem			
férfi	47,8	54,6	76,9
nő	41,8	24,2	21,8
3. foglalkozás /63/			
szellemi	35,3	21,0	21,5
fizikai	49,8	45,8	54,6
önálló és segítő családtag	34,2	41,0	50,9

Mint látjuk, korántsem mindenütt és egyformán beszélhetünk a településtípusok rangsorának átrendeződéséről; különösen a Budapesten élő nők igen magas - és emelkedő - öngyilkossági arányára hívnám fel a figyelmet: más országokban is megfigyelhető, kimondottan városi jelenségről van szó, melynek értelmezése a jövő kutatóira vár. Meglehető, ezek a vizsgálatok fényt derítenek majd a két nem öngyilkossági magatartásának társadalmi-kulturális meghatározottságára, vagy egyszerűen csak az élet könnyű kioltására alkalmas eszközök előfordulásában találnak eltérést.

Magyarázni próbálva a településtípusok 1980. évi öngyilkossági arányaiban mutatkozó különbségeket, ezuttal is a népesség életkor, nem és foglalkozás szerinti megoszlásának a hatását ellenőrizhettem csupán, s ehhez most is a standardizálás módszerét választottam. Páronként hasonlítom össze Budapestet, a városokat és a községeket, minden esetben feltüntetve külön a részátlagok és külön a lakosság összetételének tiszta, egymástól független befolyását az egybevetett értékek különbségére. A rövidség kedvéért "A"-val jelölöm a részátlagok, "B"-vel pedig az összetétel hatását, s mértéküket százalékban fejezem ki.

összehasonlitások	csoportosító ismérvek		
	életkor	nem	foglalkozás /64/
1. Budapest - Városok			
"A"	0,7	21,9	24,2
"B"	14,1	- 5,9	- 8,2
2. Községek - Budapest			
"A"	16,2	9,6	5,1
"B"	- 5,7	0,5	9,7
3. Községek - Városok			
"A"	16,7	25,3	18,1
"B"	8,0	0,7	11,3

Az életkor és a foglalkozás szerkezetében tapasztalható eltérések tehát fontos szerepet játszanak a települések közötti különbségek kialakulásában; a nemek arányáról ugyanez kevésbé mondható el. A táblázat "megzenésítéséről" lemondva, mindössze egyetlen példával szemléltetném az adatok értelmezését: Budapest és a községek lakosságának más-más foglalkozási megoszlása önmagában 9,7 %-kal emelte az utóbbi településtípus öngyilkossági arányát a fővároséhoz képest, míg a megfelelő foglalkozási csoportok településtípusonként változó mértékű öngyilkossági veszélyeztetettsége csupán 5,1 %-kal. A végeredmény: a községek 15,3 %-kal magasabb öngyilkossági aránya /65/. Összefoglalóan megállapíthatjuk: a falvak jelenlegi kiemelkedő öngyilkossági arányának megítélésekor semmiképp sem tekinthetünk el a lakosság - témánk szempontjából - kedvezőtlen foglalkozási összetételétől (ennek hatása mindkét összehasonlitásban megmutatkozott), de számolnunk kell annak kormegoszlásával is, amely Budapesthez viszonyítva mérsékelte, a városokhoz képest fokozta a különbséget. A főváros öngyilkossági arányát pedig elsősorban az idős népesség jelentős - és növekvő - súlya befolyásolja előnytelenül. Pontosabb képet nyernénk, természetesen, ha a három csoportosító ismérvet egyidejűleg vonhatnánk be az elemzésbe, effajta többszörös standardizálásra azonban - miként az időbeli változások vizsgálatakor is -, a szükséges kombinációs táblák hiányában, nem volt mód; meg kellett elégedni a külön-külön érvényesülő - és egymással olykor ellentétes irányú - összetételhatások erejének felmérésével. Ám ez is részlegesnek mondható csupán, hiszen számos, bizonyára nagy jelentőségű változót - mindenekelőtt a családi állapotot - figyelmen kívül kellett hagynom. Így azután egyelőre sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk

maradéktalanul a településtípusonként változó öngyilkossági arányokat pusztán a lakosság összetételére, a különösen veszélyeztetett népességcsoportok eltérő súlyú jelenlétére visszavezető elképzeléseket. A korábban bemutatott többi magyarázat részletes ellenőrzése hazai viszonyok között a dolgozat kereteit, lehetőségeimet és erőmet egyaránt meghaladja.

II. AZ ÖNGYILKOSSÁG TERÜLETI ELOSZLÁSA

A kézenfekvő, ám alig-alig feltett kérdéssel indítva: létezik-e, vagy akár csak elgondolható-e valamely egységes megközelítése, az elemzés szintjétől független értelmezése az öngyilkosság - de bármely hasonló jelenség - területi eloszlásának? H.W. Gruhle pl. - már említett tanulmányában - "az öngyilkosság földrajzáról" beszél, egyformán érintve az országok közötti, az egyes országokon, végül pedig egy-egy városon belüli különbségeket, ám mindezek közös szemléletének esetleges elméleti és módszerbeli nehézségeivel nem foglalkozik /66/. Kézikönyv jellegű, áttekinthető munkákban - így L.I. Dublin talán legtöbbször által forgatott összefoglalásában; de hazai példákat is említhetnénk /67/ - gyakran szintén felsorolásszerűen tárgyalják esupán az elemzés eltérő szintjeit; egymás után, de szervezettebb kapcsolat nélkül. Igaz, a területi kutatások fejlődésének sajátos - később bővebben ismertetendő - iránya: a térbeliség szempontjának erőteljes háttérbe szorítása nyomán voltaképpen elmosódik a különbség e szintek között; ekkor azonban - amint arra már a dolgozat bevezetőjében utaltam - a településtípusok szerinti megközelítésnek és a területi eloszlás vizsgálatának a szétválasztása is megkérdőjeleződik, s mindezek együtt valamiféle "környezetelemzésben" olvadnak össze, immáron - feltehetőleg - közös elmélettel és módszertannal. Ha viszont továbbra is a területi eloszlás mintája érdekel bennünket, az előbb feltett kérdés nem veszít érvényességéből. Ezeket a gondolatokat most itt éppen csak megpendítem, részletes kimunkálásokra egyelőre nem vállalkozhatok. Ezért aztán a következőkben, az egységes tárgyalásmód helyett, külön beszélek először az országon, majd pedig a városon belüli különbségekről az öngyilkossági veszélyeztetettség szempontjából, teljesen lemondva az ennél nagyobb területi egységek - pl. az egykori Monarchia, Közép-Európa stb. - nyilvánvalóan fontos, ám jelenleg - felkészültségemnél, a rész kutatások szegényességénél és a statisztikai anyag szűkösségénél fogva - sikerrel aligha kecsgethető tanulmányozásáról.

1. Az öngyilkosság eloszlása az ország nagyobb területi egységei között

Amint azt a világ számos helyén megfigyelték, az öngyilkosság egy-egy országon belül bizonyos területeken jóval gyakoribb, mint másutt; ráadásul ezek a különbségek nem változnak lényegesen az idők során. Franciaországban pl. a múlt szá-

zaiban északen (Párizs környéke, Champagne, Lotharingia egy része és Normandia) volt legmagasabb az öngyilkosság aránya, s ez dél felé haladva esökkent, kivéve az ország délkeleti sarkát (Provence), amely szintén erős fertőzöttséget mutatott /68/. Amennyire a statisztikában használt beosztást a térképen azonosítani tudtam, úgy tünik, a helyzet ma is hasonló. Olaszországban szintén régóta gyakoribb az öngyilkosság északen, mint délen. Ami az Egyesült Államokat illeti, R.S. Cavannak az 1920-as, L.I. Dublinnak az 1950-60-as évekre, valamint a magam 1978-ra vonatkozó adatait összevetve, ugyancsak szembetűnő a területi eloszlás mintájának állandósága: a Csendes-óceán partján fekvő, valamint az un. hegyvidéki államokban legmagasabb az öngyilkossági arány, legalacsonyabb pedig a déli területeken a Sziklás hegységtől keletre, Florida kivételével /69/. Jugoszláviában markánsan kirajzolódó jelenség az öngyilkossági veszélyeztetettség növekedése délről észak felé haladva; Csehszlovákiában pedig a cseh és a szlovák területek térnek el egymástól igen jelentős mértékben. Végül az egykori Németország sajátos területi mintája - Szászországban, Thüringiában, Berlinben és környékén gyakori, míg pl. Vesztfáliában vagy Bajorországban ritka volt az öngyilkosság /70/ - napjainkban az NSZK és az NDK eltérő öngyilkossági arányában követhető nyomon (igaz, csupán a 60-as évek végéig, akkor ui., tudomásom szerint, az NDK beszüntette az adatközlést). Az említett országokra vonatkozólag a jelenlegi helyzetet 3. Táblázatban mutatom be, a ferrások hiányosságából adódó szükségképp töredékesen.

Rátérve Magyarországra, nálunk hosszú idő óta a déli-délkeleti országrész a leginkább "fertőzött" az öngyilkosság szempontjából; innen észak, ill. nyugat felé haladva ennek mértéke csökken. (4. táblázat) Mi lehet a területi eloszlás e meglehetősen stabil mintájának a hátterében? /71/ A következőkben, jobb híján, sorra veszem az erre vonatkozó - néhány kimondottan a területi sajátosságokkal foglalkozó munkát leszámítva az átfogóbb jellegű írásokban elszórt - megállapításokat, véleményeket, amelyek megalapozottságukat, az érvelés menetét illetőleg sok tekintetben eltérnek egymástól, s talán három csoportba sorolhatók: 1. feltevések ellenőrzése statisztikai eszközökkel; 2. vizsgálatra érdemes ötletek, "meghökkenítő együtthárások" leírása; 3. kikérdezéses adatfelvétel szűk körű mintával.

Az ismertetést Andorka R., Cseh-Szombathy L. és Vavró I. közös munkájával kezdeném, amelyben a szerzők a deviáns viselkedés három formájának - az öngyilkosságnak, a bűnözésnek és az alkoholizmusnak - a területi eloszlását különféle, a szakirodalomban döntőnek tartott demográfiai, ill. társadalmi-gazdasági változókkal összefüggésben próbálták értelmezni (emellett kitértek a három normasértő magatartás eloszlásának esetleges kapcsolatára is) /72/. Az alábbiakban csupán az öngyilkosságra vonatkozó eredményeket foglalom össze röviden:

3. Az öngyilkosság területi eloszlása néhány országban (százezrelék)

1. Franciaország, 1968-1972 átlaga

Région parisienne	10,8
Champagne	18,3
Picardie	21,8
Haute-Normandie	22,1
Centre	22,5
Basse Normandie	23,5
Bourgogne	21,4
Nord	17,9
Lorraine	13,4
Alsace	16,0
Franche-Comté	14,0
Pays de Loire	17,9
Bretagne	22,8
Poitou-Charentes	19,6
Aquitaine	15,0
Midi-Pyrénées	11,9
Limousin	20,0
Rhone-Alpes	14,0
Auvergne	15,5
Languedoc-Rousillon	12,0
Provence-Cote d'Azur, Corse	14,2

Forrás: Morbidité et mortalité par Suicide. Paris, 1975. 51.

2. Egyesült Államok, 1978

New England	10,5
Middle Atlantic	9,8
East Nord Center	11,7
West Nord Center	11,1
South Atlantic	13,9
East South Center	11,5
West South Center	12,4
Mountain	17,3
Pacific	15,8

Forrás: Statistical Abstract of the U.S., 1980. 79.

3. Jugoszlávia, 1966

Vajdaság	25,5
Szlovénia	25,5
Horvátország	15,1
Szerbia	12,2
Crna Gora	10,8
Bosznia	6,4
Macedónia	4,0
Kosovo	3,4

Forrás: Hódi S.: A "meghívott" halál. Szabadka 1979. 27.

4. Olaszország, 1980

Nord-Centro	5,6
Mezzogiorni ²	3,4

Forrás: Annuario Statistico Italiano, 1981. 6., 35.

5. Csehszlovákia, évszám nélkül

Cseh területek	47,5
Szlovákia	21,2

Forrás: L. Ruzicka: i.m.

² Abruzzi, Molise, Campania, Puglia, Basilicata, Calabria, Sicilia, Sardegna

4. Az öngyilkosság gyakorisága megyénként korcsoportok szerint

(százezrelék)

megye ³	1968-70 átlaga ⁴			1978-80 átlaga ⁵		
	39 éves és kevesebb	40-59 éves	60 éves és több	39 éves és kevesebb	40-59 éves	60 éves és több
Baranya	14,3	45,7	78,5	19,8	52,7	102,5
Bács-Kiskun	46,9	76,4	102,8	47,8	101,9	120,5
Békés	18,9	54,8	87,2	23,3	61,5	123,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	14,6	40,4	37,8	18,1	60,0	62,7
Csongrád	23,0	72,4	98,8	23,3	87,8	127,0
Fejér	13,9	51,2	65,4	16,9	62,5	91,6
Győr-Sopron	26,7	30,8	45,2	13,1	32,6	49,5
Hajdú-Bihar	22,3	59,8	85,1	27,8	87,9	143,6
Heves	12,9	45,2	52,3	16,1	63,8	68,2
Komárom	18,1	42,5	78,2	24,8	64,6	95,7
Nógrád	12,6	31,5	33,3	13,7	36,2	58,5
Pest	17,2	53,8	73,5	20,5	69,1	98,0
Somogy	13,9	34,3	64,1	19,6	43,7	69,9
Szabolcs-Szatmár	21,7	51,8	53,2	27,2	87,4	82,5
Szolnok	22,5	59,1	91,7	23,2	70,3	122,4
Tolna	13,5	46,0	73,7	18,0	77,8	91,9
Vas	12,2	27,3	44,4	13,0	34,8	38,6
Veszprém	14,6	38,1	50,1	14,9	59,4	76,8
Zala	13,0	30,0	44,1	12,8	37,4	52,6

³ A megyei városokkal együtt

⁴ Az 1970. évi népszámlálás adatai alapján számítva

⁵ Az 1980. évi népszámlálás adatai alapján számítva

változók	mutatók	a rangkorrelációs együttható értéke /73/
a nemek aránya kor- összetétel	40 éves és idősebb népesség aránya az össznépességben	0,38
családi állapot	a házások aránya a 15 éves és idősebb népességben	
	férfiak	0,42
	nők	0,02
településjelleg	a járási jogu városokban élők aránya az össznépesség- ben	0,13
foglalkozási szerke- zet (iparesedés)	a nem mezőgazdasági aktív ke- resők aránya az össznépesség- ben	- 0,34

A vizsgálatba bevont változóknak tehát - jóllehet közülük néhányának helyi, egy-két megyére korlátozódó hatása kimutatható volt - egyike sem magyarázta kielégítően az öngyilkosság területi eloszlásának sajátos mintáját. A megyéket összehasonlítva tapasztalható eltérések okát - vélik a szerzők - az adott területek kulturális sajátosságaiban, általános és az öngyilkosságot illető normarendszerében kell keresni. Kivált fontosnak tartják az öngyilkosságnak mint eselekvési (konfliktusmegoldási) módnak az elsajátítását, az ebben megmutatkozó területi különbségeket. A normák ui. nem csupán melegágyai a konfliktusoknak, hanem egyuttal ösztönözhetnek azok meghatározott kezelésére is, amennyiben bizonyos eszközök használatát megengedik, elismerik, másokét viszont korlátozzák, tiltják.

Három évvel később Jobb S. gyakorlatilag megismételte a most bemutatott elemzést; magam legalábbis mindössze egyetlen - módszerbeli - új vonást fedeztem föl benne: a rangkorrelációs együtthatók alkalmazását kiegészítette standardizálással. A városi népesség és a nemek arányának, a kor megoszlásnak, valamint a családi állapotnak a területi különbségeiből fakadó hatásokat kiszűrve, a megyék öngyilkossági rangsora alapvetően nem változott /74/. A kétféle módszerrel nyert eredmények megerősítették a már említett negatív következtetést: egyik változó sem magyarázta kellően az öngyilkosság eloszlását a megyék között.

Amint a kutatók az öngyilkosságban - vagy legalábbis annak egyes formáiban - felismerték a kapcsolatkeresés, a segélykérés szándékát, úgy került fokozott hang-

suly az öngyilkost körülvevő szűkebb környezet magatartására. Ezzel összhangban - és az alföldi élet szépirodalmi ábrázolásaira hivatkozva - Buda B. felveti a kérdést, vajon a déli-délkeleti országrész kiemelkedő öngyilkossági "fertőzöttségében" nincs-e szerepe a személyközi érintkezés viszonylagos ridegségének, a türelem, a megértés, a beleérzés hiányának - egyszóval az emberek közötti viszonyok sajátos színezetének /76/.

Mások a déli-délkeleti tájak aránylag késői kialakulására, a társadalom megszilárdulásának - a betelepítésekkel, népkeveredéssel magyarázható - hiányára mutatnak rá. Mint Nyiri K. megállapítja: "... ha Hajdu-Bihar megyétől eltekintünk, a mondott terület meghökkenően egyezik az un. bécsi béke által határolt területtel, tehát annak az országrésznek a területével, amely a török pusztítást követően jobbra csak a tizenyolecadik században települt be újra" /76/. Az öngyilkosság szempontjából egyrészt magát a török hódoltság tényét, az ottani népesség történelmi élményeit, másrészt "a betelepültek által alkotott társadalom belső összetartó erőinek eredendő gyengeségét" /77/ tekinti meghatározónak. Hasonló gondolatokat fejteget a Bács-Kiskun megyei öngyilkosságokkal foglalkozó írásában Hatvani D. is, az északi és nyugati országrész megyéinek ősi, zárt faluszerkezetét, az ott kiforrálódott "sokévszázados szellemi-erkölcsi értékeket hordozó paraszti közösségek"-et állítva szembe az általa vizsgált "permanens forrongásban levő viadékek" településeivel /78/. E kétségkívül az ötlet szintjén maradó elképzeléseket alátámasztani látszik a ma Jugoszláviához tartozó Bácska - a betelepítések nyomán ugyancsak rendkívül vegyes összetételű - népességének magas öngyilkossági aránya, melyre korábban már utaltam. Biacsi A. kutatásának eredményei szerint ezen a tájon a magyar nemzetiességük körében fordul elő legsűrűbben öngyilkosság, ugyanakkor az itt élő más népek - elsősorban horvátok és szerbek - veszélyeztetettsége is lényegesen nagyobb, mint az anyaköztársaságokban élő honfitársaiké /79/.

Az öngyilkosság területi eloszlásának és bizonyos településszerkezeti sajátosságoknak az összefüggésére hívja fel a figyelmet Böszörményi E. Miután a községekben, amint azt láttuk, jelentősen nőtt az öngyilkosság gyakorisága, úgy véli, elsősorban a falusi népességet fenyegeti az önpusztítás ill. a kiterjedt falusi lakossággal rendelkező területeken emelkedik legerőteljesebben és/vagy legmagasabb az öngyilkossági arány. Ez a kijelentés nyilvánvalóan három különböző állítást tartalmaz, melyek közül bennünket most kettő: a településszerkezet és az öngyilkossági veszélyeztetettség mértéke, ill. emelkedési üteme közti kapcsolat érdekel. Az egyik: "... azoknak a megyéknek emelkedett leginkább az öngyilkossági arányszáma, melyekben az országos átlagnál jóval alacsonyabb a városi népesség aránya" /80/. Nos, ez esetenként igaz lehet ugyan - példa rá Szabolcs vagy Nógrád, ahol mind az öngyilkos-

sági arány emelkedése, mind a községekben élők részesevé az össznépeségben számottevő, vagy Baranya, ahol viszont mindkét megfelelő érték alacsony -, ám akad számos kivétel - pl. Heves vagy Vas -, és végül is a két változó között esupán gyenge pozitív kapcsolat mutatkozik (a községi népesség 1980. évi arányát és az öngyilkossági gyakoriság 1950 és 1979 közötti emelkedését tekintve $r_g = 0,24$). A másik állítás ismertetése előtt érdemes talán megjegyezni: az öngyilkossági arány növekedésének gyors üteme nem feltétlen jelent egyszersmind magas öngyilkossági arányt; Bács-Kiskun és Csongrád pl. közepes emelkedés mellett is őrzik helyüket az élmezőnyben, míg Nógrád és Vas aránylag jelentős növekedéssel sem tudtak elkerülni a sor végétől. (Van persze egybeesés is: Szabolcsot és Komáromot lehet elsősorban megemlíteni.) Böszörményi E. szerint "a legmagasabb öngyilkossági arányszámú megyéket éppen az ilyen településszerkezet (ti. a kistalvák és a külterületi lakott helyek, főként tanyák, tekintélyes súlya - M.F.) jellemzi" /31/. Az első kérdés az, mennyiben tárgyalhatók együtt a kistalvák - ezen a szerző a 2000 főnél nem népesebb településeket érti - és a tanyák, hiszen az előbbi leginkább a Dunántul bizonyos részén - Baranya, Vas és Zala megyében -, továbbá az ország északi peremén uralkodó, míg az utóbbi az Alföldön a leggyakoribb. Ráadásul, az öngyilkosság szempontjából a kétféle településtípus legsűrűbb előfordulásának területei merőben ellentétes képet mutatnak. Pusztán a külterületi lakott helyekre - melyek zömét a tanyák alkotják - leszűkítve a vizsgálódást, a kapcsolat kétségkívül fennáll, ha nem is túlzottan erős: a községek külterületi lakónépességének 1980. évi, ill. az öngyilkosság 1979. évi arányát tekintve $r_g = 0,51$ ($p < 0,05$). Az aprófalvas vidékeken ellenben - ahol egyszersmind a külterületen élők súlya az összlakosságban viszonylag csekély - közismerten ritka az öngyilkosság. Ezért kell fenntartással fogadnunk a szerzőnek az egyes településtípusokra jellemző népességmozgás és az öngyilkosság összefüggésére vonatkozó következő fejtegetését is: "Vegyük ehhez hozzá, hogy az ilyen településszerkezetű megyékben legnagyobb a mobilitás: a kistalvák és tanyák elnéptelenedése. Mivel pedig a mobilitás jórészt a megye határain belül marad, a mobil lakosságra jellemző nagyobb öngyilkossági gyakoriság is e megyék gyakoriságát emeli." /32/.

Befejezésül Farkasinszky T. és munkatársai Csongrád megyében - a szegedi klinikán - végzett kérdőíves vizsgálatáról számolnék be röviden, mindössze néhány fontosnak tűnő eredményt kiragadva. Témánk szempontjából elsősorban a családban, ill. a közvetlen környezetben előforduló normasértő magatartások gyakorisága, valamint az öngyilkosság értékelése, elfogadása vagy elítélése érdemel figyelmet. A teljes minta (N = 100) 42 %-ánál volt tapasztalható öngyilkosság, ill. öngyilkossági kísérlet a családban, 21 %-ánál pedig a barátok, ismerősök körében. Az önpusztítással ilyen formában kapcsolatba kerültek közül 28 % elfogadta, indokoltnak tartotta

a rokon vagy ismerős tettét; az összes megkérdezettek 42 %-a szerint bizonyos élet-helyzetekben az öngyilkosság az egyetlen megoldás, 22 % szerint adott esetben (pl. magány, büneselekmény elkövetése) a környezet a halálba menekülést tekinti az egyedül kivézető utnak /83/. Az itt bemutatott adatok értékelését azonban megnehezíti néhány dolog. Először is - mint a hasonló jellegű kutatásokban általában - kérdéses, a vizsgálatba bevont személyek mennyiben képviselik - statisztikai értelemben - a Csongrád megyei öngyilkosokat. Másodszor, nem tudjuk, az eredmények milyen mértékben sajátosak - szakszerűbben: szignifikánsak - 1. az ország más területein élő öngyilkosokkal és 2. a helyi népességnek az öngyilkosságtól nem veszélyeztetett tagjaival összehasonlítva. Végül szinte hagyományos ellenvetés: vajon azonos csoportként kezelhetők-e a befejezett öngyilkosságok, ill. az öngyilkossági kísérletek elkövetői, helyettesíthetők-e egymással?

Ezek az öngyilkosság területi eloszlásának sajátos hazai mintáját magyarázni próbáló, ill. azt megvilágítani segítő fontosabb - általam ismert - elképzelések, feltevések, nem túlzottan bőséges kutatási eredmények. Azt hiszem, érdemes egy-két megjegyzést fűzni hozzájuk. Az értelmezési kísérletek zöme, láttuk, a megyét tekintti a vizsgálat egységének, feltételezve mintegy az öngyilkosság egyenletes eloszlását ezeken a területeken belül. Jóllehet nincsenek teljes körű ismereteink ebben a kérdésben, néhány megfigyelés óvatosságra int: Pünkösti Á. szerint pl. a Csongrád megyei öngyilkosságok jelentős része a szegedi járásban, a Tiszától nyugatra eső vidékeken összpontosul, míg másutt - pl. a makói járásban, magát a székhelyt leszámítva - az önpusztítás mértéke lényegesen kisebb /84/. Hatvani D. pedig Bács-Kiskun megyén belül a kecskeméti járásban találta kiemelkedően magasnak az öngyilkossági arányt /85/. Márpedig ezek az egyenlőtlenségek bizonyos veszélyt rejtenek magukban a kutatások nyomán levont következtetéseket illetőleg: befolyásolhatják a különféle változók között statisztikai eszközökkel kimutatott összefüggések erejét.

Másik megjegyzésem a területi eloszlás mintájának időbeli állandóságával kapcsolatos. Bár a megyék öngyilkossági rangsorát más-más időpontban tekintve kétségkívül a maradandóság szembeötlő (az 1950-1955 és 1974-1979 évek átlagai alapján $r_s = 0,82$; $p < 0,01$), számolnunk kell bizonyos átrendeződésekkel is. A legfigyelemre méltóbb ezek közül Szabolcs-Szatmár megye "előretörése": az 1950-1955. évi 16. helyről lépett az 1974-1979. évi 6. helyre, öngyilkossági arányát csaknem három és fél-szeresére növelve (3,41), szemben az országos átlag nem egészen kétszeres emelkedésével (1,91). A hetvenes évek elején felgyorsuló növekedés mind a mai napig töretlen, s eredményeképpen 1985-re - egy az elmúlt évtized második felének ütemén alapuló előrejelzés szerint - a megyék rangsorában Bács-Kiskun után a 2. helyre kerül Szabolcs /86/. Amint azt már korábban is észrevették /87/, a megyén belül elsősorban

a fiatalok és a középkorúak öngyilkossági aránya igen magas, míg az idősebbeké viszonylag alacsony; a növekedés is a 40-59 évesek körében a legerőteljesebb, s 1978-1980 átlagában e korosztály veszélyeztetettsége - egyedül a megyék sorában - felülmúlta a 60 éves és idősebb népességét (4. Táblázat). Ugyanezekben az években, a megyék átlagát 100-nak véve, az egyes korcsoportok öngyilkossági aránya a következő volt:

39 éves és fiatalabb	40-59 éves	60 éves és idősebb
131,4	139,2	93,5

Jóllehet e sajátos, az ország többi részében általában tapasztalhatótól eltérő kép magyarázatára jelenlegi ismereteim birtokában nem vállalkozhatom, maga az öngyilkosság egyre sűrűbb előfordulása, továbbá az imént bemutatott életkori jellegzetességek az öngyilkosság mint szilárd, nemzedékek által közvetített cselekvési minta helyett annak újabb keletű, fokozatos térnyerését, s a szűkebb környezet uralkodó értékeinek, magatartási szabályainak - másutt kétségkívül döntő - befolyásával szemben az időben kisebb léptékű, ám gyakran drámai erejű társadalmi változások viszonylag közvetlen hatását sugallják.

A megyék rangsorának átrendeződése Szabolcs mellett alighanem Csongrád megyét érinti legjobban: a növekedés jelenlegi mértékét feltételezve, a már említett előrejelzés szerint, a két évvel korábban elfoglalt 2. helyről 1985-re az 5. helyre esik vissza. Szabolccsal összehasonlítva, az egyes korcsoportok öngyilkossági veszélyeztetettsége is fordított képet mutat; a megyék átlagát ismét 100-nak véve, az egyes korosztályok öngyilkossági aránya 1978-1980-ban:

39 éves és fiatalabb	40-59 éves	60 éves és idősebb
112,6	139,8	144,0

Meglehet, ezekben a számokban - és a növekedés mérsékelt ütemében - ellentétes irányú átalakulás tükröződik: a minden valószínűség szerint létező - ám még alig-alig feltárt -, az öngyilkosságot bizonyos helyzetekben elfogadó, sőt javasoló érték- és normarendszer módosulása. Ezt azonban - oly sok minden mással együtt - csakis településtudományok tisztázhatják megnyugtatóan.

2. Az öngyilkosság területi eloszlása városi környezetben

2.1 A társadalomökológia fogalma és az ökológiai elemzés

Számos, egymással gyakran ellenkező felfogása alakult ki az idők során a társadalomökológiának, s az őket rendszerezni próbáló áttekintések is sok szempontból különbözőek. A felosztás, osztályozás kísérleteihez csatlakozva, végigkövetve a tudományszak fejlődési irányait, mindenekelőtt egy ilyen jellegű vizsgálat lehetséges célkitűzéseit próbálom tisztázni.

Legtágabb értelemben az ökológiai megközelítés pusztán nem egyénekre vonatkozó ismérvek összefüggésének - un. ökológiai korrelációjának - a megállapítását jelenti. Tartalmilag ebben az esetben aligha beszélhetünk ökológiai kutatásról, maga a módszer viszont azzal rokon nehézségeket támaszt; ezekre később térek ki bővebben. Az adatok lényegében szabadon csoportosíthatók a lehetőségek korlátai között: foglalkozások és/vagy területek és/vagy időpontok stb. szerint. Bármelyikre esik is azonban a választás, egyiknek sem tulajdonítanak önálló "jelentést"; mindössze annyiban fontosak, amennyiben a vizsgálni kívánt változók értékeinek sorozatos összekapcsolódásait mérni engedik. A normasértő magatartások köréből említve példát: E. Durkheim Franciaország megyéit egymás mellé állítva mutatta ki az öngyilkosság és az alkoholizmus, ill. az anyagi jólét együttjárását, ill. annak hiányát; /88/ Magyarországon pedig Szabó A. tanulmányozta hasonló eljárással a társadalmi-gazdasági fejlődés hatását a fiatalabb korosztályok bűnözésére /89/. Mindketten láthatólag felcserélhetőnek tartották az adatok csoportosításának szempontjait /90/, ezzel is a voltaképpeni ökológiai szemlélet hiányáról tanuskodva. Az általam ismert elméleti irodalomban többek közt J.J. Linz képviseli számomra egyértelműen az ökológiai megközelítést sajátos természetű adatok használatával azonosító álláspontot /91/. Sajnos, mint látni fogjuk, az öngyilkosság kutatói is nem egyszer hajlanak e kevésbé termékeny, a korai uttörő munkák szellemétől is távol álló elemzésmód követésére.

A szorosabban vett társadalomökológiai felfogások eltérő vonásai közül néhány fontosabbra utalnék csupán. Jóllehet ezek mentén többé-kevésbé elrendezhetőnek tűnnek a társadalomökológia fogalmának és feladatának legalapvetőbb értelmezései, elsődleges szándékom nem egy átfogó tudománytörténeti osztályozás kimunkálása; mindössze azokat a pontokat igyekszem kijelölni, ahol állásfoglalásra, de legalábbis némi töprengésre kényszerül a normasértő magatartások területi eloszlásának tanulmányozásában rejlő lehetőségeket mérlegelő kutató.

Az elemzés szintjeit tekintve, az eredmény-, ill. a tényezőváltozók jellegétől függően, négyféle megközelítési mód határozható el /92/. 1. Vannak, akik a társadalmi-térbeli szerveződés átfogó, a közösséget mint egészet s a tárgyi környezetet érintő folyamatainak biztosítanak elsőbbséget, s részint - pl. J.P. Gibbs és W.T. Martin, O.D. Duncan és L.F. Schnore, valamint az antropológusok többsége /93/ - a létfenntartási tevékenységek rendszerében, általában az együttes alkalmazkodás adott körülmények között megvalósult formáiban, részint - pl. D. Timms, J. Friedrichs vagy a már-már önálló tudománnyá izmosodó un. faktorökológia képviselői /94/ - a népesség, az épületek, intézmények, társadalmi jelenségek stb. területi eloszlásában, a térhasználat sajátosságaiban látják a társadalomökológia tárgyát. Közülük a/ néhányan - mindenekelőtt J.P. Gibbs és W.T. Martin, ill. O.D. Duncan és L.F. Schnore - kifejezetten elhatárolják magukat a kulturális értékek és beállítottságok, a személyközi viszonyok vizsgálatától, b/ míg mások - pl. D. Timms - nem zárkóznak el teljes mértékben ettől, hangsúlyozzák az ismeretek, a családi döntések és törekvések szerepét a lakóhely megválasztásában, ennek révén pedig a települések térszerkezetének alakulásában. 2. A kutatók további része, mindezzel szöges ellentétben, az egyén magatartására, annak - társas és fizikai - környezeti meghatározottságára, ill. a kettő - egyén és környezet - kölcsönhatására összpontosítja figyelmét, a/ zömmel, természetszerűleg, összekapcsolva az elemzés különböző szintjeit, b/ aránylag ritkán szorítkozva pusztán csoportosított adatokra. A talán épp napjainkban erőre kapó lélektani irányzatok mellett - melyek tárgya az egyén folyamatos és tevékeny alkalmazkodása a cselekvés különböző fizikai, ám egyúttal társadalmi jelentést is hordozó kereteihez /95/ - a szociálpszichológia a külvilághoz fűződő viszonyt, az annak ingereire adott választ döntően formáló érzelmi-értelmi mélyszerkezet - az un. belső környezet - feltérképezésével gyarapítja ismereteinket; /97/ a szociológia pedig a többváltozós és többszintű elemzés - később részletesen bemutatandó - módszerével nyújt a korábinál árnyaltabb képet a szűkebb társadalom, rendszerint a lakóhely meghatározó szerepéről, az egyéni és a csoportvonások külön-külön és együttes súlyáról a viselkedés számos területén.

Az elemzési szint szempontjának kiemelését mindenekelőtt az öngyilkosság kutatásában tapasztalható bizonytalanság, tisztázatlanság indokolja. Sokan nem döntenek el egyértelműen, a területi eloszlás mintájával kívánják-e foglalkozni, beállítva azt a településszerkezeti folyamatok egészébe, vagy maguk az öngyilkosok, az ő életkörülményeik érdeklik-e, s ennek nyomán azután a területi egységekre vonatkozó megállapításaikból, eredményeikből gyakran indokolatlanul következtetnek az ott élő egyénekre. De ha nem esnek is az un. ökológiai tévkövetkeztetés csapdájába, néha ekkor sem világos - kivált analitikus csoporttulajdonságok alkalmazásakor -, vajon

ezek az ismérvek - pl. a lakóhely társadalmi jellege - rendelkeznek-e önálló jelentéssel, környezetek-e a szó igazi értelmében, nem vezethetők-e vissza maradéktalanul egyéni sajátosságokra. E kérdések nem csupán az öngyilkosság területi eloszlásáról készített beszámolókat olvasva merülnek fel: D.J. McKirnannek az alkoholfogyasztásra vonatkozó társadalmi normákat, szándéka szerint, ökológiai megközelítésben tárgyaló - egyébként igen színvonalas - tanulmányával szemben is ez lehet a legfőbb kifogásunk /97/. Másfelől, vannak, akik kiterjesztik ugyan figyelmüket mind az öngyilkosságtól leginkább érintett területekre, mind magukra az öngyilkosokra, ám a kettőt nem kapcsolják össze: az önpusztítás áldozatait a tettüket megvilágítani segíthető környezetből kiszakítva - nem egyszer valamiféle utóvizsgálat, pótlólagos ellenőrzés keretében - szemlélik, ami sem módszertanilag /98/, sem a dolog érdemét tekintve nem mondható szerencsésnek. Mindkét említett esetben homályban marad az öngyilkos és az őt körülvevő szűkebb anyagi és társas világ kölcsönviszonya, aminek feltárásához épp a többszintű elemzés révén juthatunk el.

Rátérve a társadalomökológiai felfogások eltéréseinek másik - bennünket, azt hiszem, közelebről érintő - elemére, míg a kutatók egy része - pl. J.P. Gibbs és W.T. Marin, O.D. Duncan és L.F. Schnore vagy a lélektani irányzatok egyes képviselői - az önálló elmélet rangjára törnek, szabatosan kifejtve szemléletük fogalmi keretét, mások, elsősorban a társadalmi jelenségek területi eloszlását azok sajátos környezetével összefüggésben vizsgálók kezében az ökológiai megközelítés nem egyszer csupán eszköz olyan kérdések tanulmányozásához, amelyeket azután más, nem ökológiai elméletek segítségével igyekeznek megválaszolni. Ez gyakran akkor is így van, ha ők maguk nem vádolhatók az ökológiai elemzésnek a bevezetőben vázolt parttalan és aligha termékeny értelmezésével, ha tehát, többé-kevésbé legalábbis, "jelentést": belső összetartó erőt, szilárd normarendszert stb. tulajdonítanak a vizsgált közösségeknek. Még az un. chicagói iskolához tartozó szociológusok munkáiban is találhatunk olyan leírásokat, magyarázatokat, amelyek nem kapcsolódnak szervesen az általuk kifejtett ökológiai elmülethez; náluk sem mindig kellően határozott a társadalmi-kulturális és az ökológiai folyamatok elválasztása /99/.

Az öngyilkosság számos ökológiainak mondott vizsgálatán ott érezni egyrészt általában mindenféle elméleti megalapozás, másrészt valamely sajátosan ökológiai értelmezésmód hiányát. Jellemző - egyfajta szellemi megrekedésre mutat - a területi eloszlás pusztá leírásának, az adatok ötletszerű, néhány taláalomra kiválasztott ismérv és az öngyilkosság összefüggésére alapozott "magyarázatának" eluralkodása; a közlemények számának szaporodása nemigen jár együtt a színvonal emelkedésével. A világosan kifejtett célt és fogalmi keretet nem pótolják sem a kutatások hagyományos a maguk módján egyébként helyénvaló indoklásai "a veszélyeztetett körzetek

feltárásával elősegíteni a megelőzés hatékonyságának növelését" stb. - sem az ugyan- csak nélkülözhetetlen, kifinomult módszertani eljárások kimunkálása és a körülöttük folyó vita. Másfelől, sokan pusztán alkalmas terepet látnak a városok kisebb közös- ségeiben különböző nem ökológiai elméletek érvényességének megállapításához: R.W. Maris pl., az öngyilkosság területi eloszlását vizsgálva Chicagóban, bevallotta E. Durkheimnek a társadalmi beágyazottság és a normatív szabályozás szerepéről ki- dolgozott feltevésrendszerét kívánta ellenőrizni /100/.

A társadalomökológiai felfogások harmadik eltérő vonásaként a térbeliség, a területi elhelyezkedés szempontjának a megítélését emliteném. Számos szerzőnél köz- ponti helyet foglal el: a települések - vagy akár nagyobb egységek - térszerkezetét, a társadalmi és a területi szerveződés összefüggéseit, azok időbeli változásait, né- ha egyszerűen különféle jelenségek területileg egyenlőtlen előfordulásait állítják vizsgálataik homlokterébe. Mások ugyanakkor egyének, ill. közösségek és az őket öve- ző környezet kölcsönhatására összpontosítják figyelmüket; a társadalomra, amint meg- teremti alkalmazkodásának szervezeti és technikai feltételrendszerét, s a személyi- ségre, amint tevékenyen hozzáidomul cselekvésének kereteihez, formálódik a csoport- hatások nyomán. Ez utóbbi álláspont képviselői - nyíltan, mint pl. J.P. Gibbs és W.T. Martin, vagy hallgatólagosan, mint pl. a többszintű elemzés előnyeit az un. po- litikai ökológiában hasznosítók - rendszerint alárendelt jelentőséget tulajdoníta- nak vizsgálati egységeik térbeli helyzetének.

Napjainkra ez a szempont az öngyilkosság kutatásában is elhomályosult; a vá- rosok meghatározott pontjaira jellemző folyamatok - a korai munkákban elsősorban a népesség fokozott mozgása, gyors változása - s a hozzájuk kapcsolódó társadalmi-te- rületi alakzatok - ugyancsak a korai vizsgálatokban pl. az un. hónapos vagy butoro- zott szobák, olcsó szállodák körzete - az érdeklődés peremére szorultak, átadva he- lyüket térben nem rögzített "környezetek", rendszerint pusztán adott társadalmi-de- mográfiai sajátosságokkal rendelkező csoportok összehasonlításának /101/.

Mindezek után vázolnom kellene a magam elképzeléseit, feleletet adnom arra a kérdésre, milyen lehetőségeket látok az öngyilkosság ökológiai megközelítésében, milyen célokat tűzhetünk egy ilyen jellegű kutatás elé. A szokásos válaszok, azt hiszem, csak részben kielégítőek. "A megelőzés hatékonyságának növelését elősegíte- ni": kétségkívül alapvetően fontos feladat, ám ha ezt a veszélyeztetett körzetek pusztta kijelölésére korlátozzuk - amint arra olykor hajlandóság mutatkozik -, le- mondunk számos lényeges összefüggés és folyamat tisztázásáról, magát eredeti szán- dékunk megvalósítását nehezítve ezzel. Egyébként is úgy tűnik, a fenti megfogalma- zás néha inkább csak a kitérést szolgálja a tornyosuló elméleti és - kisebb rész-

ben - módszertani gondok elől. A másik gyakori válasz: "Az öngyilkosság okainak feltárásához hozzájárulni" - ez természetesen helytálló; mindössze az nem kellően világos, szükség van-e ehhez valamilyen sajátosan ökológiai nézőpontra, vagy elegendő csupán már meglévő, esetleg a jövőben kimunkálandó, de semmiképpen nem ökológiai elméleteket, magyarázatokat alkalmazni területi vizsgálataink során. Elképzelhető, persze, a kettő összekapcsolása is; ez azonban a jelenleg uralkodó, a területek társadalmi-demográfiai sajátosságainak leírására szorító eljárással, a különböző szintek - egyén és közösség - egyidejű, a kettőt kölcsönhatásban szemlélő vizsgálata nélkül nem érhető el. Ha pl. a társadalmi beágyazottság vagy a magatartást szabályozó normarendszer összeomlásának durkheimi fogalmaiban értelmezzük is egy város kisebb körzeteinek magas öngyilkossági arányát, aligha célszerű ezeket közvetlenül az ott élő egyének különböző ismérveivel - életkorához, foglalkozásához, családi helyzetéhez stb. - rendelni, inkább meghatározott környezetet, "légkört" kell látni bennük, amelyek - és ennek bizonyítása a többszintű elemzésre vár - kedvezőtlenül befolyásolják az emberek közérzetét, az önpusztítás irányába sodorva őket.

Pillanatnyi - mint mondtam, ugyancsak kiforratlan - álláspontom szerint a kutatásoknak 1. fel kell térképezniük az öngyilkosság szempontjából különösen veszélyeztetett körzeteket, ezek egymástól elhatárolható típusait, az őket jellemző tárgyi és emberi világ alapvető, a további elemzés számára kiindulást nyújtó vonásait, valamint az e lényeges ismérveket tükröző, ám az önpusztítás hullámától jórészt érintetlen, ill. a várakozástól fordított irányban eltérő közösségeket; 2. meg kell magyarázniük az öngyilkosságtól leginkább fertőzött területek térbeli helyzetét, leírva a kialakulásukat és állandó újra termelődésüket segítő, a népesség, az épületek stb. térbeli elrendeződésével összefüggő, természetes és szabályozott folyamatokat; 3. egyén és közösség kölcsönhatását, a személyközi érintkezések hálóját, a lakók saját környezetészlelését stb. vizsgálva feltárni az öngyilkosságra hajlamosító szűkebb világ erőinek beépülését a személyiségbe, összehasonlítva azt a várakozással ellentétben alacsony öngyilkossági veszélyeztetettségű közösségek megfigyelése nyomán szerzett tapasztalatokkal. Dolgozatom befejező részében az 1. pontban megjelölt kérdések tisztázása felé próbálok néhány - szükségképp bátortalan - lépést tenni. Előtte azonban érdemesnek látszik szemügyre venni az eddigi kutatások fontosabb eredményeit, leszűrhető elvi-módszerbeli tanulságait.

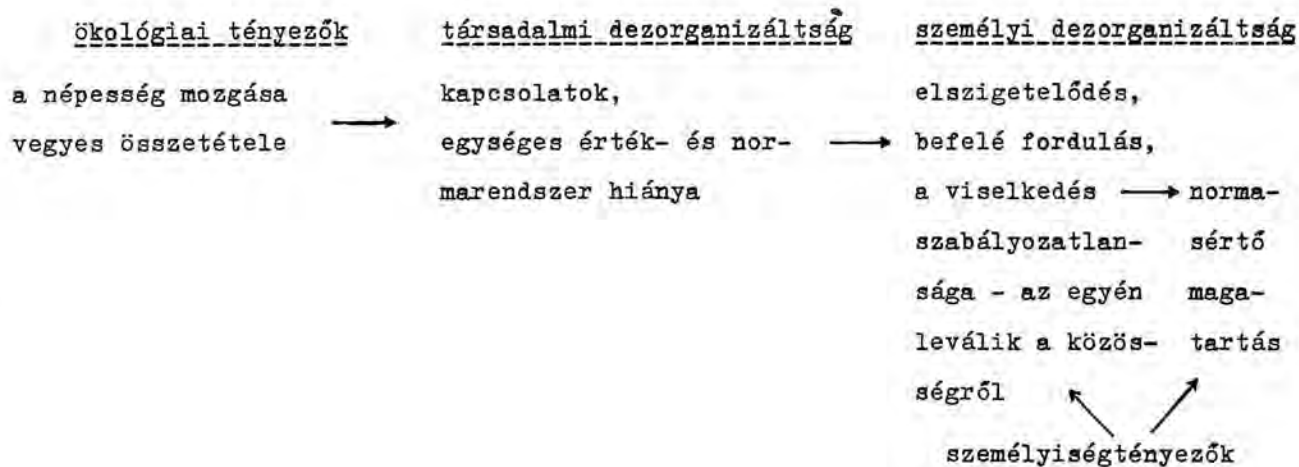
2.2 Az öngyilkossággal foglalkozó társadalomökológiai kutatások áttekintése

1. Az un. chicagói iskola munkái és R. Cavan vizsgálata. - Jóllehet a nor-

masértő magatartások egy-egy településen belül tapasztalt eloszlása már korábban, a mult században felkeltette a kutatók érdeklődését /102/, az első aránylag rendszeres, többé-kevésbé egységes fogalmi keretbe ágyazott kifejtés érdeme az 1900-as évek első harmadában Chicagóban tevékenykedő szociológusokat illeti meg. Lemondva általános városszociológiai elméletük részletes ismertetéséről, csupán témánk szempontjából legfontosabb gondolataikat vázolom, ezeket is menthetetlenül leegyszerűsítve, hiszen az iskola egyes képviselőinek a hangsúlyok tekintetében néha gyökereesen eltérő álláspontjait közös nevezőre hozni szinte reménytelen feladatnak látszik. Egész röviden: a települések népességének szabad versengése, a létfenntartásért és az értékelt pozíciókért vívott harca, elsősorban gazdasági erők - a telekár és a lakbér - által irányított folyamatok révén, az egyének meghatározott területi (és foglalkozás szerinti) elrendeződéséhez, a kialakuló együttműködés, alkalmazkodás pedig a területek jellegzetes közösségeinek fokozatos megszilárdulásához vezet. A város szívében és az ahhoz csatlakozó un. átmeneti övezetben, az itt található szállodákban, albérleti szobákban bensőséges társas kapcsolatokkal még vagy már nem rendelkező, szellemileg és/vagy fizikailag nyugtalan emberek élnek: családjuktól elszakadó fiatalok, művészek, a hobók, munkát keresők, lecsuszott, elhagyott idősebb férfiak; itt vannak ezenkívül a bevándorlók negyedei és az előkelőbb rétegek "szigetei" is. R. Cavan az 1920-as évek első felében vizsgálta az öngyilkosság területi eloszlását Chicagóban, s négy egymással összefüggő gócpontot talált ezeken a területeken, míg a város külsőbb övezeteiben általában ritka volt az öngyilkosság. E négy körzetet zömmel amerikai származású fehérek lakták; a feketék és a külföldről bevándoroltak közösségei /103/ érintetlenek maradtak az önpusztítás hullámától. Miután pusztán a népesség társadalmi-demográfiai összetétele alapján nem talált kielégítő magyarázatot a területi eloszlás sajátos mintájára, az életmód néhány jellegzetes - ám, mint maga is elismeri, esetlegesen kiválasztott /104/ - vonására fordította figyelmét. Ezek két szempontból jellemezték e körzeteket: főként az - ugymond - "társadalmi dezorganizáltság", részben és aligha kellő pontossággal a rossz anyagi, gazdasági körülmények oldaláról. Bennünket - a kettő együttes előfordulásán túl - leginkább az első érdekel, s maga Cavan is ezt hangsúlyozza erőteljesebben. A "dezorganizáltság" - e roppant homályos fogalom - mutatóinak a butorozott szobák (lodging-houses), az albérletek, valamint a válások, ezek mellett kisebb sullyal az alkoholizmus, az emberölések, a kábítószerfogyasztás és -kereskedelem, végül a szabados nemi kapcsolatok sűrű előfordulását tekintette. Mindezek többé-kevésbé szoros összefüggést mutattak az öngyilkosság területi eloszlásával.

Könnyű - és nem is teljesen igazságtalan - volna csokorba gyűjteni Cavan vizsgálatának, általában a chicagói iskola ilyen irányú munkásságának, jelentékeny

részben a szabatos fogalmi kidolgozottság hiányára visszavezethető gyengeségeit; ehelyett azonban inkább azokat a vonásokat emelném ki, amelyek - sajnálatosan - háttérbe szorultak, elhomályosultak az idők során. Az egyik: Cavan határozott különbséget tesz az öngyilkosságtól fertőzött területek népességének az adott környezettől független társadalmi-demográfiai ismérvei, vagyis a lakosság életkor, nem stb. szerinti összetétele és az életmód, a személyközi viszonyok itt megfigyelhető sajátos színezete - a maga kifejezésével: "dezorganizáltsága" - között. A kiugróan magas öngyilkossági arány gyökereit keresve, a kettőt, mint láttuk, egymástól elválasztva tárgyalta; ezenkívül pedig az általa vizsgált jelenségekben - a válásokban, az albérletekben stb. - nem közvetlenül a személyiséghez rendelhető, azt önmagukban fenyegető veszélyforrásokat, hanem egy mindenkin eluralkodó, kedvezőtlen légkört teremtve az önpusztítás felé sodró erőket látott /105/. Ennek a szemléletnek az eredményeit az újabb keletű szakirodalommal egybevetve értékelhetjük majd csak igazán. A másik, ehhez kapcsolódó - és szintén feledésbe merült - vonása Cavan elemzésének: a chicagói iskola más, a normasértő magatartás egyéb formáinak területi eloszlásával foglalkozó szociológusaihoz - pl. R.E.L. Faris és H.W. Dunhamhez /106/ - hasonlóan, ha nem is bizonyította, de legalábbis megpróbálta fogalmilag kiépíteni a társadalmi "dezorganizáltság"-tól a személyi "dezorganizáltság"-on át az öngyilkosságig vezető utat. A hatékonyan működő társadalmi szervezetnek, Cavan szerint, két alapvető feladata van: szilárd intézményei - mint amilyen pl. a család - révén kielégíteni a benne élők vágyait - többek közt a bensőséges emberi kapcsolatok iránt -; egyöntetű szokásai, normái, eszményei és céljai által pedig irányítani, ellenőrizni az egyéneket, meghatározott mederbe terelni viselkedésüket, tevékenységüket /107/. A város központi és ahhoz csatlakozó övezetében, elsősorban a népesség fokozott és állandó mozgása, a szállodák és albérleti szobák lakóinak gyors cserélődése miatt, nem alakulhatnak ki sem tartós, biztonságot jelentő kapcsolatok, sem közös, a cselekvésnek távlatot adó, a személyiségnek a "folytonosság", az odatartozás élményét nyújtó, egyszersmind őt magát kordában tartó hagyományok. Az egyén válsága, "dezorganizáltsága" vágyai, természetes törekvései és az őt körülvevő szűkebb világ összehangolásának ebből a képtelenségéből fakad, s ez vezet azután - amennyiben bizonyos lélektani folyamatok is támogatják /108/ - öngyilkossághoz. Lényegében ezzel rokon R.E.L. Faris magyarázata a skizofrénia kifejlődéséről, ő is a személyiség egészséges működését gátló, a város meghatározott területeire jellemző társas élményekben, az egyén elszigetelődésében látja annak gyökerét, de hasonló gondolatokra bukkanhatunk a chicagói iskolához tartozó más szerzők munkáiban is /109/. Álláspontjaik közös vázát igyekszik rögzíteni az alábbi séma:

Függetlenül e magyarázatok érvényességétől, a mögöttük meghúzódó előfeltevésektől a szándék és törekvés a közvetítő láncszemek kiépítésére, azt hiszem, példaadó lehet a jövőbeni kutatások számára. Ezeknek azonban tisztázniuk kell az annak idején - a "dezorganizációs szemlélet" ígézetében - föl nem tett kérdést is: pontosan milyen helyzetekben torkollanak ugyanazok a külső hatások egyszer öngyilkosságba, másszor pedig pl. elmebetegségbe.

2. P. Sainsbury vizsgálata Londonban. P. Sainsbury tanulmánya az öngyilkosság ökológiai megközelítésében megfigyelhető alapvető fordulat kezdeteit engedti kitapintani /110/. Kutatásának első részében, 28 kerületre osztva Londont, kapcsolatot keresett az egyes területek öngyilkossági aránya és a társadalmi státusz, az elszigeteltség, a mobilitás, valamint a "dezorganizáltság" ugyanezekre a körzetekre vonatkozó mutatói között. Míg az ott élők anyagi helyzete és az öngyilkosság nem mutatott statisztikailag értékelhető összefüggést egymással, a másik három változó-csoport - a "dezorganizáltság" jelének tekintett fiatalok kivételével - pozitívan korrelált az önpusztítás mértékével. A második szakaszban öt kiválasztott kerület részletesebb elemzésére került sor. Az egy-egy körzeten belüli eloszlás mintájának vizsgálata egyrészt lényeges belső egyenlőtlenségeket - néhol kétszeres különbséget - tárt fel, másrészt a csoportosítás alacsonyabb fokán megerősítette a korábbi - imént vázolt - eredményeket. Ezután az öt kerület 409 öngyilkosának halottkémiai jelentései alapján az összevont - ún. aggregált - adatokból nyert következtetések érvényességét próbálta ellenőrizni, azt, vajon oksági kapcsolatok húzódnak-e meg mögöttük. Számításai nyomán nagyjából igennel válaszolhatott e kérdésre, az anyagi helyzet néhány mutatóját illetően azonban eltérést tapasztalt. Míg a közvetlen lakókörnyezet (utca), valamint az elhunyt foglalkozása szerint osztályozva az eseteket, a legfelső kategóriába soroltak képviselője az öngyilkosok között népességbeli súlyuknál nagyobb, a legalsó kategóriába soroltaké pedig kisebb volt, az öngyilkosnak a halál idején valószínűsíthető - különböző források segítségével becsült - gazdasági viszonyát

tekintve a csoportosítás szempontjának Sainsbury U-alaku eloszlást kapott, s ezt a végzetes tettet megelőző lesüllyedés jeleként értelmezte. Másfelől, a munkanélküliség, amely a kutatás első szakaszában nem bizonyult döntő magyarázó tényezőnek, az egyénekre fordítva a figyelmet kiemelkedő szerephez jutott.

Sainsbury vizsgálatán jól szemlélhetjük a távolodást a hagyományos - jobbra a chicagói iskola által képviselt - ökológiai felfogástól, az elmozdulást egy újfajta - s napjainkban szinte egyeduralkodó - elemzésmód irányába. Egyfelől hangsúlyozza: "az emberek viselkedése (jelen esetben az öngyilkosság) ökológiailag meghatározott, amennyiben a bizonyos területeken eltöltött élet élménye formálja, s elhagyva e területeket, a viselkedés módosul" /111/. A kutatás alapfeltevése is ebben a szellemben fogant: "ahol jelentős a társadalmi mobilitás és elszigeteltség, ott a közösségi élet megszilárdulatlan, rend vagy cél nélküli, s ez az öngyilkossági arányban tükröződik, mivel a férfiak és a nők hajlamosabbak az öngyilkosságra, ha benne élnek egy csoportban, de attól elszakadva, amely sem el nem ismeri szükségleteiket, sem eszközt nem nyújt azok kielégítéséhez" /112/. Ezenkívül ő is különválasztja az egyes területek lakosságának a környezettől független ismérveit és magát a környezetet, az ott uralkodó "légkört": a népesség gyors cserélődése nem a mobil egyénekre gyakorolt hatásán keresztül válik meghatározóvá (hiszen az állandó lakóhely szerint csoportosított adataiból ezek az öngyilkosok eleve kimaradtak); a válás és az öngyilkosság összefüggése nem magyarázható csupán az elvált öngyilkosokkal (ezek csekély aránya miatt) stb. - valamennyi a társas kapcsolatokat zilálja szét, az egész közösség sajátos állapotát teremti meg. Másfelől viszont a változók közti kapcsolat mérésének megismétlésével az elemzés más-más szintjén közvetlen, az adott, térben lehatárolt környezettől független ok-okozati viszonyt keres: a munkanélküliség, a magányos élet, az anyagi lesüllyedés stb. befolyására kíváncsi; ezért vizsgál a második szakaszban területileg nem csoportosított mintát, holott az ökológiai szempont érvényesítése épp az ellenkezőjét követelné (emellett, mint korábban utaltam már rá, módszertanilag is ez volna indokolt). Sainsbury ezzel rálép arra az utra, amelynek végén - sajátos környezetek egyénre gyakorolt, öngyilkosság felé sodró hatásának vizsgálata helyett - ökológiai elemzésként pusztán egyének csoportjaira vonatkozó ismérvek összefüggésének a megállapítása áll.

3. A. Wendling és K. Polk kaliforniai vizsgálata. - Tudományos értékeit tekintve nem különösebben jelentős tanulmányról van szó; mindössze azért emlitem meg, mert a Sainsburynél még csak felsejlő új elemzésmód első ízben alighanem benne öltött határozott alakot. A kutatás megfogalmazott célja világosan utal erre: "A számlálókörzetek (gazdasági, családi és faji - M.F.) jellemzői összehasonlíthatók e körzetek öngyilkossági arányával. Ilyen összehasonlítás révén megállapítható, milyen

mértékben változik együtt az öngyilkossági arány a számlálókörzetek gazdasági, családi és faji jellemzőiben mutatkozó eltérésekkel" /113/. Az E. Shevky és W. Bell által kidolgozott ún. társadalmi terület elemzés mutatórendszerének egyes elemei és az öngyilkossági arány között számítottak három kaliforniai városban először 0-ad rendű, majd parciális korrelációs együtthatókat, a családi helyzet és az öngyilkosság kapcsolatát találva csupán mindhárom városban kellő erősségűnek és egyforma előjelűnek. Ebből az otthonközpontu életvitel, a szilárd családi kötelek öngyilkosságtól megóvó hatására következtek /114/, menthetetlenül az ún. ökológiai tévkövetkeztetés csapdájába esve. Ez nem pusztán módszertanilag igen káros, elméletileg is az: törekvésük, szemmel láthatólag, nem egyéb, mint bizonyos társadalmi-demográfiai sajátosságok szerepének felmérése az öngyilkosság szempontjából, teljesen függetlenül e sajátosságok térbeli-környezeti meghatározottságától. Az alkalmazott eszköz is ezt huzza alá: maga K. Polk ismeri fel egy későbbi tanulmányában /115/, a parciális korrelációszámítás, miközben egy-egy változó "tisztá" súlyát igyekszik mérni, mennyire elmossa a város - ugymond - "mozaik-természetét", az egyes változók kölcsönhatásától eltekintve, azokat valóságos térbeli környezetükből kiszakítva, mennyire képtelen visszaadni a tényleges összefüggéseket. Ezért javasolja a (lineáris) korrelációelemzés helyett a tipológiai módszert, mely az előbbinél érzékenyebb pl. a társadalmi-gazdasági helyzet más-más "jelentésére" különböző családszerkezetű közösségekben.

4. R.W. Maris vizsgálata Chicagóban. - Szándéka az öngyilkosságtól leginkább érintett területek "társadalmi környezet"-ének, az öngyilkosság felé sodró erőnek a feltárása, ezt azonban hamarosan felcseréli az ott élő népesség összetételének leírásával. "A közösségek jellemzőit használjuk annak nyers mutatójaként, amit Durkheim 'társadalmi környezetnek' nevezett" - írja /116/, s a továbbiakban 10 változó - foglalkozás, jövedelem, lakásviszonyok, mobilitás stb. - közül igyekszik, t-próba segítségével, kiválasztani azokat, amelyek statisztikailag értelmezhető mértékben elkülönítik egymástól a legalacsonyabb és a legmagasabb öngyilkossági arányt mutató kilenc, illetve hat körzetet. Ezek: magas életkor, fehér-gallérosok viszonylag jelentős aránya, a háztartások alacsony foku telítettsége ($p < 0,01$); a feketék csekély száma ($p < 0,02$). A következő lépésben a legalacsonyabb és a legmagasabb öngyilkossági arányú csoportokat felbontja két-két altípusra: az elsőkön belül a/ "szuburbán" és b/ "néger" típust különböztet meg. Jóllehet társadalmi-demográfiai ismérveit, a lakásviszonyokat és a népességmozgás mértékét tekintve a kettő gyökeresen eltérő képet mutat, az egyén beágyazottsága a közösségbe, a rá nehezedő külső kényszerek itt is, ott is visszatartják a benne élőket az öngyilkosságtól. Ha el is követik azt (igen ritkán), tettük a durkheimi fatalista - tulsza-

bályozottságból eredő - öngyilkossággal rokon. Az öngyilkosságtól fertőzött területek egy részén, a c/ "aranyparton" Maris az anómia jeleit fedezi fel: "... népességének magas az iskolai végzettsége, fehérgalléros foglalkozást űz és földrajzilag mozgékony. Mindezek a sajátosságok beleillenek az anómiás mintába." A d/ "lecsuszottak negyedére" (skid row) ezzel szemben az egoizmus jellemző, a szó durkheimi értelmében: "... a népesség iskolázatlan, a fehérgallérosok aránya csekély, az idegen származásuaké pedig magas - olyan sajátosságok ezek, amik túlzott individuációhoz vezetnek egy modern városi-ipari társadalomban." /117/.

E látszólag meggyőző és kerek elemzésnek komoly gyengéi vannak. Először, ugyancsak kérdéses, Durkheim önmagukban sem minden nehézséget nélkülöző fogalmaival leírhatók-e a városnak az öngyilkosság szempontjából elhatárolható területei. Másodszor - és ez a fontosabb -, még ha így volna is, ehhez az egyének közvetlen adott ismérveitől, azok eloszlásától független /118/ "társadalmi környezet" anómiás, fatalista vagy egoista jellegét kellene bizonyítani, semmiképp sem elegendő a népesség bizonyos foglalkozási, faji stb. csoportjainak tulajdonítani ezeket a vonásokat, teljesen elvonatkoztatva azok térbeli-környezeti meghatározottságától. Márpedig Maris ezt teszi; az anómiáról az imént idézett fejtegetése világosan mutatja: benne nem a viselkedést döntően befolyásoló "itt- és most kontextust", hanem az iskolázottakra, a fehérgallérosokra, és a lakhelyüket gyakran változtatókra mint egyénekre eleve, bárhol és bármikor jellemző állapotot lát. Ezt a szemléletet pedig csak a voltaképpeni ökológiai megközelítés végleges feladásaként értékelhetjük. Harmadszor, szinte már szégyellem mondani, de ez esetben ordít az un. ökológiai tévkövetkeztetés; jóllehet Maris láthatólag tisztában van ennek veszélyével - hiszen könyve vége felé külön is kitér rá /119/-, és eredményeit maga is csupán "szuggesztíveknek" tartja, nem bizonyító erejűeknek - a dolgon ez mit sem változtat: pontos matematikai becslés nélkül - amire mellesleg az öngyilkosság esetében nincsen mód /120/ - indokolatlan és megengedhetetlen csoportosított adatok kapcsolatából egyéni összefüggésekre következtetni /121/.

5. A kisebb jelentőségű vizsgálatok áttekintése. - A 60-as és 70-es évek az öngyilkosság - általában a normasértő magatartások - területi eloszlására irányuló kutatások számának valamelyes megszorodását hozták, igazán figyelemre méltó, a döntő fordulat - a chicagói iskola főbb szemléleti kiindulópontjaihoz magasabb szinten történő visszatérés - reményével kecsegtető eredmények nélkül. Született ugyan - jóformán kizárólag a bűnözés témakörében - néhány érdekes tanulmány; ezek részben módszertani kérdések tisztázásához, részben a bűncselekményfajták térszerkezetének megismeréséhez járultak hozzá /122/. Az öngyilkosság kutatásában inkább csak a korszerűbb számítási eljárások meghonosodása említésre méltó: a ha-

gyományos egyenkénti korreláció-számítás mellett megjelent a faktorelemzés, valamint a clusteranalízis, ill. néhány más, ezekkel rokon módszer /123/. Vizsgálták a kiemelkedően magas öngyilkossági arányt mutató körzetek térbeli helyzetét, nem egyszer a szokásostól - a fertőzöttség a város belső területein a legnagyobb, onnan kifelé haladva vesztit erejéből - eltérő képhez jutva: H. Wechsler Boston környékén a népességükben rohamosan gyarapodó elővárosi (szuburbán) közösségeket találta leginkább veszélyeztetetteknek mind a depresszív zavarok, mind az öngyilkosság szempontjából /124/; C.L. Cazzullo szerint Milánóban - az épületek némiképp sajátos eloszlásától kísérve - a fiatalok öngyilkossági kísérleteinek százalékos aránya // a városközpontból kiindulva fokozatosan emelkedik /125/; G. Moschel és H. Häberle pedig Mannheim belvárosában és zöldövezetében egyaránt talált öngyilkossági gócpontokat /126/. Másutt ugyanakkor - pl. Dublinban - a várakozásnak nagyjából megfelelő mintára bukkantak a kutatók /127/. Történtek próbálkozások az egyes normasértő magatartások területi együttjárásának megállapítására is: G. Moschel és H. Häberle imént említett vizsgálatában aránylag csekély volt e viselkedésformáknak a korrelációs együtthatókkal mért összefüggése - az öngyilkosság mindössze a bűncselekmények elkövetési helyével mutatott statisztikailag értékelhető kapcsolatot ($p < 0,05$) -; akadt viszont néhány olyan terület - elsősorban a belváros egy része és a hozzá csatlakozó slumosodó kikötői negyed, továbbá a hajléktalanok körzete -, ahol a figyelembe vett 6 magatartásmód közül 4, ill. 3 gyakori volt /128/. L. Grönholm Helsinkiben a Kendall-féle un. Konkordancia-együttható segítségével a "dezorganizáltság" 7 mutatójának - öngyilkosság, válás, fiatalok bűnözés, munkakerülés stb. - kis mértékű koncentrációját állapította meg ($W = 0,42$), amit azonban ő maga sem tart perldöntőnek, hiszen a korreláció-számítás során negatív értékek is adódtak az egyes változók között /129/. Ch. Bagley és munkatársai erős kölcsönkapcsolatot találtak Brightonban az öngyilkosság, a különféle idegbetegségek és a bűnözés között, s valamennyi a város belső körzeteiben fordult elő legsűrűbben /130/. Az itt röviden összefoglalt kutatások leírójellegén túllépni, a környezeti hatásokat feltárni igyekvő vizsgálatok, sajnos, napjainkban is hajlamosak pusztán csoportosított adatok összefüggésének keresését látni az ökológiai megközelítésben: F. D. Wenz aránylag új keletű - 1977-es - munkájában pl. az öngyilkosnál tágabb jelentésű önsértő magatartások (self-injury behavior) és a Shevsky-Bell mutatórendszer két eleme: a gazdasági viszonyok és a fajti jelleg kapcsolatára volt kíváncsi, s lényegében megismételte A. Wendling és K. Polk említett, husz évvel korábbi elemzését (mindössze a mutatórendszer elemeinek szétválasztása tekinthető - csupán módszertanilag érdekes - új vonásnak) /131/. Még azok a kutatások is erre a nem tulságosan termékenynek ígérkező utra lépnek, amelyek pedig "dezorganizációs szemléletük", vagyis számos normasértő magatartás együttes területi előfordulása iránti érdeklődésük révén talán közel juthatnának az egyes körze-

teknek önálló "jelentést" tulajdonító, a változók összefüggésének térbeli-környezeti meghatározottságát felismerő szemléletmódhoz. Azonban mind Ch. Bagley és munkatársai, mind J.W. McCulloch és A.E. Philip szemmel láthatólag az egyes változók "tiszta", a környezettől nem befolyásolt, közvetlen oksági kapcsolatának meghatározására törekszik; ennek bizonyosságaként értelmezhetjük a számítások megismétlését területileg nem csoportosított egyéni adatokkal, valamiféle utóvizsgálat, pótlólagos ellenőrzés formájában /132/. Végezetül E.S. Schneidman és N.L. Farberow - témáját tekintve alighanem egyedülálló: az egyes területeken élt öngyilkosok bucsuleveleit elemző - vizsgálatát emliteném meg mint az ökológiai elemzés teljes és végleges eltorzulásának jellemző példáját. (Az igazság kedvéért megjegyzem, maguk a szerzők nem mondják "ökológiai"-nak vizsgálatukat, eljárásuk viszont tökéletesen megegyezik az imént tárgyalt kutatások bármelyikével.) Kilenc típusba vonták össze Los Angeles 160 területi egységét, s a bucsulevelek formai és tartalmi sajátosságait - címzett, érzelem, nem-érzelmi tartalom stb. - igyekeztek körülhatárolni minden egyes területtípusra vonatkozólag. Következtetésük így hangzik: "Az itt közölt kutatási eredmények megegyeznek az idézett vizsgálatokkal (a társadalmi osztály és a beállítottság, a magatartás összefüggését kimutató munkákról van szó - M.F.) abban, hogy az öngyilkosok által feltárt érzések több-kevesebb állandósággal együtt változnak a társadalmi-gazdasági kerületekkel (mit den sozial-ökonomischen Bezirken), és hogy ezeknek az érzelmeknek a kifejezőmódjai (Ausdrucksyndrome) azt a társadalmi réteget tükrözik, amelyhez az áldozatok tartoznak. (...) E kifejeződések némelyike félreismerhetetlenül arra a társadalmi-gazdasági szintre (vagy, mint ebben a tanulmányban, a kerülettípusra) vonatkozik, amelyhez ők tartoznak." /133/. Ehhez, azt hiszem, nem szükséges kommentár.

6. R. Welz mannheimi vizsgálata /134/. - Az általam ismert legfrissebb munka; nem csupán megjelenésének időpontját, de bizonyos mértékig, szellemét tekintve is. Az öngyilkossági kísérletek területi eloszlását, egyéb változókkal mutatott kapcsolatát tárta fel Mannheim a/ 22 városrészének b/ 78 kerületének és c/ kisebb szomszédsági körzeteinek a szintjén, bevonva az elemzésbe maguknak az öngyilkosságot megkísérelt személyeknek életkor és nem szerint bontott adatait is. Szándéka az ökológiai megközelítés és a durkheimi gondolatrendszer egyesítése volt; az ökológiában nem önálló szemléletet, pusztán az adatok kezelésének meghatározott módját látta, magyarázó fogalmi keretként az "anómiá"-t (mutatói: mobilitás, bérlők és külföldiek aránya), valamint a "dezintegráltság"-ot (mutatói: egyszemélyes háztartások, női egyszemélyes háztartások, elváltak, csonka családok; néhol még: nők, egy épületre jutó lakók) választotta. Szerepeltek ezenkívül a területi egységek társadalmi státuszára, demográfiai összetételére és lakásviszonyaira vonatkozó mutatók is.

Első lépésben korreláció-számítást végzett az a/ és b/ szinteken, majd 11, ill. 6 kiválasztott ismerv alapján belsőleg egynemű csoportokat képzett a b/ és c/ szinteken. A vizsgálat fontosabb eredményei a következők voltak:

- az öngyilkossági kísérletek területi eloszlása az elemzés szintjétől függően más-más képet mutatott; az egyik szinten fertőzöttnek bizonyult területek alacsonyabb szinten igen nagy mértékben, ill. alig veszélyeztetett részterületekre bomlottak, s végső soron a cselekmények elég jelentős része meglehetősen kis területen, néhány utcában összpontosult.

- az öngyilkossági kísérlet arányának és a többi változónak a kapcsolata az elemzés szintjétől függően változó erősségű (sőt, néha: előjelű) volt; különösen a társadalmi státusz és az életkor mutatói ingadoztak, míg a "dezintegráltság"-ot és, kisebb mértékben, az "anómiá"-t jelző változók valamennyi szinten megőrizték összefüggésüket az öngyilkossági kísérletek arányával.

- bevonva a vizsgálatba a kor-, ill. nemspecifikus arányszámokat, a korösszetétel mutatóinál kontextuális hatás volt megfigyelhető (az idősök aránya a fiatalok öngyilkossági kísérlet-arányával szorosabb kapcsolatot mutatott, mint az idős koruakéval - és megfordítva), míg a "dezintegráltság"-ot és az anómiá"-t jelző változóknál strukturális hatás érvényesült (az egyéni sajátosságok: a nem és az életkor nem befolyásolták a hatás erejét, a korrelációs együttható értéke mindenütt nagyjából egyforma volt).

- a clusteranalízis mindkét szinten két csoportot határolt el, ahol az öngyilkossági kísérletek aránya egyformán magas volt; a/ magas társadalmi státusz, idős népesség, alacsony fokú integráltság, jelentős anómia; b/ alacsony társadalmi státusz, fiatal népesség, alacsony fokú integráltság, jelentős anómia. Az előbb említett kontextuális és strukturális hatásokat a clusteranalízis is tükrözte: az a/ csoportban a fiatalok, a b/ csoportban az idősök öngyilkossági veszélyeztetettsége volt kiugró; a "dezintegráltság" és az "anómia" mutatói mindkét clusterben jelen voltak.

R. Welz vizsgálatát, mindenekelőtt a többszintű elemzés alkalmazását nagy jelentőségűnek kell mondanunk; tudomásom szerinte ez volt az első próbálkozás e mássutt már sikerrel használt módszer meghonosítására az öngyilkosság kutatásában. Láthatólag valódi környezetelemzésre törekedett: mindvégig óvakodott eredményeit - az anómia, a dezorganizáltság és az öngyilkossági kísérlet együttes területi előfordulását -, módszertanilag indokolatlanul, elméletileg pedig természetlenül, pusztán egyéni összefüggésekben értelmezni; az elemzési szintek egyidejű figyelembe vételével pedig kimondottan "strukturális" - az egyéni sajátosságoktól független - hatá-

sokat igyekezett feltárni. Ezt a vállalkozását illetőleg azonban lehetnek fenntartásaink: hiányolhatjuk az anómiát és a dezorganizáltságot jelző mutatók egyén-szintű megfelelőinek a szerepeltetését, ami a megnyugtató bizonyításhoz alighanem elengedhetetlen. Ennek, persze, valószínűleg technikai okai voltak; azt mondhatjuk, Welz mindaddig ameddig statisztikai forrásokra szoritkozva eljutni lehet; a továbblépéshez szélesebb körű adatgyűjtés, főként pedig terepkutatás szükséges. Ami a területtipológiát illeti, a szakirodalomban ez is újdonságnak számít, hacsak R.W. Maris eléggé durva és önkényes osztályozását nem soroljuk ide. Talán érdemes lett volna kicsit jobban elmélyedni az itt kapott eredmények értelmezésében, tul az anómiás és dezintegrált környezet tényének megállapításán. Magát a többszintű elemzést illetőleg is Welz, ugy vélem, csak részben aknázte ki a módszerben rejlő lehetőségeket.

2.3 Az ökológiai elemzés problémái: alternatív magyarázatok

Tul az előzőekben áttekintett vizsgálatoknak az ökológiai módszer sajátos alkalmazásából eredő fogyatékoságain, vannak olyan nehézségek is, amelyekkel mindenfajta ökológiai elemzésnek szembe kell néznie. Ezek közül elsőként azokról az ellenvetésekről lesz szó, amelyek megkérdőjelezzik a területi eloszlás mintájának kialakulására vonatkozó oksági jellegű értelmezéseket, s azokat elvetve új magyarázatokkal állnak elő.

1. A sodródási hipotézis. - E nem csupán az ökológiai elemzésekkel, de a társadalmi helyzet és a normasértő magatartás kapcsolatának feltárására irányuló vizsgálatokkal szemben is gyakran felhozott érv szerint a városok bizonyos területei nem annyira "kitermelik", mint inkább magukhoz vonzzák a deviáns személyeket; ezek - különböző okoknál fogva, pl. a család elutasító álláspontja vagy anyagi gondok miatt - mintegy "belesodródnak" ezekbe a környezetekbe, ahol ilyen módon a társadalom kitzitottjai, a legelesettebbek gyűlnek össze, azt a látszatot keltve, mint ha magukon ezeken a területeken érvényesülnének a normasértés irányába készítő erők. Jóllehet a vita ebben a kérdésben végigkíséri szinte az ökológiai kutatások egész történetét, aránylag kevés rendszeres vizsgálatról tudok csak beszámolni, amely megpróbálta igazolni vagy cáfolni a sodródás feltevését. R.E.L. Faris, még a 40-es években, fiatal és idős elmebetegek területi koncentrációját hasonlította össze, s nem talált jelentős eltérést, holott sodródás esetén az idősebbeknek erőteljesebben kellett volna összpontosulniuk bizonyos területeken, mint a fiataloknak /135/. Némileg hasonló megfontolás alapján következtet L. Levy és L. Rowitz

- Chicagóban tanulmányozva az idegbetegségek területi eloszlását - a kórházba első ízben felvetteknek (first admission) az összes kórházi ápoltnál egyenletesebb területi eloszlásából a sodródási hipotézis esetleges érvényességére /136/. Mindezek persze közvetett megközelítések, a megnyugtató döntéshez alighanem az ottlakás időtartamának a mérése szükséges. W. Breed New Orleansban nem találta jelentősnek a sodródást az általa vizsgált - legalább 6 hónapja a városban lakott - öngyilkosok körében: 103-ból mindössze 3 mozgott egyértelműen a slumosodó területek irányába a halálát megelőző két évben (másik 6-8 esetében nem volt egyértelmű a helyzet); ugyanakkor a 6 hónapnál rövidebb ideje a városban tartózkodóknál, akiket Breed kizárt a mintából, megfigyelhető volt a sodródás: zömmel a város belső körzeteiben, a szállodák, albérletek övezetében követték el tettüket /137/. Ez utóbbi jelenségre egyébként már C.F. Schmid felfigyelt Minneapolisban és Seattle-ben: a városban lakással nem rendelkező öngyilkosok döntő többsége a központban vetett véget életének /138/. Miután a magyar statisztika az állandó lakóhely szerint csoportosítja a haláleseteket, effajta sodródásra valószínűleg nem kell számítanunk; a lakáscserék révén azonban - mint arra többen is rámutattak /139/ - még a nem tulságosan szabadjára engedett hazai lakáspiac körülményei közepette is szaporodhat az idős, elesett, családi kötetlékeiből kiszakadt népeesség aránya a belvárost övező területeken. Jelen pillanatban azonban semmi bizonyosat nem tudok mondani a budapesti öngyilkosok esetleges sodródásának mértékéről; oly sok mindennel együtt ennek a kérdésnek a megválaszolása is a jövő kutatásaira vár.

2. Társadalmi szelekció: az "esetté" válás területi különbségei. - Két oldala van ennek a dolognak: a normasértést megítélő környezet és a normasértő egyén sajátosságai egyaránt befolyásolhatják egy-egy területen a deviáns magatartások előfordulásának gyakoriságát. Az első szempontnak van talán mélyebb gyökere a szakirodalomban; J.A. Clausen és M.L. Kohn már az 50-es évek első felében hangsúlyozták - R.E.L. Faris és H.W. Dunham klasszikus munkáját bírálva - a szűkebb környezet hozzáállásának szerepét, felvetve a kérdést: ugyanazt a viselkedést minősítik-e normasértőnek minden területen, és egyformán járnak-e el a megbélyegzett egyénnel szemben? /140/. Az öngyilkosság esetében a közösség megóvó vagy kirekesztő hajlandósága az eltitkolás révén torzíthatja az arányokat. Másfelől, a személyiség bizonyos vonásai is növelhetik vagy csökkenthetik az "esetté" válás veszélyét; erre elsősorban J.D. Douglas utal nyomatékosan, a hivatalos statisztikák megbízhatóságát elemezve. Az egyén "ismertségét" közösségi beágyazottságának mértékét tekinti alapvetőnek az öngyilkosság minősítése szempontjából: ez egyrészt módot nyújt a hivatalos szervezetek befolyásolására, másrészt - minthogy a köznapi gondolkodás a múlt elemeiből építi föl a jelen magyarázatát - eleve meghatározott irányba tereli a cselekmény

értelmezését. "Mivel a városok 'deorganizált' belső területein élők társadalmi integráltsága (és társadalmi státusza) igen alacsony, a hivatalos statisztika várhatóan rendszeresen alábecsüli a városok külső területeinek (öngyilkossági - M.F.) arányát a belső területekéhez képest. (Az albérletekben lakóknak rendszerint nincsenek barátai, akik befolyásolnák a hivatalos szervezeteket, és gyakran még személyazonosságuk sem ismert a halál megállapításakor.)"/141/. Az öngyilkosság vonatkozásában, tudomásom szerint, hiányoznak még a Douglas feltevését megítélni segítő ismeretek; A. Linsky vizsgálata azonban - jóllehet középpontjában az idegbetegségek álltak - megerősíteni látszik azt: a kötelező és az önkéntes kórházba vonulás hányadosából "kizárási indexet" számítva, ennek értékét magasabbnak találta a családi köteléken kívül élők, a nem dolgozók és a nem házasok esetében, mint a családos, dolgozó és házas személyeknél /142/.

3. Az alapnépesség hiányos számbavétele. - Ez az ellenvetés az ökológiai kutatásoknak ahhoz az eredményéhez kapcsolódott, miszerint az öngyilkosságtól leginkább fertőzött területeken rendkívül erőteljes a népesség mozgása, gyors az ott élők cserélődése. Ennek megfelelően - mondták az álláspont képviselői - a lakók nyilvántartása sem lehet pontos és hiánytalan, az adatok alábecsülik a tényleges helyzetet, csökkentve az öngyilkossági arány nevezőjében szereplő értékeket és a valóságosnál nagyobbak mutatva ezeknek a körzeteknek a veszélyeztetettségét. Miután Budapesten az öngyilkosság és a mobilitás között nincs érdemleges összefüggés, ezzel a kérdéssel talán nem szükséges bővebben foglalkoznom.

2.4 Az ökológiai magyarázat elvi problémái

1. A magyarázat keresztmetszeti jellege. - Amint azt főleg M.C. Kennedy hangsúlyozza, a túlzott összpontosítás az itt- és most adott ökológiai környezetre háttérbe szorítja az egyének múltbeli tapasztalatainak, élményeinek a tanulmányozását, pedig, meglehet, a bajok forrása éppen ezekben keresendő, de legalábbis nem tekinthetünk el tőlük, nem tehetjük "zárójelbe" a személyiség egész korábbi életét /143/. Mindez összhangban van azzal a felfogással, miszerint a normasértő magatartás kialakulása hosszú fejlődési folyamat eredménye, nem vezethető le pusztán a pillanatnyi válsághelyzetből /144/. Már a chicagói iskola szociológusai szembe találták magukat az egyéni és a környezeti vonások súlyának a kérdésével; R.E.L. Paris egymást kölcsönösen erősítő tényezőket látott bennük: "Az albérletek mobil övezetében, a hobók területén és a slumban oly nehéz lehet (a társas kapcsolatok kialakítása - M.F.), hogy aki egyszer kissé érzékenyebbé vált vagy bizonytalanabbá a

helyzetét illetőleg, meglehet, sosem állíthatja vissza a bensőséges társas kapcsolatokat, s így éppoly elszigeteltté válik, mint a fogoly a magányos cellában, s az eredmény is ugyanaz. (...) Az érzékenységek egyetlen vagy néhány élmény eredménye, mely rendszerint olyan jelentéktelen, hogy mások észre sem veszik. A folyamat többi része circulus vitiosus - egy önmagában már elbizonytalanodott személy és egy olyan társas helyzet kölcsönhatása, amelyben rendkívül nehéz barátságot kötni" /145/. M.C. Kennedy mindenekelőtt annak a kulturális környezetnek a vizsgálatát szorgalmazza, amelyben a normasértő egyén felnövekedett, amelyben életének korábbi éveit töltötte; a deviáns viselkedés látszólag hirtelen, pusztán az akkori lakóhely kedvezőtlen körülményeivel magyarázott kirobbanásának gyökerei, meglehet ennek a korábbi társas világnak az eredendően nagyobb mértékű veszélyeztetettségében keresendők. Magam kevés olyan kutatást ismerek, amely tapasztalati úton próbálta ellenőrizni a feltevés igazságát; mindenesetre T.F. Pettigrew és R.B. Spier - akik ugyan az USA államai között vizsgálták a fekete emberölések eloszlását - statisztikailag értékelhető kapcsolatot találtak a születési hely bűnözési fertőzöttsége alapján képzett ún. "homicidal cultural index" és a gyilkosság áldozatául esett - lakóhely szerint csoportosított - feketék aránya között; az öngyilkossági "szubkultura" hasonló módon kialakított mutatójának magyarázó ereje viszont meglehetősen csekély volt /146/. Kennedy gondolatmenete persze, látni kell, a jelentős népességmozgásnak a chicagói iskola szociológusai által feltárt tényére épül, annak újszerű értelmezését kínálja; egy megszilárdultabb közösségben a megelőző egyéni tapasztalatoktól, kulturális mintáktól jórészt független környezeti hatások súlya is nagyobb lehet, esetleg épp e hatások szerveződhetnek többé-kevésbé önálló kulturává. (Megjegyzem, Pettigrew és Spier imént említett vizsgálatában sem teljesen kézenfekvő az eredmények értelmezése; az emberöléssel kapcsolatos mutatók faktoranalízise nyomán származtatott két komponensből az elsőnek - amely a "homicidal cultural index"-et is magába foglalta - a pontszámai a déli államokban vettek fel magas értéket, s ez a bűnöző szubkultura belső, helyi újratermelődésére látszik mutatni.)

2. "Élettér" és lakóhelyi környezet. - Az előbbivel némiképp rokon, ahhoz kapcsolódó kérdés így fogalmazható meg: milyen mértékű az egyén magatartásának lokális meghatározottsága, mekkora a közvetlen lakóhelyi környezet hatása az "élettér" kétségtelen és - sokak szerint - folytonos tágulásának korában? Ugy tűnhet, a népesség fokozott mozgása kétszeresen is gyengíti az egyénnek ezt a fajta kötöttséget: egyrészt állandóan bővíti a számára ismerős, jelentéssel teli világok körét, csökkentve ezzel a lakóhely viszonylagos fontosságát ezen a körön belül; másrészt, a gyakori vándorlások révén, megnehezíti magát a belegyökerezést egy adott környezetbe. Ezzel összefüggésben két dolgot jegyeznek meg. Az egyik: a nagyobb mozgási

szabadság - mind fizikai, mind szellemi értelemben véve - valóban az emberi kapcsolatok szerkezetének átrendeződéséhez vezet; fokozódik a távolabbi intézmények szolgáltatásainak igénybe vétele, a szomszédok szerepét, bizonyos helyzetekben, a barátok veszik át stb. stb. Ugyanakkor azonban egyrészt mindennek megvannak a maga tér- és időbeli korlátai, a szomszédok segítségére is sokszor ráutalt még az ember; másrészt a mobilitás, rugalmas lakás piac esetén, a különböző társadalmi csoportok növekvő elszigetelődését, a lakókörnyezet nagyobb belső egyneműségét eredményezheti, elősegítve egy újfajta lokális kötöttség kibontakozását. A másik talán említésre érdemes dolog: az "élettér" említett kitágulása nem egyformán érinti a közösségek valamennyi társadalmi-demográfiai rétegét. Amint arról hazai és külföldi megfigyelések tanuskodnak; a legfiatalabbak, az idősek, a rájuk gondot viselők, az alacsonyabb társadalmi helyzetűek, az iskolázatlanok és a frissen letelepültek cselekvési tere más csoportokénál lényegesen szűkebb, számukra különös fontossága van a közvetlen környezetnek /147/. E helyütt nincsen módem alaposabban elmélyedni e kérdés tárgyalásában, legfeljebb utalhatok J. Friedrichsnek a cselekvési tér kutatásáról is jó áttekintést nyújtó könyvére /148/.

3. A kultura fogalmának szűk értelmezése. - Ezt az ellenvetést is M.C. Kennedy hangsúlyozza R.E.L. Faris és H.W. Dunham vizsgálatát bíráló, már említett tanulmányában. Azzal a nézettel száll szembe, amely szerint a normasértő magatartás területi eloszlása kielégítően magyarázható maguknak a területeknek a sajátosságai-val, a rájuk jellemző ökológiai folyamatokkal - elsősorban a népesség gyors cserélődésével -, s ezek az ott élők kulturájától, értékrendszerétől függetlenül érvényesítik kedvezőtlen befolyásukat. Ennek a feltevésnek az alapját a területi eloszlás mintájának a lakosság összetételének változása ellenére megfigyelhető időbeli állandósága jelentette. Ugyanakkor C.F. Schmid már a 30-as években felfigyelt a belvárost övező területek kétféle típusára: Seattle-ben és Minneapolisban ezek a körzetek otthontalan embereknek nyújtottak időleges menedéket butorozott szobáikban, míg pl. Pittsburghben, ugyanezen a részen a városnak, erős családi kötéssel rendelkező, sokgyermekes feketék és külföldi (zsidó, olasz) kolóniák alakultak ki. Az öngyilkosság aránya az első esetben magas, a másodikban alacsony volt /149/. De magának a veszélyeztetett területek stabilitásának az értelmezésénél sem tekinthetünk el a nemzedékről nemzedékre hagyományozott cselekvési minták, magatartási szabályok szerepének a vizsgálatától; már C.R. Shaw és H.D. McKay részben a "bünöző normák" megszilárdulásával és továbbadásával magyarázták a bünözés gócpontjainak viszonylagos állandóságát /150/. A kultura szerepének ez a felismerése és beépítése az elméletbe azonban könnyen elmossa a határt a normasértő magatartások un. szubkulturális és ökológiai megközelítései között.

4. A magyarázatban szereplő fogalmak problémái. - a/ Sokszor maguk a fogalmak nem kellően pontosak, többféleképpen is értelmezhetők, ami sem egy-egy vizsgálat megítélését, sem összehasonlítását más kutatásokkal nem könnyíti meg. Az "integráltság" pl. jelenthet funkcionális betagolódást egy kisebb-nagyobb csoportba, de jelentheti a magatartási szabályok, értéképzetek stb. közös érvényét (a fogalom használata egyébként már E. Dukrheimnél e kettő között ingadozik). Hasonlóképpen számos, egymással nem feltétlen egyező jelentés kölcsönözhető az "elszigeteltség"-nek is. b/ Ehhez szorosan kötődik a fogalmak - mondjuk így - "kapcsolat"- és nem "jelentés"-központu értelmezése: az elszigeteltség fizikai, megfigyelhető, szemmel látható tényét hangsúlyozzuk pl. az elszigeteltség-élmény nehezebben feltárható, ám a személyiséget alkalmasint inkább veszélyeztető jelensége helyett. Amíg, persze, a kutatások jórészt a hivatalos statisztikai forrásokon alapulnak, változást ezen a téren aligha remélhetünk. c/ További gondot okoz a magyarázó fogalmakhoz - kimondva-kimondatlanul - hozzárendelt "jelentések", hatások érvényességének a megítélése: amint erre már J.A. Clausen és M.L. Kohn rámutatott, /151/ e "jelentések" rendszerint elméleti előfeltevéseken, kórházi megfigyeléseken, nem pedig konkrét terepkutatásokon nyugszanak, s így nem feltétlen egyeznek a tényleges jelentéssel, azzal a hatással, amelyet a fogalomba sűrített jelenség valóságosan gyakorol a szóban forgó egyénekre. Így pl., adott esetben, a mobilitás hiánya éppoly kedvezőtlen lehet az ember számára, mint a túlságosan gyakori vándorlás /152/; a mobilitás maga pedig lehet csupán a jobbra, többre törekvés kifejeződése; azt sem könnyű eldönteni, vajon a mobilitás oka vagy következménye bizonyos személyiségvonások kifejlődésének /153/. d/ Végül a fogalmakat mérni engedő mutatók megválasztása körül tapasztalható meglehetősen zűrzavar: néha a független és a függő változó nem különül el világosan (pl. amikor a normasértő magatartás szerepel a "dezorganizáltság" mutatójaként), máskor meg ugyanazt a jelenséget mérik homlokegyenest ellenkező mutatókkal, ill. azonos mutatót rendelnek különböző fogalmakhoz. - Az itt röviden felsorolt tisztázatlanságok, önkényességek komoly akadályai a kutatások fejlődésének: egyrészt az elméleti átgondoltság hiányát örökítik meg, másrészt az összehasonlítást teszik csaknem lehetetlenné.

5. Az ökológiai magyarázat "teljessége". - Bármely, a kutatások eredményeképpen az öngyilkossággal összefüggésbe hozott, arra jellemzőnek, azt - mondjuk így - "kitermelőnek" talált környezet sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele magának az öngyilkosságnak, hiszen az másutt is előfordul, ill. az adott környezetben élők közül sem mindenki vet véget életének. (Ez az észrevétel, persze, nem csupán az ökológiai megközelítéssel szemben helytálló.) A környezet befolyásának pontos meghatározása alighanem kétféle összehasonlítást igényelne: a/ azonos környezetben

élő öngyilkos és nem öngyilkos népesség, ill. b/ eltérő környezetben élő öngyilkosok vizsgálatát. Ennek sikeréhez pedig mindenekelőtt a "környezet" fogalmának a tisztázása tűnik elengedhetetlennek; a jelenségeknek e szóval jelölt tartománya napjainkban meglehetősen széles: a lakóhelytől (kerülettől vagy kisebb körzettől) néhol egészen a családi légkörig terjed, s túl az elemzés területi szintjén, maga a fogalom tartalma sem megnyugtatóan körvonalazott.

2.5 Az ökológiai elemzés módszertani problémái

1. Az elemzési szintek problémája. - W.S. Robinson 1950-ben megjelent, immáron klasszikusnak számító cikke /154/ óta minden kutató elismétli, afféle előimádkozásként: egyének csoportjaira vonatkozó ismérvek összefüggéséből nem következtethetünk minden további nélkül a csoporthoz tartozó egyének magatartására vagy tulajdonságára. Ha tehát egy területen az idős korúak és az öngyilkosság aránya egyformán magas, pusztán ebből hiba volna az idősök nagyobb öngyilkossági veszélyeztettségére következtetni. Ugyanakkor, mint láttuk, sokan nem tudnak ellenállni a kísértésnek és belesétálnak az ökológiai tévkövetkeztetés csapdájába, még ha tisztában vannak is annak veszélyével. Magam ennek ellenére úgy vélem, az ökológiai tévkövetkeztetés a szükségesnél nagyobb hangsúlyt kapott, /155/ háttérbe szorítva más, nem kevésbé fontos kérdések megvitatását. A lehetséges tévedéseknek a köre, sajnos, jóval szélesebb; ezek közül most egyet emelnék ki csupán. A tévkövetkeztetéseket gyakran egyénre vonatkozó adat és nem egyénre vonatkozó adat szembeállításában gondolják el, holott maguk a csoportosított adatok összefüggései sem mentesek a nehézségektől. A csoportosítás valamely szintjén megállapított kapcsolat két ismerv között alaposan megváltozhat mind erősségét, mind előjelét tekintve, amint ezt a szintet módosítjuk: a városrészeket pl. kerületekre bontjuk fel. Ugyanigy a területi eloszlás szemléletes képe is gyökeresen megváltozhat ennek során, amint azt E. Durkheim könyvéből jól ismerjük /156/. Mindennek oka a vizsgált jelenség egyenlőtlen eloszlása a kutatás keretétől szolgáló területi egységen belül. Miután a témánkkal kapcsolatos elemzések zöme korreláció-számításon alapul, e kérdés fontosságát aligha kell bővebben ecsetelni.

2. A vizsgálati egységek kiválasztása. - A kérdés számos oldalát nem érintve, mindössze a területek belső egyneműségéről beszélnék röviden, annál is inkább, mert ezzel ott folytatjuk, ahol az előző pontban abbahagytuk. Maga az "egyneműség" fogalma többértelmű: jelentheti az alkotóelemek lehető legnagyobb mértékű hasonlóságát, de jelentheti azok szerves kapcsolatát is egymással. Az előbbi még mindig

kétféleképpen értelmezhető: beszélhetünk a/ az adott területen élő egyének hasonlóságáról egy vagy több ismérv szempontjából (ezt tükrözi pl. a munkáslakta kerület kifejezés) és b/ a népesség meghatározott csoportjainak eloszlásáról a vizsgált területen belül. A kettő nem feltétlenül esik egybe: Budapesten pl. az I. vagy a II. kerület, népességének társadalmi összetételét tekintve, lényegesen egyneműbb, mint pl. a VI. vagy a VII.; a népesség foglalkozási csoportjainak eloszlását illetőleg viszont épp fordított a helyzet. Kérdés, az ökológiai elemzés szempontjából melyiknek a súlya nagyobb; magam úgy vélem, elsősorban az egyenletes eloszlást kell megkövetelni, részint az előző pontban említettek miatt, részint pedig azért, mert a többszintű elemzés alkalmazása egyenesen értelmetlen volna teljesen homogén összetételű közösségekben (amelyek nyilván nem is léteznek a valóságban). Ezen az állásponton van egyébként D. Timms is /157/. Míg a hasonlóságon alapuló egyneműség - legyen szó akármelyik értelmezéséről - statisztikai eszközökkel megvalósítható, a szerves kapcsolaton alapuló területcsoportosítás bonyolultabb és fáradságosabb előmunkákat igényel. Először is el kell döntenünk, mit tekintünk "kapcsolatnak": ismeretséget, közös tevékenységet stb. stb., meg kell szabnunk a küszöbértékeket (pl. napi vagy heti találkozás); ezt követően - és ebben a statisztikai források már nem segítenek, magukhoz a lakókhöz kell fordulnunk - fel kell térképeznünk a település kapcsolathálózatát, s így kialakítanunk belsőleg egynemű csoportokat. Mindenestre, bármilyen hosszadalmas is ez a munka, a többszintű elemzés alkalmazása aligha lehet gyümölcsöző nélküle.

2.6 Az ökológiai elemzés lehetséges módszereiről

A fontosabb ökológiai vizsgálatok áttekintésekor az elemzés mód - nem éppen szerencsés irányu - megváltozásáról beszéltem, melynek révén a kutatások középpontjában álló összefüggések, hatások-kölcsönhatások fokozatosan elveszítették térbeli-környezeti meghatározottságukat, s az érdeklődés egyre inkább pusztán csoporttulajdonságok bárhol és bármikor érvényes kapcsolatának a megállapítása felé fordult, maguk a területi egységek pedig csupán alkalmas, ám önálló jelentéssel nem felruházott segédeszközök lettek a kutatásnak. Az alábbiakban néhány olyan módszert, megközelítési lehetőséget próbálok bemutatni, amelyekkel, úgy vélem, ismét a környezetre, az egyént körülvevő szűkebb anyagi és társas világra kerülhet a hangsúly, egyszersmind a közvetítő folyamatok is kitapinthatókká válhatnak - magasabb szinten, a pontos bizonyítás összehasonlíthatatlanul nagyobb lehetőségével érvényesítve a chicagói iskola elemzéseinek korábban említett két - számomra - alapvető szem-

pontját. E módszerek nem kizárják, inkább kiegészítik egymást; egy részük a környezeti hatás egyszerű felismerését szolgálhatja, más részük annak alaposabb megismeréséhez járulhat hozzá.

1. Tipusalkotás. - Amennyiben csoportosított adatokkal rendelkezünk csupán - és az esetek jelentős részében ez a helyzet -, a korreláció-számítást (ill. az annak folytatásaként újabban egyre sűrűbben használt faktoranalízist) érdemesnek látszik legalább kiegészíteni valamilyen osztályozással. Mint láttuk, K. Polk az E. Shevky és W. Bell által kidolgozott mutatórendszerből származtatható terület-típusok alkalmazását javasolta a lineáris korreláció-számítás - kivált annak magasabb rendű változatai - helyett. E könnyen kezelhető - és nyilván ezért népszerű - osztályozási formával szemben azonban, nem beszélve a vele összefüggő elmületről, néhány kifogás is felmerült az idők során; közülük most csak a számunkra legfontosabbakat említem meg /158/. Mivel a mutatórendszer három egyenként több változót magába foglaló indexből áll, kérdés, a/ helyes-e az egyes változók súlyozása nélkül - pontosabban: egyforma súlyozásával - kialakítani az indexeket; b/ milyen mértékű az egy-egy indexbe összevont változók egymással és a többi - más indexben szereplő - változóval mutatott összefüggése; c/ nagyobb-e az indexek magyarázó ereje, mint az egyes változóké külön-külön. Maga a típusképzés sem mentes minden nehézségtől: a/ nem világos, a folytonos tér önkényes felosztásáról van-e szó, vagy pedig az egyes típusok rendelkeznek valamilyen empirikus tartalommal; b/ kérdés, milyen értékű a típusok belső egyneműsége és az egyes típusok mennyire különböznek egymástól. A módszer egyik fő erényének tartott összehasonlíthatóság is korlátozott érvényű: a/ az indexek standardizálása jelenleg csupán egy-egy városon belül megoldott; b/ kérdés, azonos-e a típusok "jelentése" a világ különböző helyein. Végezetül, bár az indexek, úgy tűnik, fontos oldalait ragadják meg a települések társadalmi-térbeli elrendeződésének, az osztályozás, amelyhez juthatunk mindenképpen durva, elnagyolt. Finomabb csoportosítást enged meg egy - az előbbivel szemben - természetes osztályozási eljárás: a clusteranalízis. (Ez sem mentes, persze, az önkényességtől, hiszen a konkrét módszert és hasonlósági szintet magunk választjuk meg.) Mint láttuk, az áttekintett vizsgálatok közül R. Welz élt csupán az ebben rejlő előnyökkel, ám - nézetem szerint - még ő is jórészt szem elől tévesztette a módszer igazi lehetőségét: a tényleges változó-együttjárások, egyes összefüggéseknek a többi változó általi meghatározottságának feltárását, ehelyett főleg "tisztá", általánosan érvényes kapcsolatok megállapítására törekedett. Az ígéretesebbnek tetsző alkalmazásra C.C. Attkisson - igaz, nem ökológiai jellegű és nem is csoportosított adatokkal dolgozó - vizsgálatát említeném példaként. Az alkoholfogyasztás és az öngyilkosság összefüggését keresve San Franciscóban, a "lecsuszottak negyedében", clusteranalízis segítségével sikerült leírnia e kapcsolat konkrét formáit, az an-

nak erősségét befolyásoló egyéb személyiségvonásokat. "Az alkoholfogyasztás, önálló változóként szemlélve, nem eredményezett értelmezhető különbségeket az öngyilkosok csoportján belül (did not function meaningfully as a discriminator of individual differences within the suicide cohort). Csak bizonyos egyéb változókkal kölcsönhatásban bontakozott ki szerepe az öngyilkosság vonatkozásában." /159/. Területi egységek esetében ezeket az "egyéb változókat" olyan környezetként foghatjuk fel, ami más-más jelentést kölcsönöz egyének bizonyos vonásainak (vagy más típusu ismérveknek), módosítja azok kapcsolatát a vizsgált függő változóval, pl. az öngyilkossággal.

2. A regressziós egyenes. - Szintén csoportosított adatokra szorítkozni kénytelen vizsgálatokban lehet célszerű meghatározni az erős korrelációt mutató változók valamelyikének (hogy melyiknek, azt mindig a dolog értelme szabja meg) a másokra vonatkozó regresszióját, s az együttthatók ismeretében kiszámítani az egyes területeken az adott változó várható értékét. Ezt a tényleges adatokkal összehasonlítva kiválaszthatók azok a körzetek, amelyek mintegy "kilógnak a sorból"; ezek tanulmányozása legalább annyi haszonnal járhat, mint a változók összefüggését illetőleg "szabályos" területeké: egyrészt feltárhatják a különböző mutatók eltérő "jelentését", másrészt újabb ismérvek bevezetésére ösztönözhetnek.

3. Részterületeken belüli egyéni összefüggések. - Mint már utaltam rá, nem egészen indokolt adott változóknak területileg nem csoportosított (teljes) mintán meghatározott kapcsolatából ezeknek egyes részterületeken belül megállapítható összefüggésére következtetni (ez az un. univerzális tévkövetkeztetés). Amennyiben egyénekre vonatkozó adatokkal is rendelkezünk, mód nyílik tőkét kovácsolni a kapcsolatok erősségének ezekből a különbségeiből. Ezt a kérdéskört, tudomásem szerint, G.T. Slatin tárgyalta legalaposabban a fiatalokú bűnözéssel foglalkozó - elsősorban módszertani szempontból jelentős - tanulmányában. A vizsgált népességre vonatkozó változók (családi háttér, beállítottság, intelligencia stb.) háromféle összefüggését vizsgálta: a/ csoportosított adatok a területi egységek között ("ökológiai korreláció"); b/ a mintába bekerült valamennyi, területileg nem csoportosított személy adatai és c/ a mintába bekerült valamennyi, területileg csoportosított személy adatai (területeken belüli egyéni korreláció). A számítások eltérést mutatnak néhány c/ típusu és az átlagos c/ típusu, valamint az átlagos c/ típusu és a b/ típusu együttthatók között, amiből Slatin környezeti hatásra következtetett, ennek pontos meghatározása azonban nem sikerült. Befejezésként a területeken belüli egyéni korrelációs és regressziós együttthatók tanulmányozásának fontosságára mutat rá: "Amennyiben X és Y kapcsolata valamiképpen függ a csoport-kontextustól..., a teljes ("b" típusu - M.F.) kapcsolatok elemzése elmosza ezt a tény. Különös gond-

ra van szükség akkor, amikor a szociológiai elemzés szokásos változóival és összefüggéseivel foglalkozunk, mert az ilyen összefüggések nem légtérben, hanem a szomszédság, az iskola, a csoport stb. társadalmi-kulturális környezetén belül léteznek, s mint szociológiai összefüggések, jellegüknél fogva szorosan kötődnek a közösségekhez és annak sajátosságaihoz." /160/.

4. A többszintű elemzés. - Célja az egyéni és a környezeti (gyakori nevén: strukturális vagy kompozicionális) hatások szétválasztása, valamely - egyén szintű - függő változóra gyakorolt befolyásuk külön-külön súlyának megállapítása. Segítségével már nem csupán felismerhető, de értelmezhető is a szűkebb anyagi és társas világ szerepe az egyén magatartásában, így az előzőekben bemutatott módszerek kiegészítésének is tekinthető, s össze is kapcsolható velük, mindenekelőtt a területeken belüli egyéni összefüggések imént említett vizsgálatával /161/. A többszintű elemzés körvonalai, ismeretem szerint, P.L. Kendallnak és P.F. Lazarsfeldnek a S. Stouffer és munkatársai által írott "Az amerikai katona" c. tanulmány eredményeit továbbgondoló írásában bontakoznak ki első ízben /162/; idővel azután, az egyénekre és közösségekre (csoportokra, ill. a tárgyi világra) vonatkozó ismérvek finomabb rendszerezése /163/ nyomán, e módszernek több, egymástól a felhasznált adatok természetében különböző formája alakult ki. Ezek közül - E. Scheuch-t követve /164/ - kettőt emelnék ki: a/ a relacionális elemzést, ahol az egyének abszolút - a közösség szintjére vagy más egyénekre nem utaló - sajátosságai (pl. életkor, nem) mellett az illető egyént valamely csoport tagjaként, a többi résztvevőhöz viszonyítva leíró relacionális tulajdonságok szerepelnek (pl. adott szociometriai helyzet adott szociometriai strukturában), valamint b/ a kontextuális elemzést, ahol relacionális helyett vagy egyéni ismérveket összesítő aggregált, vagy pedig egyéni vonásoktól függetlenül képzett globális sajátosságok jellemzik az egyén környezetét (pl. a fizikai dolgozók aránya, ill. népsűrűség). A kettő természetesen ötvözhető: az egyik - igaz, nem tényleges kutatáson alapuló, csupán feltételes - példát erre R.K. Mertonnak a normasértő magatartások és a társas kapcsolatok összefüggésével, az egyént körülvevő szűkebb társadalom szerepével foglalkozó írásában találjuk, amelyben a szerző aggregált és relacionális sajátosságokat használ az anómiától a deviáns viselkedésig vezető folyamat feltérképezésére /165/.

Bármely forma, értelemszerűleg, csak akkor alkalmazható, ha több vizsgálati egységgel dolgozunk, ekkor beszélhetünk ui. valóban egymástól eltérő környezetekről.

A többszintű elemzés célja, mint mondtam, az egyéni és a környezeti hatások szétválasztása, s ezzel a környezet "tisztá" súlyának megállapítása. Ehhez azonban

egyrészt magát a környezeti hatást, másrészt a benne szerepet játszó változók tényleges - egyéb változóktól független - magyarázó erejét kell bizonyítani, s egyik sem könnyű feladat. Ami az elsőt illeti, amint arra T. Valkonen igen jó összefoglalásában rámutat /166/, itt egyfelől az egyéni sajátosságok, másfelől a szelektív vándorlásból fakadó esetleges ál-környezeti hatások kiszűrése jelent gondot; a "környezet"-ként értelmezett változók azonosítását pedig a magyarázó változók kölcsönös összefonódása - az un. multikollinearitás - nehezíti meg. (Ez utóbbin talán faktoranalízissel lehet urrá lenni, vagyis egyetlen mutató helyett összefüggő mutatók sokaságát vizsgálni, egy faktorba sűrítve tartalmukat.)

Számos kérdés vár még tisztázásra a fentiekben túl is, ezek részletes megtárgyalása azonban tulmenne a dolgozat keretein. Mindezek ellenére, a többszintű elemzés alkalmazása gyümölcsözőnek látszik a normasértő magatartás környezeti meghatározottságának kutatásában.

III. JEGYZETEK

- /1/ Masaryk és Durkheim már a múlt század vége felé utaltak a szabályt nem feltétlenül erősítő kivételekre. Lásd Th.G. Masaryk: *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation*. Wien, 1881. 15., 29.; E. Durkheim: *Az öngyilkosság*. Bp., 1967. 134-135.
- /2/ Megoszlanak a vélemények abban a kérdésben, vajon ez a városok a falvak öngyilkossági arányát mutatja-e nagyobbak a valóságosnál. L.Linden és W. Breed szerint "a Népszámlálási Hivatal által meghatározott városi népesség körébe több ember tartozik, mint amennyit az egészségügyi statisztikai szervezetek városmeghatározása felőlel. Így a városi öngyilkossági arány számlálójában szereplő halálesetek szűkebb körű népességből valók, mint amekkora a nevezőben található. (...) Ez csökkenti a városi népesség öngyilkossági arányát." (L. Linden - W. Breed: *The Demographic Epidemiology of Suicide*. In: E.S. Schneidman, ed.: *Suicidology: Contemporary Developments*. New York - San Francisco - London, 1976. 90. - Kiemelés tőlem) L.I. Dublin szerint viszont a települések besorolásában mutatkozó eltérés "városokban tulbecsüli, a vidéki területeken pedig alábecsüli a haláleseteket. Ha az osztályozás eltéréseit megszüntetnénk, a városi területek öngyilkossági aránya csökkenhetne, míg a vidéki területeké növekedhetne." (L.I. Dublin: *Suicide. A Sociological and Statistical Study*. New York, 1963. 51. - Kiemelés tőlem) Magam az első álláspontot látom át kellőképp, így ezt tudom elfogadni; Dublin gondolatmenete nem elég világos, ha jól értem, úgy véli, a besorolás adott módja lényegében városi - tehát (ez nincs leírva, de a delog csak így értelmes) alacsony öngyilkossági arányu területek hozzácsatolásával csökkenti a vidéki területek öngyilkossági arányát ("to dilute the rural with what is essentially an urban element" - ue.).
- /3/ Vö. Nyiri K.: *Filozófia és öngyilkosság-statisztika Ausztria-Magyarországon. Világosság*, 1977. 10.sz. 635.
- /4/ "A minta - olvashatjuk az eredményeket összegező kötet bevezetőjében - nem az 1972. évben Budapesten vagy az ekkor, budapesti lakosok által elkövetett öngyilkosságokat, hanem az ebben az évben a fővárosban öngyilkosság miatt bekövetkezett haláleseteket öleli fel. Ebből adódik, hogy a minta elemszámát nem az öngyilkosság elkövetésének ideje, nem is az öngyilkos állandó vagy akár ideiglenes lakóhelye határozta meg, hanem a halál bekövetkezésének helye és ideje." (Nemeskéri J. és mtsai: *A budapesti öngyilkosok vizsgálata*. 1972. A Népszégtudományi Kutató Intézet Közleményei, 44. 1976/2.) - A magyar halálozási statisztika egyébként az állandó lakóhely szerint csoportosítja az eseteket: "A népmozgalmi adatok feldolgozásánál eset helye szerint (de facto elv) csak a legfontosabb adatokat csoportosítják... a feldolgozás során a népmozgalmi statisztikai lapokat átcsoportosítják lakóhely szerint (de jure elv). A lakóhely szerinti csoportosítás ... halálozásnál az elhunyt ... állandó lakóhelye szerint történik." (*Népmozgalmi kézikönyv*, 1971. Bp., 1971. 187.)
- /5/ Lásd pl. Melly J.: *Az öngyilkosságok Budapesten és az európai nagyvárosokban*. Bp., 1928. *Statisztikai Közlemények*, 56/2.; J.D. Douglas: *The Social Meanings of Suicide*. Princeton, N.J., 1967. 223-227.
- /6/ Az öngyilkossági statisztika átfogó, de jobbra csak feltételezéseken nyugvó bírálatát adja J.D. Douglas: i.m. III. rész. A statisztikai minősítés folyamatának általam ismert legalaposabb - bár témánk szempontjából közvetlenül nem felhasználható - összehasonlító elemzése E. Broeke - M. Atkinson: *Ascertainment of Deaths from Suicide*. In: E. Broeke, ed.: *Suicide and Attempted Suicide*. Public Health Papers, 58. Geneve, 1974. 14-67. - Az öngyilkossági statisztikát ért bírálatokkal kapcsolatban csupán egyetlen megjegyzést tennék. E jogos vagy jogtalan észrevételek szinte kizárólag az öngyilkossági arány számlálójában lévő abszolút számokra - azok megbízhatatlanságára - vonatkoznak, s jóformán teljesen

elhanyagolják a magából az arány jellegből fakadó esetleges torzítások veszélyét. Az általam ismert irodalomban mindössze S. Labowitz írásában találtam utalást erre. (Lásd: S. Labowitz: Variation in Suicide Rates. In: J.P. Gibbs, ed.: Suicide. New York, 1968. 69.)

- /7/ Vidéken ui. gyakoribbak a személy elleni erőszakos bűncselekmények, mint a tulajdon elleniek, s az előbbieket felderítési aránya lényegesen magasabb. Városokban a helyzet pontosan fordított a bűnözés összetételét illetően. Mindazonáltal egy Bács-Kiskun megyei vizsgálatból - amelyből persze hiba volna általánosítani - kiderül, hogy a kecskeméti járás községeiben a társadalmi, ill. személyi tulajdont károsító bűncselekmények esetében is eredményesebb a nyomozás, mint Kecskemét városában. (lásd A bűnözés helyzete és a bűnözés okai Bács-Kiskun megyében. Kiadja a Legfőbb Ügyészség Titkársága, é.n.)
- /8/ J.D. Douglas: i.m. 212-216.
- /9/ Kulturanropológusok megfigyelései szerint bizonyos közösségekben a hozzátartozók védelme és az öngyilkosság járványszerű terjedésének megakadályozása érdekében fontosnak tartják a rokonok rituális megtisztulását a cselekedet után és a tett színhelyének pontos megjelölését. Lásd J. La Fontaine: Anthropology. In: S. Perlin, ed.: A Handbook for the Study of Suicide. Oxford, 1975. 77-91.
- /10/ H.W. Gruhle: Selbstmord. Leipzig, 1940. 63-8.; uő. Geographie des Selbstmordes. Nervenarzt, 13. (1940) 337-341.
- /11/ H.J. Gans: A városi és kertvárosi életmód. In: Szelényi I., szerk.: Városshociológia. Bp., 1973. 86.
- /12/ Aligha adható rövid, általánosan érvényes felelet a kérdésre; a társadalmi-egyéni magatartás e különféle meghatározói a vizsgált időponttól függően, településtípusonként s talán tájanként is változó mértékben fejtik ki hatásukat; ezenkívül pedig a térbeliség szerepe nem pusztán - s napjainkban, meglehetősen, nem is elsősorban - az egyes, magukban álló települések adottságain, hanem a településhálózat egészében elfoglalt helyén keresztül érvényesül. - A hazai irodalomban is igen gyakran felbukkan a hatások "elsőbbségének" ez a problémája: Kovács Cs. és Francia L. vizsgálatából pl. kiderül, hogy a társadalmi szerkezet és az életkörülmények mutatói között a városokban lényegesen erősebb az összefüggés, mint a községekben; ez utóbbiakban a településszerkezeti sajátosságok formálják döntően az életkereteket. (Lásd Kovács Cs. - Francia L.: A települések társadalmi szerkezete és az anyagi életkörülmények. In: Halay T., szerk.: Társadalmi strukturánk fejlődése. III. Gazdaság, település, társadalmi szerkezet. Bp., 1981. 243.) Borsod megyei tapasztalatai nyomán kifejezetten a térbeli-települési viszonyok elsődlegességét hangsúlyozza - a foglalkozási, gazdasági jellegzetességekkel szemben - Beluszky P. "Településformáló folyamatok falusi térségekben" c. tanulmányában. (In: Halay T., szerk.: i.m. 262-263.) Mint a tér életforma alakító erejének szép ábrázolását megemlítem még Szabó Z. "Cifra nyomorúság" c. munkáját.
- /13/ Vö. J.P. Gibbs: Introduction. In: uő, ed.: Suicide. New York, 1968. 9.
- /14/ C.S. Fischer: The Effect of Urban Life on Traditional Values. Social Forces, 53. (1975) 420-432.
- /15/ L.M. Killian - Ch.M. Grigg: Urbanism, Race and Anomia. American Journal of Sociology, 67. (1962) 661-665.
- /16/ 24 parciális korrelációs együttható közül 22 előjele a hipotézisnek megfelelő, 14 pedig 5 %-os szinten szignifikáns volt.
- /17/ Témánk szempontjából főleg az ellenőrzött változók körének kiterjesztését hiányolhatjuk, továbbá kétségeink lehetnek afelől, a település pusztta mérete elégséges mutatója-e az urbanizáltságnak.
- /18/ Valamely település népességének összetételét - a méreten kívül - megszabja a település specializáltsága, részvétele a területek közötti munkamegosztásban - vagyis az ún. funkcionális várostípus is. Mennél inkább

szakosodott egy település valamilyen feladatra, annál kisebb az ott élő különféle népességcsoportok száma. E kérdésről bővebben lásd J. Friedrichs: Stadtanalyse. Reinbek bei Hamburg, 1977. 121.sk.

- /19/ Jóllehet a státuszintegráció-elmélet, szerzőinek szándéka szerint, nem pusztán a város-falu különbség leírására szolgál, mégsem véletlen talán, hogy W.T. Martin - az elmélet egyik kidolgozója - éppen egy hipotetikus városi, ill. falusi település példáján szemlélteti gondolatmenetét. Lásd W.T. Martin: Theories of Variation in the Suicide Rate, In: J.P. Gibbs, ed.: i.m. 86.
- /20/ E. Stengel - N.G. Cook: Contrasting Suicide Rates in Industrial Communities. Journal of Mental Science, 107. /1961/ 1011-1019.
- /21/ Lásd pl. L. Ruzicka: Az öngyilkosságok alakulása Csehszlovákiában. Demográfia, 10. /1967/ 416-432.; M.B. Clinard: Sociology of Deviant Behavior. New York, 1958. 79.
- /22/ Ezzel a nem túlzottan szabatos kifejezéssel egyformán utalok globális, tehát nem egyénekre vonatkozó adatokból származtatott, és aggregált, azaz egyének jellemzőinek összesítéséből nyert sajátosságokra, a hangsúlyt talán inkább az elsőre helyezve. (Egyébként aggregált adatok ellenőrzésére történik - igaz, csak egyetlen - kísérlet C.S. Fischernek a 14. jegyzetben idézett tanulmányában.)
- /23/ J. Friedrichs: i.m. 128. skk.
- /24/ A.H. Hawley: Population Density and the City. Demography, 9. (1972) 521-529. - Hawleynek ez a cikke egyébként az egész kérdéskör igen jó, tömör és problémagazdag áttekintését nyújtja.
- /25/ A laksűrűség mérhető 1. az egy szobára, 2. az egy m²-re jutó lakók, valamint 3. az egy lakásegységre jutó családok számával.
- /26/ A.R. Gills: Population density and Social Pathology: The Case of Building Type, Social Allowance and Juvenile Delinquency. Social Forces, 53. (1974) 306-314.
- /27/ J. Friedrichs: i.m. 135.
- /28/ A. Capstick: Urban and Rural Suicide. Journal of Mental Science, 106. (1960) 1327-1336.
- /29/ A.R. Gills: i.m.
- /30/ A vizsgálati és értelmezési (kijelentési) egységek viszonyának, valamint az elemzési szinteknek a kérdésével dolgozatom II. részében foglalkozom részletesen; ott - remélhetőleg - világossá válik majd ennek a megállapításnak a lényege.
- /31/ Ennek fontosságát emeli ki P. Sainsbury megállapítása is: "Valószínű - írja -, hogy a túlzufeltség mutatói két ellentétes irányu hatást mérnek: 1. azét a gazdasági-társadalmi állapotét, amelyben a túlzufeltség várhatóan alacsony öngyilkossági aránnyal jár együtt, és 2. a közelségét, egy a társadalmi dezorganizáltsággal talán kapcsolatos hatást, amely esetében a túlzufeltség várhatóan emeli az öngyilkossági arányt." (P. Sainsbury: Suicide in London. An Ecological Study. London, 1955. 75.) A térbeli távolság kulturánként változó megítéléséről egyébként B.T. Hall "Rejtett dimenziók" (Bp., 1975.) c. könyvében olvashatunk.
- /32/ A.H. Hawley: i.m. 521.sk.
- /33/ Ezt az álláspontot mellesleg Voltaire képviselte. (Lásd J.D. Douglas: i.m. 6.)
- /34/ R.K. Merton: Anomie, Anomia, and Social Interaction: Contexts of Deviant Behavior. In: M.B. Clinard, ed.: Anomie and Deviant Behavior. New York, 1964. 222.sk. - A Merton által használt kifejezésnek nincsen köze a R. A. Clewardnál szereplő "lehetőségstruktúra" fogalmához; ez utóbbi a megengedett és tiltott eszközök hozzáférhetőségére - mind alkalmazásuk el-sajátításának, mind pedig gyakorlati érvényesítésüknek a lehetőségére - vonatkozik. (Lásd: R.A. Cleward: Tiltott eszközök, anomia és deviáns viselkedés. In: Anderka R. - Buda B. - Cseh-Szombathy L., szerk.: A deviáns viselkedés szociológiája. Bp., 1974. 178-204.)

- /35/ A sikerből fakadó anómia (anomia of success) fogalmát Merton - tudomány szerint - ebben a tanulmányában vezeti be, régebbi és híresebb "alapkikében" - "Társadalmi struktúra és anómia" - még nem szerepel. Ennek az anómiás állapotnak a magja Merton szerint "az a személyes felismerés, hogy egy hosszú ideje üzött cél elérése nem jelent biztos megállapodást. Ami lentől az ut végének látszott, a valóságban csupán újabb állomás. A társak és a szélesebb közönség szemében minden teljesítmény csak előjátéka újabb és további sikereknek." (R.K. Merton: i.m. 221.) Az anómiás helyzeteknek ezzel a kibővítésével Merton ahhoz a "kétpólusu" felfogáshoz került közel, amelyet - az öngyilkosság vonatkozásában - E.H. Powell képvisel: mindkettőjük szerint az anómia a társadalmi létra alsó és felső fokain a leggyakoribb. (Lásd E.H. Powell: The Design of Discord. Studies of Anomie. New York, 1970. I. rész, 2. fejezet: "Anomie as meaninglessness: work and the suicide rate.")
- /36/ C.S. Fischer: Toward a Subcultural Theory of Urbanism. American Journal of Sociology, 80. (1975) 1319-1341.
- /37/ Lásd a 14. jegyzetben idézett tanulmányt.
- /38/ Annak idején - és napjainkkal szemben - a lakóhely közigazgatási-jogi helyzete, a hozzá kapcsolódó előírások, kiváltságok, szabályok stb. révén, közvetlen hatással lehetett az egyén életére. (Vö. Tárkány Szűcs E.: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981. 51.skk.) Ugyanakkor, minthogy a településfejlesztés anyagi forrásainak elosztása nem kis részben a közigazgatási besoroláshoz kötődik, az életkörülmények színvonalán keresztül nyilván ma is érvényesül ez a hatás.
- /39/ Egyrészt kerántsem valamennyi városunk és városainknak nem minden része - pl. un. külterülete - tekinthető, akár az életfeltételek, akár az életmód szempontjából, "urbánus"-nak, másrészt pedig szép számmal akadnak "városias községek". Ugyanakkor messze nincs egyetértés abban, milyen ismérvek alapján mondható egy település "városias"-nak; bár témánk szempontjából nem is elsősorban az urbanizáltság tényleges mértéke, hanem inkább annak módja, társadalmi kísérő jelenségei fontosak.
- /40/ Vö. Hegedűs M.: Gazdasági fejlődés és az urbanizáció. Bp., 1973. 37.
- /41/ Mint Lettrich E. írja a faluhálózat nagyságrendi szerkezetével kapcsolatban: "Falvaink vizsgálatánál általában az igazgatási egységek - községek - képezték a vizsgálódás bázisát. Az Alföld sajátos tanyás települési viszonyai következtében azonban a község-hálózat és a faluhálózat között lényeges eltérések vannak... megkíséreltük e különbségekből eredő terítási kiküszöbölését, midőn a hálózati struktúra vizsgálatánál a tanyai népességszám felderítéséhez a kül- és belterületi népesség szerinti bontást következetesen érvényesítettük. Így az Alföld ezen területein, ahol a tanyarendszer ma is lényeges alkotóeleme a településhálózatnak, a kutatásokat a külterület és a belterület különválasztásával is elvégeztük." (Lettrich E.: Faluhálózatunk fő vonásai. In: Vágvölgyi A., szerk.: A falu a mai magyar társadalomban. Bp., 1982. 43.) A kétféle számítási mód különösen a legkisebb méretkategória (1-500 fő) részarányát módosította jelentősen: a falvaknak a kül- és belterület szétválasztása előtt 2,1. utána pedig már 6,6 %-a tartozott ebbe a csoportba (lásd i.m. 1. táblázat).
- /42/ A.L. Porterfield: Suicide and Crime in Folk and in Secular Society. American Journal of Sociology, 57. (1952) 331-338.
- /43/ E kétségeket - ha nem is konkrétan Porterfield mutatórendszerére vonatkozóan - megerősíteni látszik D. Timas vizsgálata, amelyben az E. Shevky és W. Bell által kimunkált - és dolgozatom II. részében bővebben ismertető - un. "társadalmi terület elemzés" mutatórendszerének alkalmazhatóságát ellenőrizte a területi egységek, azaz az elemzési szint változtatása mellett. Míg egy-egy város kisebb részterületei esetében az eljárás bevált, ennél nagyobb területi egységeket használva már nem. (Lásd D. Timas: The Urban Mosaic. Cambridge, 1971. 176.skk.)
- /44/ Vö. W. Bascom: A városi afrikai és világa. In: Szelényi I., szerk.: Város-szociológia. Bp., 1973. 285-302.
- /45/ Vö. J. La Fontaine: i.m.; T. Asuni: Selbstmord in Westnigeria. In: Ch. Zwingmann, Hrg.: Selbstvernichtung. Frankfurt a.M., 1965. 214-229. Meg kell jegyezni azonban, hogy Asuni adatai az esetek %-os megoszlását tükrözik, nem pedig - ahogyan azt kellene - az egyes kategóriákba tartozó eseteknek a megfelelő népességhez viszonyított arányát. Ennek oka azonban fel-

tehetőleg a statisztikai adatszolgáltatás hiányosságában rejlik.

- /46/ Hawley, a városfejlődés két szakaszát megkülönböztetve, az első, centripetális szakaszból - amelyben a lakosság a belvárosban összpontosult - a második, centrifugális szakaszba történő átmenetről beszél, amit a hagyományos városközpont népességének csökkenése és a külső övezetek erőteljes növekedése jellemez. (Lásd A.H. Hawley: i.m. 528.sk.)
- /47/ R.C. Angell pl. a maga integráció-indexébe a jóléti törekvések, erőfeszítések mutatói mellett a bűnözés jellemzőit vonja be, (Lásd R.C. Angell: The Social Integration of American Cities of More Than 100 000 Population. American Sociological Review, 12. (1947) 335-342.) Egy másik tanulmányában az integrációnak ezt az indexét használja különböző jelenségek - egyebek között az öngyilkosság - előfordulásának magyarázatára. (Lásd R.C. Angell: The Social Integration of Selected American Cities. American Journal of Sociology, 47. (1942) 575-592.)
- /48/ Példa lehet a város és a deviáns viselkedés kapcsolatának effajta megközelítésére E.H. Powell esettanulmánya Buffalóról. (Lásd E.H. Powell: i.m. II. rész, 6., 7. és 8. fejezet.)
- /49/ Mindenekelőtt talán az egyensúlyhiány két végpontja érdemel figyelmet a normasértő magatartások gyakorisága szempontjából: az egyik esetben - erre példa Latin-Amerika és Afrika számos országa - a városi népesség erőteljes növekedését nem kíséri az ipari munkahelyek számának gyarapodása; a másik esetben - erre Magyarország a példa - a városfejlődés üteme jelentősen elmarad a foglalkozási átrétegződés gyorsasága mellett, ami az ingázásnak a szakirodalomban igen ellentmondásosan értékelt jelenségében csapódik le (az ekörül zajló vitákra itt, természetesen, nincsen mód kitérni). - Az egyensúly kérdését bővebben tárgyalja J. Musil - J. Link: A szocialista országok urbanizációjának néhány jellegzetessége. Szociológia, 1973. 4. sz. 586-604., valamint Hegedüs M.: i.m. - E kérdéskört vizsgálva, figyelmünk természetesen nem korlátozódhat a társadalmi-gazdasági változások különféle összetevőinek csupán az egyensúlyára: általában igen fontos ezek kölcsönhatásának alapos tanulmányozása, annak felmérése, a normasértő magatartások településtípusonként változó gyakoriságában - az egyéni szintű sajátosságok kiszűrése után és a városnak mint döntően fizikai életkeretnek a hatása mellett - mekkora szerepet játszik pl. az iparosodás, a közlekedési hálózat és más háttérágazatok kiépülése, a tömegtájékoztatás stb. - az átalakulási folyamatok olyan velejárói, sőt alkotóelemei, amelyek lehetséges befolyásával az elemzések rendszerint nem számolnak, hiszen jobbra csak az egyéni sajátosságok ellenőrzésére törekednek, az urbanizációt pedig megfelelően mérni velük a közigazgatási besorolással vagy a lakosság számával. Ha nem is tekintjük az említett jelenségeket - amelyek sora nyilvánvalóan folytatható - az urbanizáció részének (ez végső soron elhatározás kérdése), megfelelkezni semmi esetre sem szabad róluk.
- /50/ Az átrétegződésnek következő formái képzelhető el - ez, természetesen, nem szentírás -: 1. helyi ipartelepítés nyomán a lakosság átrétegződése; 2. Helyi ipartelepítés és megfelelő közlekedés - valamint esetleg egyéb háttérágazat - hiányában a munkaképes korúak elvándorlása, a helyben maradó népesség elöregedése; 3. helyi ipartelepítés hiányában, "megfelelő" közlekedés - valamint esetleg egyéb háttérágazat - mellett a munkaképes korúak hosszabb-rövidebb távú ingázása; 4. helyi ipartelepítés jelentős részben idegen, máshonnan beáramló munkaerővel. - E típusok ötletét egyébként Lettrich E. egyik tanulmánya adta, bár ő az ingázást nem veszi külön - helyén egy "kevert" típus szerepel -, továbbá az egyes típusoknak csupán időbeli, fokozati különbségét hangsúlyozza az átalakulás üteme szempontjából. (Lásd Lettrich E.: Urbanizálódás Magyarországon. Pöldrajzi Tanulmányok, 5. Bp., 1965. 14.sk.)
- /51/ Legfeljebb a hivatalos településfogalmakhoz rendelhettem volna hozzá a népességszámot - Budapestnél és a megyei városoknál ez nem okozott volna gondot, a többi város és a községek esetében már csak átlagos nagyság lett volna számítható -, ám ez lényegében azonos lenne a végül is választott megoldással, a méret szempontjából pedig aligha kellően informatív.
- /52/ Forrás: L.I. Dublin: i.m. 49 skk.; J.P. Gibbs: Suicide. In: R.A. Nisbet - R.K. Merton, ed.: Contemporary Social Problems. New York - Chicago - Burlingtongame, 1961. 22-61.
- /53/ W.W. Schroeder - J.A. Beegle: Suicide: An Instance of High Rural Rates. Rural Sociology, 18. (1953) 45-52.
- /54/ Az angliai adatok forrása: L.I. Dublin: i.m. 53., a másik két országra vonatko-

zóké: E.M. Brooke, ed.: i.m. 117., 122.

- /55/ A regionális kutatások közül -mert talán legközvetlenebbül érint bennünket - kiemelném Biacsi A.: Ez a halál nem magánügy. Öngyilkosságok Szabadkán. (Híd, 1969. 3.sz. Melléklet) c. tanulmányát, amelyre a későbbiekben térek ki valamivel bővebben.
- /56/ Ezt azért gondolom, mert az 1981. évi adatok tanúsága szerint mindkét megyében "helyreállt a rend": a községek öngyilkossági aránya meghaladta a városokét.
- /57/ A standardizálás kérdéskörében elsősorban Párniczky G.: A standardizálás néhány újabb módszere. (Statisztikai Szemle, 1956. 5.sz. 433-449.) c. tanulmánya, valamint Köves P. - Párniczky G.: Általános statisztika. (Bp., 1981. I. köt. 335.skk.) c. kézikönyve segítségével igyekeztem eligazodni.
- /58/ Egy ilyen egyöntetűen a lakónépességen alapuló számításához a következő adatokat kellene felhasználni:

	lakosság ⁶	öngyilkosság ⁷	nyers öngyilkossági arány /százszázalék/
	száma		
1970			
Budapest	2001083	702	35,1
Városok	3109381	953	30,6
Községek	5211635	1922	36,9
1980			
Budapest	2059347	892	43,3
Városok	3642218	1388	38,1
Községek	5007898	2517	50,3

A 30. oldalon közölt táblázatnak a fenti adatokkal számolt megfelelője pedig a következő lenne:

csoportosító ismérv	Budapest	Városok	Községek
1. életkor			
standardizált arány	42,8	38,6	49,3
"A"	7,7	0,0	12,4
"B"	0,5	- 0,5	1,0
2. nem			
standardizált arány	43,3	38,2	50,1
"A"	8,2	7,6	13,2
"B"	0,0	- 0,1	0,2

A foglalkozás szerint standardizált adatok, természetesen, megegyeznek a főszevegben közölt táblázat adataival.

- /59/ A foglalkozás szerinti standardizálás eredményének értelmezéséhez két megjegyzést kell fűznöm. 1. Miután az egyes foglalkozási csoportokra jellemző 1980. évi öngyilkossági arányokat csak a lakónépesség alapján volt módomban kiszámítani, a két időszak nyers öngyilkossági arányai helyén is a lakónépesség alapján számított - és az /58/ jegyzetben közölt - értékeket szerepeltettem. 2. Az egyes foglalkozási kategóriák öngyilkossági arányainak számlálójában és nevezőjében lévő adatok két különböző forrásból - egyrészt a népszámlálásból, másrészt a KSH Fővárosi Igazgatóságán rendelkezésemre bocsátott kiadatlan gépi táblából - valók, s az általuk alkalmazott csoportosítási szempontokat nem sikerült maradéktalanul közös nevezőre hoznom. Végül is az utóbbi forrásban különrovatban szereplő "közületi eltartottak"-at kihagytam a számításból. Ez

⁶ 1980. évi népszámlálás. 21. Demográfiai adatok 85. 1.35 tábla.

⁷ Az öngyilkosságok alakulása Magyarországon 1971-1972. 23.
Az öngyilkosságok alakulása Magyarországon 1978-1980. 13.

nem túlzottan jelentős veszteség, hiszen mindössze 44 esetről (ebből Bp.: 6, városok: 13, községek: 25), az összes öngyilkosság (4797) 0,92 %-áról van szó.

- /60/ Lásd pl. az /50/ jegyzetben javasolt típusokat.
- /61/ L.I. Dublin: i.m. 51. sk.
- /62/ W.V. Schroeder - J.A. Beegle: i.m. 51-52.
- /63/ A foglalkozási összetétel szerinti számításokat kényszerűségből a lakónépesség adatai alapján végeztem. Ezenkívül itt is figyelembe kell venni az /59/ jegyzet 2. pontjában mondottakat.
- /64/ Lásd az előző jegyzetet.
- /65/ Az eredeti főátlagok különbségeinek mértékét nem adtam meg, ezek azonban kiszámíthatók a részátlagok és az összetétel hatására vonatkozó adatokból.
- /66/ Lásd a /10/ jegyzetet.
- /67/ A hazai példák, melyek ugyan nem az öngyilkossággal foglalkoznak, hanem a bűnözéssel: Borsi Z. - Halász K.: A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei. Bp., 1972. 5.fej.: "A területi bűnözés"; Vavró I.: A bűnözés kriminálstatisztikai jellemzői 1951-1971. Bp., 1976. VI. fej.: "A bűnözés területi adatai".
- /68/ Forrás: E. Durkheim: i.m. 131.skk.
- /69/ Forrás: R.S. Cavan; Suicide. New York, 1965. 27--28., 49-50.; L.I. Dublin: i.m. 218-219.
- /70/ A múlt századra vonatkozólag lásd H.A. Krose: Der Selbstmord im 19. Jahrhundert nach seiner Verteilung auf Staaten und Verwaltungsbezirke. Freiburg, 1906.; az 1910-es, 20-as és 30-as évekre vonatkozólag pedig lásd W. Oschlies: Jugendselbstmorde in Osteuropa und im intersystemaren Vergleich. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. 2-1979.
- /71/ Itt most csupán az un. befejezett - azaz halállal végződő - öngyilkosságok területi eloszlásáról van szó; az öngyilkossági kísérletek eloszlása más képet mutat. Ez lehet a statisztikai adatgyűjtésből fakadó - a leplezés eltitkolás területenként változó mértékével összefüggő - torzítások eredménye, de folyhat esetleg bizonyos szubkulturális sajátosságokból is, amelyekről azonban még nem sokat tudunk.
- /72/ Andorka R. - Cseh-Szombathy L. - Vavró I.: Társadalmi elitélés alá eső magatartások előfordulásának területi különbségei. Statisztikai Szemle, 1968. 1-2.sz. 43-54., 145-158.
- /73/ A szerzők nem adnak meg korreláció-értéket, de egyéb módon világossá válik, hogy a kapcsolat gyenge.
- /74/ Jobb S.: Az öngyilkosságok területi jellemzői Magyarországon. Területi Statisztika, 23. (1973) 39-53.
- /75/ Buda B.: Az öngyilkosság. Orvosi Hetilap, 112. (1971) 1263-7., 1691-5., 1943-6., 2327-2332.
- /76/ Nyíri K.: i.m. 631.
- /77/ U.o.
- /78/ Hatvani D.: Villámsújtottak. (A Bács-Kiskun megyei öngyilkosságokról) Forrás, 1969. 5-6.sz. 53.
- /79/ Az öngyilkosság aránya (százezrelék):

	magyar	horvát	szerb
Szabadka község	72,7	50,0	28,0
Vajdaság		28,2	15,6
anyaköztársaság		11,2	9,7

Forrás: Biacsi A.: i.m.

- /80/ Böszörményi E.: Öngyilkosságok Magyarországon. Confessio, 1977. 2.sz. 163-75.
- /81/ Uo.
- /82/ Uo.
- /83/ Farkasinszky T. és tsai: Adatok az öngyilkosság-gyakoriság szociológiai okairól Csongrád megyében. Népegészségügy, 1979. 5.sz. 291-296.
- /84/ Pünkösti Á.: Emberek önmaguk ellen. Tiszatáj, 1972. 7.sz.
- /85/ Hatvani D.: i.m.
- /86/ Előrejelzés a visszaeső bűnözés várható alakulásáról. BM. Könyvkiadó, 1981. 96.
- Az 1985-ra számított értékek egyébként egyszerű lineáris extrapoláción alapulnak. Eszerint a megyék sorrendje várhatóan a következő lesz (az öngyilkossági arány csökkenésének sorrendjében): Bács-K., Szabolcs, Békés, Hajdú-B., Csongrád, Szolnok, Komárom, Tolna, Pest, Veszprém, Borsod, Fejér, Baranya, Heves, Somogy, Nógrád, Zala, Győr, Vas. Az idő-sor trend-egyenesének - a növekedés ütemét tükröző - iránytangensei pedig a következők:
Szabolcs	0,23	Borsod	0,11	Fejér	0,07
Békés	0,16	Veszprém	0,10	Somogy	0,06
Hajdú-B.	0,16	Tolna	0,09	Zala	0,05
Bács-K.	0,13	Csongrád	0,08	Heves	0,05
Komárom	0,12	Nógrád	0,08	Pest	0,04
Szolnok	0,12	Baranya	0,07	Győr	0,01
				Vas	0,01
- /87/ Andorka R. - Buda B. - Cseh-Szombathy L.: i.m.
- /88/ E. Durkheim: i.m. 72-3., 251.
- /89/ Szabó A.: Társadalmi-gazdasági fejlődés és bűnözés. In: Andorka, R. - Buda B. - Cseh-Szombathy L., szerk.: A deviáns viselkedés szociológiája. Id. kiad. 230-269. - Ezt az "ökológiai" elemzést azután kiegészítette esetvizsgálattal is, melyről egy másik tanulmányában számol be: Szabó A.: Társadalmi-gazdasági fejlődés és a fiatal korosztályok bűnözése. In: uő. A büntett és büntetése. Bp., 1979. 256.skk.
- /90/ E. Durkheim másutt, ugyancsak ökológiai korrelációk megállapítása céljából, évszakok, sőt korcsoportok szerint csoportosítja adatait (lásd uő. i.m. 348-349); Szabó A. pedig kifejezetten technikai nehézségek miatt mondott le az időpontok szerinti csoportosításról és alkalmazott végül is területi bontást (lásd uő. Társadalmi-gazdasági fejlődés és bűnözés. Id. kiad. 238.)
- /91/ J.J. Linz: Ecological Analysis and Survey Research. In: M. Dogan - S. Rokkan, ed.: Social Ecology. Cambridge-London, 1974. kül. 95.skk.
- /92/ Ez a felosztás lényegében megegyezik M. Dogan és S. Rokkan osztályozásával, bár ők szűkebben vonják meg az abba bekerülő ökológiai felfogások körét. Lásd M. Dogan - S. Rokkan: Introduction. In: M. Dogan - S. Rokkan, ed.: i.m. 6.
- /93/ J.P. Gibbs - W.T. Martin: Toward a Theoretical System of Human Ecology. Pacific Sociological Review, 2. (1959) 29-36.; O.D. Duncan - L.F. Schnore: Cultural, Behavioral, and Ecological Perspectives in the Study of Social Organization. American Journal of Sociology, 65. (1959) 132-146. (Lásd még O.D. Duncan: "Humanökológia" címszó, in: W. Bernsdorf, Hrsg.: Wörterbuch der Soziologie. 1972. Bd. 2. 342-346); J. Helm: The Ecological Approach in Anthropology. American Journal of Sociology, 67. (1962) 630-639
- /94/ D. Timms: i.m.; J. Friedrisch: i.m.; a faktorökológia áttekintése: Andorka R.: A faktoranalízis alkalmazása társadalomökológiai vizsgálatokban. Szigma, 1976. 3.sz. 159-177; D. Timms: i.m. Ch. 2. 36-84.
- /95/ Vö. H.M. Proshansky: Environmental Psychology and the Real World. American Psychologist, 31. (1976) 303-310. - Megjegyzem, vannak, akik némileg

másképp határozzák meg az ökológiai pszichológia tárgyát, de mindegyik középpontjában az egyén magatartásának és a környezetnek, a pszichikus folyamatok nem-pszichológiai keretének az összefüggése áll.

- /96/ Vö. M. Zavalloni - Ch. Louis-Guerin: Social Psychology at the Crossroads: Its Encounter with Cognitive and Ecological Psychology and the Interactive Perspective. *European Journal of Social Psychology*, 9. (1979) 307-321.
- /97/ D.J. McKirnan: The Identification of Deviance: A Conceptualization and Initial Tests of a Model of Social Norms. *European Journal of Social Psychology*, 10. (1980) 75-93.
- /98/ A teljes mintára megállapított egyéni összefüggésekből valamennyi részterület mintájának egyéni összefüggéseire következtetni, nem számolva a területenként érvényesülő környezeti hatásokkal: ezt nevezi H.R. Alker "univerzális tévkövetkeztetés"-nek. Lásd H.R. Alker: A Typology of Ecological Fallacies. In: M. Dogan - S. Rokkan, ed.: i.m. 81.
- /99/ Vö. J.D. Douglas: i.m. 108.
- /100/ R.W. Maris: Social Forces in Urban Suicide. Homewood, Ill. 1969. 14., 136. skk.
- /101/ Vö. J.D. Douglas: i.m. 102.
- /102/ A múlt századi francia és angol bűnözés-ökológiai vizsgálatokról a H. Voss és D. Petersen által szerkesztett "Ecology, Crime and Delinquency" (New York, 1971) c. kötet első két tanulmánya ad áttekintést.
- /103/ Maguk a bevándorlók ugyanakkor a benszülötteknél veszélyeztetettebbek az öngyilkosság szempontjából. Vö. R.S. Cavan: i.m. 86. skk.
- /104/ R.S. Cavan: i.m. 89.
- /105/ "Ne gondoljuk, hogy a magas öngyilkossági arányt mutató területek jellegzetes intézményei és életmódja (types of conduct) az öngyilkosság oka. Inkább tünetei ők a személyi és társadalmi dezorganizáltság általános állapotának, mely végül öngyilkossághoz vezet." (R.S. Cavan: i.m. 104)
- /106/ Vö. R.E.L. Faris: Cultural Isolation and the Schizophrenic Personality. *American Journal of Sociology*, 40. (1934) 155-164.; H.W. Dunham: Anomie and Mental Disorder. In: M.B. Clinard, ed. *Anomie and Deviant Behavior. A Discussion and Critique*. New York, 1964. 143-144.
- /107/ Vö. R.S. Cavan: i.m. 100.
- /108/ Vö. R.S. Cavan: i.m. 168-177.
- /109/ H.W. Zorborough pl. így ír: "A mobilitásnak és az anomitásnak ebben a helyzetében a személyiség társadalmilag elszigetelt. Vágyai meghiusulnak. Az albérletben (rooming house) sem biztonságot, sem érzelmi visszajelzést (response), sem elismerést nem kap. Nyugtalan és magányos..." (idézi J.D. Douglas: i.m. 96.)
- /110/ P. Sainsbury: Suicide in London. An Ecological Study. London, 1955.
- /111/ P. Sainsbury: i.m. 11.
- /112/ P. Sainsbury: i.m. 30.
- /113/ A. Wendling - K. Polk: Suicide and Social Areas. *Pacific Sociological Review*, 1. (1958) 50-53.
- /114/ "A magas családi státusz elsődleges csoport kapcsolatokat és családi összeforrottságot implikál, s ilyen formán elrettentőleg hat az öngyilkossággal szemben." (A. Wendling - K. Polk: i.m. 53.)
- /115/ K. Polk: Social Areas and Delinquency. In: H. Voss - D. Petersen, ed.: i.m. 273-281.
- /116/ R.W. Maris: i.m. 137.
- /117/ R.W. Maris: i.m. 149, i.m. 150.
- /118/ A "függetlenséget" a következőképpen kell érteni: a "környezeti hatás" nem állhat pusztán az egyéni (csoport-) sajátosságoknak a velük rendel-

kező egyénekre (csoportokra) a környezet - tárgyi világ, ill. más egyének, ill. csoportok - közreműködése nélkül gyakorolt hatásából. Természetesen a valódi környezeti hatás nem szükségképpen független effajta sajátosságoktól, amennyiben a/ ezeknek a velük rendelkező egyénre (csoportra) gyakorolt hatását a környezet felerősíti vagy csökkenti, ill. b/ ezek velük nem rendelkező egyének (csoportok) magatartását befolyásolják.

- /119/ Vö. R.W. Maris: i.m. 172-173.
- /120/ Vö. H.C. Selvin: Durkheim's Suicide and Problems of Empirical Research. Részlet magyarul: Szociológia, 1980. 3-4.sz. 472-475.
- /121/ Egyértelmű példa az ökológiai tévkövetkeztetésre: "Számos bizonyítékunk van arra nézve, hogy a négerek nem hajlamosak öngyilkosság elkövetésére. Az ökológiai vizsgálat eredményei is megerősítették ezt a tendenciát." (R.W. Maris: i.m. 152.)
- /122/ Mindenekelőtt S.L. Boggs tanulmányát kell itt megemlíteni: Urban Crime Patterns. American Sociological Review, 30. (1965) 899-908., amelyben a szerző egyrészt a bűnözés területi eloszlásának újfajta mérését javasolja, másrészt az egyes bűncselekményfajták elkövetésének, ill. az elkövetők lakóhelyének térbeli viszonyait elemzi faktoranalízissel.
- /123/ A faktoranalízis alkalmazására lásd L. Grönholm: The Ecology of Social Disorganization in Helsinki. Acta Sociologica, 5. (1962) No. 1. 31-41.; a clusteranalízisre lásd pl. D. Cullingford - P. Flynn - R. Webber: Liverpool Social Area Analysis. (Interim Report) Planning Research Applications Group, Centre for Environmental Studies, London, 1975.; az "elementary linkage analysis" elnevezésű, lényegében a clusterezés-sel rokon eljárás alkalmazására lásd Ch. Bagley - J. Solomon - C. Palmer: Social Structure and the Ecological Distribution of Mental Illness, Suicide, and Delinquency. Psychological Medicine, 3. (1973) 177-187.
- /124/ H. Wechsler: Community Growth, Depressive Disorder and Suicide. In: A. Giddens, ed.: The Sociology of Suicide. London, 1971. 259-270. - Megjegyzem, Wechsler nem egy városon belül, hanem nagyobb régióban vizsgálja az öngyilkosság eloszlását (pontosabban: a növekedés és az öngyilkosság kapcsolatát), mindenesetre ellentmond a szuburbán területek alacsony öngyilkossági arányáról való elképzeléseknek - amelyek a városközponttal állítják szembe az elővárosok stabil, családközpontú közösségeit -, s így közvetve felhasználható témánk szempontjából.
- /125/ C.L. Cazzullo: The Dynamics of Human Ecosystem. An Ecological Study of Suicide Attempts in Juveniles. In: Psychiatry. Proceedings of the V. World Congress of Psychiatry, Mexico, D.F. 25 November - 4 December, 1971. Ed. by R. de la Fuente and M.N. Weisman. Excerpta Medica, Amsterdam, 1973. Part I. 405-417. - Amint arra a főszerzőben 1-lel próbáltam felhívni a figyelmet, Cazzullo nem arányt, hanem %-os megoszlást közöl, ami nem a legjobb megoldás. A fontosabb eredményeket az alábbiakban foglalom össze:

	városközpont	középső övezet	külső övezet
átlagos szobaszám	3,8	2,9	2,1
1 szobára jut (fő)	0,8	1,0	1,3
lakóházak emeleteinek száma	3	5	8
öngyilkossági kísérletek %-ban	23	24	53

- /126/ G. Moschel - H. Häberle: Die ökologische Verteilung von Jugenddelinquenz und psychischen Störungen in Mannheim. Social Psychiatry, 12. (1977) 157-169.
- /127/ P. McCarthy - D. Walsh: Suicide in Dublin. British Medical Journal, 1966. June 4. 1393-6.; uők. Suicide in Dublin's Elderly. Acta Psychiatrica Scandinavica, 41. /1965/ 227-235.
- /128/ G. Moschel - H. Häberle: i.m.

- /129/ L. Grönholm: i.m.
- /130/ Ch. Bagley et al: i.m.
- /131/ F.D. Wenz: Ecological Variation in Self-Injury Behavior. Suicide and Life-Threatening Behavior, 7. (1977) No. 2. 92-99.
- /132/ J.W. McCulloch - A.E. Philip: Suicidal Behaviour. Tiptree, Essex, 1972. 65-78.; Ch. Bagley et al: i.m. - ők egyelőre csak ígérk tanulmányukban az egyén szintű összefüggések vizsgálatát, eredményeiket - mint írják - másutt teszik majd közzé.
- /133/ E.S. Schneidman - N.L. Farberow: Eine sozio-psychologische Untersuchung des Suizids. In: J.C. Brengelman - H.P. David, Hrsg.: Perspektiven der Persönlichkeitsforschung. Bern, 1961. 214.
- /134/ R. Welz: Selbstmordversuche in städtischen Lebensumwelten. Eine epidemiologische und ökologische Untersuchung über Ursachen und Häufigkeit. Weinheim und Basel, 1979.
- /135/ Idézi M.B. Clinard: Sociology of Deviant Behavior. Id. kiad. 89.
- /136/ L. Levy - L. Rowitz: The Spatial Distribution of Treated Mental Disorders in Chicago. Social Psychiatry, 5. (1970) 1-11.
- /137/ W. Breed: Suicide and Occupational Mobility. In A. Giddens, ed.: i.m. 292-293.
- /138/ C.F. Schmid - M. Van Arsdol: Completed and Attempted Suicides: A Comparative Analysis. American Sociological Review, 20. (1955) 273-83.; C.F. Schmid: Suicide in Minneapolis, Minnesota: 1928-1932. American Journal of Sociology, 39. (1933) 30-48.
- /139/ Vö. Konrád Gy. - Szelényi I.: Új lakótelepek szociológiai vizsgálata. In: Szelényi I., szerk.: A szocialista városok és a szociológia. Bp., 1971. 193-194.; Budapesti településszociológiai vizsgálatok. I. sz. tanulmány. Lakáshelyzet és lakáselvárás a Józsefvárosban. BUVÁTI, 1966. 26-27.
- /140/ J.A. Clausen - M.L. Kohn: The Ecological Approach in Social Psychiatry. American Journal of Sociology, 60. (1954) 140-149.
- /141/ J.D. Douglas: i.m. 215.
- /142/ A. Linsky: Who Shall be Excluded: The Influence of Personal Attributes in Community Reaction to Mentally Ill. Social Psychiatry, 5. (1970) 166-171.
- /143/ M.C. Kennedy: Is There an Ecology of Mental Illness? International Journal of Social Psychiatry, 10. (1964) 119-133.
- /144/ Nem feladatom itt a felfogás értékelése; mindenestre úgy vélem, a szocializációs folyamatok szerepének kizárólagos hangsúlyozása épp oly kevésbé célravezető, mint a külső, pillanatnyi válsághelyzet jelentőségének eltolása.
- /145/ R.E.L. Faris: i.m. 161-162.
- /146/ T.F. Pettigrew - R.B. Spier: The Ecological Structure of Negro Homicide. American Journal of Sociology, 67. (1962) 621-629.
- /147/ Vö. D. Timms: i.m. 8-9.; Z. Mlinár: A bevándorlók baráti kapcsolatai Velencében. In: Szelényi I., szerk.: i.m. 220-245.; Budapesti településszociológiai vizsgálatok. 4.sz. tanulmány. A nagyvárosi életmód szociológiai vizsgálata. I. BUVÁTI, 1968. 89.skk.
- /148/ J. Friedrichs: i.m. "Aktionsräume" c. feje.
- /149/ C.F. Schmid: i.m.
- /150/ Vö. D. Timms: i.m. 15.skk.
- /151/ J.A. Clausen - M.L. Kohn: i.m.
- /152/ Vö. pl. R. Bastide: Az elmebetegségek szociológiája. In: Andorka R. - Buda B. - Cseh-Szombathy L., szerk.: A deviáns viselkedés szociológiája. Id.k. 462.skk.

- /153/ Vö. C. Tietze - P. Lemkan - M. Cooper: Personality Disorder and Spatial Mobility. American Journal of Sociology, 48. (1942) 29-39.
- /154/ W.S. Robinson: Ecological Correlations and the Behavior of Individuals. American Sociological Review, 15. (1950) 351-357. Magyarul: Szociológia, 1980. 3-4.sz.
- /155/ Közvetlenül Robinson említett cikke megjelenését követően már H. Menzel figyelemre méltó bizonyos egyoldalúságokra, egyfajta túldimenzionálásra. Lásd H. Menzel: Megjegyzés Robinson 'Ökológiai korrelációk és individuális viselkedés' c. tanulmányához. Szociológia, 1980. 3-4.sz. 466. Hasonlóképpen vélekedik E. Scheuch is: szerinte bizonyos mértékig a problémáról van szó. Lásd E. Scheuch: Entwicklungsrichtungen bei der Analyse sozialwissenschaftlichen Daten. In: R. König, Hrsg.: Handbuch der empirischen Sozialforschung. Bd.1. Stuttgart, 1973. 209.skk.
- /156/ Lásd E. Durkheim: i.m. 129.skk.
- /157/ D. Timms: i.m. 42. - Az eloszlás egyenletességének mértéke, természetesen, függ maguktól a tekintetbe vett részterületektől, azok méretétől is.
- /158/ A Shevsky-Bell-féle ún. társadalmi terület elemzés részletes áttekintését nyújtja D. Timms: i.m. Ch.4. 123-210.
- /159/ C.C. Attkisson: Suicide in San Francisco's Skid Row. Archives of General Psychiatry, 23. (1970) 149-157. Az idézett rész a 156. old.-on.
- /160/ G.T. Slatin: Ecological Analysis of Delinquency: Aggregation Effects. American Sociological Review, 34. (1969) 906.
- /161/ Az egyéni korrelációs értékek kontextus-függőségére, az említett kétféle módszer összekapcsolására lásd pl. K. Rodax - N. Spitz: Soziale Determinanten des Schulerfolges von Viertklasslern. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 34. (1982) 69-92.
- /162/ P.L. Kendall - P.F. Lazarsfeld: Problems of Survey Analysis. In: R.K. Merton - P.F. Lazarsfeld, eds.: Continuities in Social Research. Glencoe, Ill., 1950. 196.
- /163/ Lásd elsősorban P.F. Lazarsfeld - H. Menzel: On the Relation Between Individual and Collective Properties. In: A. Etzioni, ed.: A Sociological Reader on Complex Organizations. London-Sydney-New York-Toronto, 1970. 499-516.
- /164/ E. Scheuch: i.m. - Scheuch adatfelosztása eltér a Lazarsfeld és Menzel által kidolgozottól (kevésbé differenciált).
- /165/ R.K. Merton: i.m.
- /166/ T. Valkonen: Individual and Structural Effects in Ecological Research. In: M. Dogan - S. Rokkan, eds.: Social Ecology. Id.k. 53-68.

AZ ÖNGYILKOSSÁG EGYES DEMOGRÁFIAI ÖSSZEFÜGGÉSEI.
EGY ÖSSZETÉTELHATÁST VIZSGÁLÓ ELEMZÉS EREDMÉNYEI

I. A DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK KÉTFÉLE HATÁSA

A népesség összetételének megváltozásában kifejeződő demográfiai folyamatoknak az öngyilkosságok alakulására gyakorolt hatása kétféle módon érvényesülhet. Amennyiben az egyes demográfiai csoportokban (különböző életkeruak, különböző családi állapotuak stb.) nem egyforma az öngyilkosságok viszonylagos gyakorisága, e csoportok össznépességbeli részarányának módosulása következtében a nyers öngyilkossági mutató kialakításában megnő (ill. csökken) azoknak a csoportoknak a súlya, amelyekben nagyobb (ill. kisebb) az öngyilkosság bekövetkezésének valószínűsége, ezáltal pedig - jóllehet maguknak az egyes csoportoknak a helyzete öngyilkossági veszélyeztetettségüket tekintve esetleg mit sem változott - emelkedhet vagy súlyosodhat a nyers öngyilkossági arányszám értéke. Dolgozatomban ezzel a statisztikai szaknyelvben összetételhatásnak mondott jelenséggel foglalkozom.

A demográfiai szerkezet átrendeződése azonban - a súlyarányokon túlmenően - befolyásolhatja az öngyilkosság tényleges, az egyes demográfiai csoportokat jellemző specifikus arányszámokban tükröződő színvonalát is. (A nyers öngyilkossági mutató változásának, a súlyarányok eltolódása mellett, e specifikus arányszámok módosulása a másik tényezője.) Erről ma még keveset tudunk, s ez a kevés ismeret is jobbra (közel) azonos időpontban megfigyelt emberi közösségek összehasonlításából, nem pedig egy-egy társadalom hosszmetzeti vizsgálatából származik. Mindenesetre már Durkheim (1967: 264 skk.) fölfigyelt a demográfiai folyamatoknak erre a fajta hatására, a válások elterjedtségének és a házások öngyilkosságainak az összefüggését vizsgálva. Bár az általa kínált magyarázat nem teljesen egyértelmű, Durkheim lényegében úgy véli, "maga a válás intézménye készíteti az embereket öngyilkosságra a házasságra gyakorolt hatása révén. (...) A válás a házasság szabályozó hatásának gyengülését jelenti. Ott, ahol a válást bevezették, főleg pedig ahol a jog és az erkölcsi szokások lehetővé teszik nagy gyakoriságát, a házasság csupán árnyéka önmagának ... Következésképpen hasznos hatása nem érvényesülhet normális mértékben. (...) Nem kötheti az embert erősen olyan kapocs, amelyet bármely fél bármikor felbonthat. (...) Ily módon a válás és az öngyilkosság párhuzamos fejlődését a házassági anómia állapotával kell magyaráznunk, azzal az állapottal, amelyet a válás intézménye idéz elő." (276-8) Ugyanakkor a válások elszaporodása más-más következménnyel jár a házasság férfiak és nők esetében: minthogy - érvel Durkheim -

az előbbiek számára szűk körű, de szilárd biztonságuk megszűnését, az utóbbiak számára viszont a nagyobb szabadságot jelenti, a nőtlenekhez, ill. hajadonokhoz viszonyítva, a férfiak védettségét gyengíti, a nőket ellenben fokozza az öngyilkossággal szemben. Az értelmezés minden vitatható pontja ellenére - ezekre főlegesen volna most kitérni - Durkheim fejtegetései ösztönzést adhatnak a demográfiai tényezők ilyen fajta, az öngyilkosság tényleges - összetételhatástól független - színvonalát érintő befolyásának kutatásához.

A népesedési folyamatok e másodikként említett hatása - úgy gondolom - egyzersmind rávilágíthat két tudomány, a demográfia és a szociológia egyik lehetséges - és alighanem igen fontos - kapcsolódási pontjára. E két szakma kapcsolatát leggyakrabban a különféle demográfiai jelenségek (termékenység, halandóság stb.) társadalmi és társadalomlélektani meghatározottságában ragadják meg, s a kutatás ily módon e jelenségek (mint okozatok) mögöttes szociológiai és szociálpszichológiai hátterének (mint oknak) a feltárására irányul. Járható útnak látszik azonban ennek a megközelítésnek a fordítottja is: ebben az esetben a különféle demográfiai folyamatok (mint okok) társadalmi és társadalomlélektani következményei állnak az elemzés középpontjában. A népesség szerkezeti átrendeződésének - mindenekelőtt talán az idős korúak növekvő súlyának, ezenkívül a termékenység és vándorlás területi különbségeiből fakadó regionális változásoknak - makroszintű gazdasági, egészségügyi stb. hatásai (pl. az öregek orvosi és szociális ellátásának intézményi problémái) felkeltették már a kutatók érdeklődését; e folyamatoknak a társas kapcsolatokban, a közösségek norma- és értékrendszerében s az emberi magatartásban előidézett esetleges változásairól azonban még nem sokat tudunk.

A demográfiai szerkezet módosulása és az öngyilkosságok alakulása közötti összefüggés két fajtája természetesen más-más értelmezést kíván. Az összetételhatás magyarázatához elegendőek egyfelől a népesedési folyamatoknak, másfelől az öngyilkosság és a különböző demográfiai ismérvek egyének szintjén megfigyelhető kapcsolatának okaira vonatkozó ismereteink; ezekre is inkább csak "háttértudásként" van szükség, a vizsgált jelenség belátásához voltaképpen statisztikai jártasság kell. Mert bár mind a demográfiai változások, mind az egyes demográfiai csoportok eltérő mértékű hajlandósága az önpusztításra társadalom- és/vagy természettudományos (szociológiai, biológiai stb.) indoklást igényel, maga a szorosan vett összetételhatás, annak mechanizmusa nem világítható meg ezen a módon, hanem csakis - az "empirikus" vagy "reáltudományok" helyett - a "formális tudományok" segítségével. Ez pedig mintegy "leszereli" az értelmezési próbálkozásokat, hiszen a tárgyukként szolgáló jelenség bizonyos belső ("nem empirikus"), matematikai jellegű szabályszerűségekben gyökerezik; az, amit magyarázni igyekeznek, szükségszerűen következik - ese-

tünkben - a nyers öngyilkossági arányszám súlyozott számtani átlag természetéből. Ezzel szemben az a hatás, amit a népesség szerkezeti átrendeződése a csoportspecifikus arányszámok emelésén vagy csökkentésén keresztül gyakorolhat az öngyilkosság színvonalára, nem effajta statisztikai-matematikai törvényszerűségek, hanem a tapasztalati világban lezajló, formális levezetés helyett csak empirikusan feltárható, megismerhető folyamatok eredménye s kimondottan "reáltudományi" - mindenekelett szociológiai és szociálpszichológiai - értelmezést kíván. Ilyennel ma még - tudomásom szerint - nem rendelkezünk; általában meglehetősen tisztázatlanok a demográfiai folyamatoknak a társadalom finomszerkezetét érintő következményei, amelyek talán közbülső láncszemet alkotnak a népesedési tényezők és a különféle emberi magatartások, beállítottságok között.

Legalább ilyen fontos - ha nem fontosabb - egy másik különbsége a kétféle hatás magyarázatának. Az összetételhatás esetében a népesség szerkezeti átrendeződésének (pl. a korösszetétel módosulásának) és az öngyilkossági aránynak az együttmozgását, tehát egy nem individuális (nem egyénekre vonatkozó) összefüggést bizonyos demográfiai ismérvekkel rendelkezők (pl. idős korúak) kisebb vagy nagyobb önpusztítási hajlandóságára, tehát egy individuális (egyénekre vonatkozó) összefüggésre, valamint az adott demográfiai ismérvekkel rendelkezők népességbeli arányának időbeni változására (vagy területi különbségeire) vezetjük vissza, a nem individuális változó (pl. a korösszetétel) elméleti jelentését és hatásmechanizmusát pedig azonosnak tekintjük a megfelelő individuális változó (pl. az életkor) jelentésével és hatásmechanizmusával. Ezzel szemben a másik fajta - a súlyarányok helyett a csoportspecifikus arányszámok módosításán keresztül érvényesülő - hatás magyarázatát az egyének szintjén megfigyelhető oksági kapcsolattól döntően különböző, kimondottan társadalmi (csoport) szintű folyamatokban kell keresnünk, a nem individuális változónak pedig az individuálisétól alapvetően eltérő jelentést és hatásmechanizmust kell tulajdonítanunk.⁸

A témánkhos kapcsolódó kutatásokban - és, sajnos, másutt is a szakirodalomban - gyakran nem választják külön kellő élességgel a társadalmi (csoport) szintű összefüggések e kétféle magyarázatát. Sűrűn fordul elő, hogy effajta - időpontok vagy területi egységek vizsgálatából nyert - összefüggéseket az összetételhatás mintájára, az ott alkalmazott gondolatmenet alapján értelmezznek. S. Stack (1982) pl., a korösszetétel és az öngyilkossági arány együttmozgását elemezve, kiinduló hipotézisét így fogalmazza meg: "mivel az idősök elszigeteltsége a társadalmi intézményektől fokozottabb mértékű, azokban az országokban, amelyekben jelentős az öregek aránya a

⁸ Az individuális összefüggésre visszavezető és a társadalmi (csoport) szintű magyarázat különbségére vonatkozólag l. Valkonen, 1974: 54-6.; egyazon változó individuális megfelelőjének eltérő jelentésével és hatásmechanizmusával kapcsolatban pedig l. Green, 1971:15-16.

népességben, magas az öngyilkossági arány." /125/ Az ilyen természetű magyarázatok értékével kapcsolatban két megjegyzést tehetünk. Amennyiben igaznak bizonyulnak - s ennek eldöntésére a standardizálás a leginkább alkalmas eszköz -, voltaképpen nem kifogásolhatók, mégis viszonylag csekély hozzájárulást jelentenek ismereteink bővítéséhez,⁹ újfajta tudományos koncepciók megfogalmazásához, hiszen a másutt (esetünkben a demográfiai változásokkal és az egyes demográfiai csoportok eltérő mértékű öngyilkossági veszélyeztetettségével foglalkozó kutatásokban) már kialakult tudásanyagot "viszik át" a maguk vizsgálati területére. Sok esetben azonban ténylegesen is helytelen az összetételhatás mintájára értelmezni társadalmi (csoport) szintű összefüggéseket; ekkor - ha mégis kitartunk az effajta magyarázat mellett - a csoportosított adatokra vonatkozó (nem individuális) kapcsolatokból egyéni (individuális) kapcsolatokra történő indokolatlan következtetés, az un. "ökológiai tévkövetkeztetés" (l. Bertalan, 1980) csapdájába esünk. Ez nem csupán a számszerű eredményeket érinti, hanem az érvelésben szereplő fogalmakat is: ezek jelentését, ill. a fogalmaknak megfelelő jelenségek hatásmechanizmusát is hibásan állapítjuk meg.

⁹ Ez a megállapítás természetesen mit sem von le az összetételhatás standardizálás révén történő föltárásának abból a jelentőségéből, hogy ezen a módon az időbeli változások (vagy területi különbségek) két összetevőre: az összetételből és a vizsgált jelenség tényleges előfordulási gyakoriságából adódó hatástényezőkre bonthatók, ill. maga az első tényező kiszűrhető. Ez megteremti az idő- vagy térbeli összehasonlítás lehetőségét. Magam pusztán az összetételhatás mint pozitív magyarázat korlátozott tudományos értékéről beszélek.

II. AZ ÖSSZETÉTELHATÁS ELEMZÉSÉNEK NÉHÁNY ÁLTALÁNOS KÉRDÉSE

Amint az a fentiekből is kitűnik, az összetételhatás vizsgálatát leghelyesebb - pozitív tartalmi magyarázat helyett - olyan elemző eszköznek tekinteni, amelynek segítségével tiszta képet alkothatunk magunknak az általunk vizsgált jelenségek időbeli változásaiban (vagy területi különbségeiben) szerepet játszó két tényezőnek: a népesség szerkezetének (összetételének) és az adott jelenség előfordulási gyakoriságának külön-külön befolyásáról, magát az összetétel hatását kiszűrve pedig megteremthetjük a módszertanilag kifogástalan idő- vagy térbeli összehasonlítások lehetőségét. Az összetételhatás vizsgálatának legalkalmasabb módszere a standardizálás, ám még ez az eljárás is vet fel bizonyos nehézségeket. Jóllehet standardizálás révén megállapítható, milyen mértékben emeli vagy csökkenti valamely (esetleg egyszerre több) ismérv - összetételhatás formájában - a vizsgált jelenség mutatószámának értékét, arra a kérdésre már nem könnyű felelnünk, e jelenség időbeli változásai (vagy területi különbségei) mennyiben tekinthetők effajta hatások következményének. Azoknak az ismérveknek a köre ui., amelyek megfelelnek két követelménynek: egyrészt időben (vagy térben) nem állandóak, másrészt egyenes vagy fordított irányú összefüggést mutatnak a vizsgált jelenséggel (vö. Párniczky, 1956), s ennek folytán szóba kerülhetnek a standardizálás során, meglehetősen tág; ráadásul hatásuk iránya sokszor egymással ellentétes - így aztán az összetételhatás teljes következményének föltárása roppant bonyolult, gyakorlatilag úgyszólván megvalósíthatatlan feladat. Nem is beszélve arról, hogy a népesség különféle szerkezeti átrendeződésin (az öregedés mellett pl. az iskolázottsági szint emelkedésén, a városokban, ill. falvakban élők részarányának módosulásán stb.) túlmenően, ki kell/ene/ terjesztenünk figyelmünket bizonyos - standardizálással aligha megragadható - technikai, szervezeti változásokra is. Az öngyilkosság esetében pl. az életmentés módszereinek és eszközeinek tökéletesedése minden bizonnyal a halálos kimenetelű öngyilkosságok számának csökkenését, ugyanakkor természetesen az öngyilkossági kísérletek számának emelkedését eredményezte. (vö. Buda, 1983). Ha elemzésünk ilyen természetű fogyatékoságainak megszüntetésére - a szükséges adatok hiányában - nem is vállalkozhatunk, számításaink töredékességére, viszonylagosságára mindenképpen utalnunk kell.

A népesség azon sajátosságainak körét, amelyek - összetételhatás formájában

gyakorolt - hatása pontosan megragadható, behatárolják a standardizálás alkalmazásának bizonyos feltételei. Közvetlen standardizálással azoknak az ismérveknek a befolyása ellenőrizhető, amelyek esetében rendelkezünk a vizsgált jelenségnek az adott ismerv egyes értékeihez (változataihoz) tartozó gyakorisági mutatóival, vagyis a csoportspecifikus arányszámokkal. Ennek hiányában közvetett standardizálásra nyílik mód, ám ez az eljárás is megkívánja legalább a népesség adott ismerv szerinti összetételének az ismeretét. Ha ezek az adatok sincsenek birtokunkban, a jelenség nyers mutatójának a standardizálása nem végezhető el. Fölvethető azonban a kérdés, vajon a standardizáláson kívül nincs-e más alkalmas módszer, amelynek segítségével a népesség szerkezeti változásainak (vagy különbségeinek) a befolyása megállapítható.

A szakirodalomban - amint azt S. Stack (1982) említett munkája is példázza - nem ritkán csoportosított, azaz egyének helyett időszakokra (vagy gyakrabban területi egységekre) vonatkozó adatok idő- vagy térbeli együttmozgását értelmezik az összetételhatás mintájára: az egyik mutató időbeli változásait (vagy térbeli különbségeit) a népesség bizonyos, az előbbi mutató kiemelkedően magas értékével jellemezhető csoportjainak részarányát tükröző másik mutató időbeli változásaira (vagy területi különbségeire) vezetik vissza. Hazánkban pl. Mikolás (1973) igyekezett bizonyítani ezen a módon, hogy egyes orvosi és demográfiai szempontból káros jelenségek, mindenekelőtt a koraszülések elszaporodásáért elsősorban a mesterséges terhesség-megszakítások, ill. az ilyen műtéten átesett és ezért az átlagosnál sűrűbben koraszülötteknek életet adó nők számának az emelkedése felelős.¹⁰

Miként vélekedhetünk idősorok kapcsolatának effajta elemzéséről? Túl a mindenfajta (nem csupán idősorokon alapuló) korrelációs számítás esetén fölmerülő olyan nehézségeken, hogy miként lehet megalapozottan az eredményeknek oksági jelentést tulajdonítani, a hosszmetzeti (különösen a nagyobb szakaszt felölelő) vizsgálatok során az összehasonlítandó jelenségek egymástól független, öntörvényű fejlődése miatt a keresztmetzeti elemzésekhez képest fokozott elővigyázatosság szükséges. Erre hívták fel a figyelmet Mikolás (1973) tanulmányával foglalkozó bírálatukban Andorka és mtsai (1974) is, rámutatva, hogy "ha két egy irányban mozgó idősort hasonlítunk össze, akkor hosszabb időszakot tekintve mindenképpen magas korrelációs értéket kapunk, még abban az esetben is, ha a két jelenség között rövid távon vagy azonos időpontban különböző területi egységek között, különféle társadalmi csoportoknál stb. nem állapítható meg korreláció. Éppen ezért az idősoroknál számított magas korrelá-

¹⁰ Erre a tanulmányra és a körötte kibontakozó vitára dr. Cseh-Szombathy László hívta fel figyelmemet, amit ezen az úton is szeretnék megköszönni.

ciós érték nagyon gyakran csak látszólagos kapcsolatot jelez." /64/

Mindezek mellett, amennyiben a vizsgált jelenségeknek egyaránt van individuális és nem individuális megfelelőjük (és esetünkben természetesen ez a helyzet), számolnunk kell egy további korlátozó tényezővel is: tekintetbe kell vennünk a megfigyelés és a következtetés szintjének eltérését. Számításaink ui. egyének meghatározott módon - pl. naptári évek szerint - kialakított csoportjaira, tehát osztható egységekre, igazolni kívánt feltevéseink viszont egyénekre, tehát oszthatatlan egységekre vonatkoznak. Másként fogalmazva, az utóbbival szemben az előbbi esetben a vizsgált változók azonos év, de nem szükségképpen azonos egyén ismérvei. Az ebből fakadó módszertani problémák elsősorban térbeli összehasonlítások során bukkannak felszínre, ám az un. "ökológiai tévkövetkeztetés" kérdésköre minden további nélkül kiterjeszthető idősorok elemzésére is (vö. Selvin, 1965). Ily módon, még ha oksági jellegűnek bizonyul is két azonos vagy ellenkező irányban változó jelenség kapcsolata, az - a következtetés szintjétől függően - legalább kétféleképpen értelmezhető.

Egy példával megvilágítva a dolgot, a rossz egészségi állapotúak és az öngyilkosok arányának egyidejű emelkedése lehet pusztán annak eredménye, hogy megnőtt az öngyilkosság szempontjából veszélyeztetettebb egyének (a betegek) súlya a népességben, s ez - összetételhatás formájában - az öngyilkossági mutató értékének emelkedéséhez vezetett; de fakadhat abból is, hogy a betegek egyre nagyobb számban viszik sírba az őket ápolni, jajveszékelésüket hallgatni kénytelen hozzátartozóikat, miközben ők maguk vígan élik világukat (feltéve, hogy a sorból kidőlt rokonok, ismerősök utánpótlása folyamatos). Ismeretesek olyan becslési eljárások, amelyek segítségével közelítőleg behatárolható az adott nem individuális kapcsolat esetén fennálló individuális összefüggés mértéke, ám az öngyilkosságra ezek a módszerek nem alkalmazhatók (vö. Selvin, 1965).

Végül is tehát az idősorokon alapuló korrelációszámítás nem megfelelő eszköz a demográfiai folyamatok összetételhatás formájában érvényesülő befolyásának feltárására. Ennek következtében a népesség összetételének csak azokat a sajátosságait vonhatjuk be az elemzés körébe, amelyek esetében rendelkezünk a standardizáláshoz szükséges adatokkal.

Ezek az adatok hivatalos statisztikai kiadványokból származnak, így értékük és a velük végzett számítások érvényessége döntően függ magának a felhasznált forrásnak a minőségétől. Anélkül, hogy mélyebben belebocsátkoznánk a statisztikai adatgyűjtés kritikai elemzésébe, nem mehetünk el szó nélkül a különféle bírálatok mellett. Ezeknek csupán egy része épül arra a hagyományos gondolatmenetre, miszerint az öngyilkosságok egy bizonyos mennyiségének eltitkolása - amelyre a társada-

lom különböző csoportjainak eltérő mértékben van esélye - szisztematikusan torzítja a közzétett adatokat a jelenség "tényleges" előfordulási gyakoriságához és eloszlásához képest.¹¹ Más részük arra hívja fel a figyelmet, hogy az öngyilkosság mint halálok megállapításának folyamata olyan kimondatlan, hallgatólagos, ám a mindennapi gyakorlatban szüntelen alkalmazott - így e gyakorlat aprólékos elemzése révén felszínre hozható - tudásanyagot (a józan észen alapuló föltevéseket, elméleteket) tartalmaz, amely rendkívüli módon hasonlít az öngyilkossággal szakszerűen foglalkozó kutatók ismeretanyagához, az általuk használt értelmezési keretekhez. Atkinson (1978:164-5) pl. kimutatja, hogy az önpusztítás tényének megállapítását végző hivatalnokok igen gyakran tekintik bizonyítéknak az elhunyt rossz egészségi állapotát, mert az - ugymond - ésszerűvé, indokolttá teszi tettét. Ugyanakkor az öngyilkosság és a betegség kapcsolata számos tudományos dolgozat tárgya, az önpusztítás jelenségét magyarázni kívánó elméletek jelentős részében helyet kap: az 1972-es budapesti vizsgálatban pl. az agyérelmeszesedés és az öngyilkosság között kerestek közvetlen oksági összefüggést (Nemeskéri és mtsai, 1976). Mi következik a hivatalnokok és a kutatók gondolkodásának ebből a rokon természetéből az öngyilkosság tudományos igényű elemzésére nézve? Bár maga Atkinson nem nagyon megy túl a "tragikus helyzet" rögzítésén és a belőle fakadó "komoly következmények" emlegetésén, a dolog aránylag világos és egyszerű: ha két jelenség definíció szerint nem független egymástól, azaz egyikük része a másik meghatározásának (leírásának), akkor e két jelenség empirikus kapcsolatát állító kijelentéseink tautologikusak (vö. Nowak, 1981: 208-12), számításaink eredményét pedig "beépített korreláció" torzítja (vö. Loether és McTavish, 1980:274). Ezen változtatni csak úgy lehet, hogy a halállok minősítés szempontrendszeréből kiküszöböljük mindazokat a tényezőket, amelyeket - mint okokat - az öngyilkosság magyarázatában kívánunk szerepeltetni. Mivel a hazai orvosi-igazságügyi gyakorlatról ebben a vonatkozásban nincsenek megfelelő ismereteink, érdemesnek látszik óvatosan megfogalmazni a hivatalos adatokon nyugvó következtetéseinket.

Miképpen érinti mindaz, amit eddig - az összetételhatás elemzésének általános kérdéseiről - elmondtam, dolgozatom tartalmát? A standardizáláshoz - annak mind közvetlen, mind közvetett formájához - szükséges adatok (a vizsgált jelenségnek az adott demográfiai ismérvek egyes értékeihez, ill. változataihoz tartozó gyakorisági mutatói, valamint a népesség adott ismérvek szerinti megoszlása) mindössze két esetben: az életkorra, ill. a családi állapotra vonatkozólag álltak rendelkezésemre, így az elemzést e két tényező hatásának vizsgálatára kellett leszűkítenem. Ami a

¹¹ Még Douglas (1967) könyvében is felbukkan ez az érvelés, jóllehet a szerző a téma alapvetően új megközelítése mellett száll síkra, amely magát az öngyilkosság minősítését tekinti "problematikus"-nak.

többi - a dolgozat tervezésekor szóba került - változót illeti: sem a "betegek", ill. az "alkoholisták" öngyilkossági magatartásáról, sem a "betegek", ill. az "alkoholisták" népességbeli arányáról nincsenek megbízható ismereteink. Ugyanakkor még az életkorral és a családi állapottal kapcsolatosan is számolnunk kell a halálki-
minősítés imént említett problémáival, amelyek - amennyiben Magyarországon is fenn-
állnak - legalábbis megnehezítik a kor-, ill. családi állapot specifikus öngyilkos-
sági arányszámok értelmezését.

III. A KORÖSSZETÉTEL VÁLTOZÁSÁNAK HATÁSA AZ ÖNGYILKOSSÁG ALAKULÁSÁRA

Az "európai típusu" vagy "modern" társadalmak - így Magyarország - közismert jelensége az öregedés, vagyis az idős koruak részarányának emelkedése a népességben (1. táblázat), amely alapvetően a termékenység csökkenésére vezethető vissza. Ugyanakkor e társadalmakban - szemben az európai kulturától és társadalmi-gazdasági fejlődéstől kevésbé érintett, hagyományos közösségek elég jelentős részével - az öngyilkossági veszélyeztetettség az életkorral többé-kevésbé párhuzamosan emelkedik (1., 2. és 3. táblázat). Az összetételhatás - a nyers öngyilkossági mutató súlyozott számtani átlag tulajdonságát szem előtt tartva - e két jelenség összekapcsolódásaként fogható fel: a lakosság öregedésével a nyers öngyilkossági arányszám kialakításában egyre nagyobb súllyal esnek latba azok a korosztályok, amelyek veszélyeztetettsége az öngyilkosság szempontjából kiemelkedően magas, egyúttal csökken az átlagtól ellenkező irányban eltérő korcsoportok szerepe. A súlyarányok eltolódása azonban csupán egyik tényezője a nyers öngyilkossági mutató időbeli változásának; a másik: maguknak a korszpecifikus arányszámoknak a módosulása (5. táblázat); ez utóbbi tükrözi a vizsgált jelenség tényleges alakulását. Standardizálás segítségével e két hatás külön-külön vizsgálható, ill. magának a korösszetételnek a befolyása kiszűrhető. A 6. táblázat egymás mellett mutatja a nyers és a - különböző időszakok korösszetétele alapján - standardizált, vagyis az öregedés hatásától megtisztított arányszámokat, az 1. ábra pedig a nyers, ill. a standardizált arányszámok időbeli alakulását szemlélteti. Mindebből azonban még csupán "érezhető" az egyes tényezők befolyásának mértéke, ám ez számszerűen is kifejezhető. A 7. táblázat a nyers öngyilkossági arányszám változásának összetevőkre történő felbontását mutatja, megkülönböztetve egyrészt a korösszetétel, másrészt a korszpecifikus arányszámok időbeli változásából adódó növekedést vagy csökkenést. Mint látható, a nyers öngyilkossági mutató emelkedő irányzata nem a népesség öregedésének "műterméke", hanem alapvetően - bár mennyiségileg kétségkívül pontatlanul - a jelenség tényleges alakulását tükrözi; a korszpecifikus arányszámok módosulásának súlya lényegesen felül múlja a korstruktúra átrendeződését. Ráadásul, az előbbi tényező szerepe idővel egyre erősödik, míg az utóbbié fokozatosan visszaesik. 1960 és 1980 között az öregedés 3, a korszpecifikus arányszámok változása pedig 15,9 százalékkal emelte a nyers öngyilkossági arányt, részesedésük a teljes növekményből tehát 15,87, ill. 84,13 %.

1. Az öngyilkosságok megoszlása Magyarországon
összevont korcsoportok szerint (1960-1980)

év	39 éves és fiatalabb		40-59 éves		60 éves és idősebb ¹³	
	N	százezrelék	N	százezrelék	N	százezrelék
1960	925	14,9	902	37,6	765	55,7
1961	896	14,5	847	35,1	791	55,9
1962	872	14,2	852	34,9	808	55,1
1963	959	15,7	953	38,7	808	54,1
1964	958	15,8	1015	40,5	930	60,6
1965	988	16,3	1060	42,3	972	61,9
1966	957	15,9	1110	43,8	966	60,3
1967	969	16,1	1134	44,5	1047	63,8
1968	1015	16,9	1230	48,1	1212	72,2
1969	984	16,4	1222	47,7	1201	69,9
1970	968	16,1	1269	49,5	1345	76,4
1971	1007	16,8	1308	50,9	1382	76,9
1972	1022	17,1	1445	56,3	1384	75,7
1973	977	16,3	1351	52,8	1516	81,0
1974	1083	18,1	1516	59,4	1708	89,7
1975	991	16,4	1465	57,6	1564	80,8
1976	1038	17,1	1558	60,6	1708	88,9
1977	1033	16,9	1543	59,0	1716	91,0
1978	1168	19,0	1696	63,7	1746	94,5
1979	1243	20,1	1764	65,0	1763	97,8
1980	1309	21,2	1770	65,4	1730	94,5

¹³ ismeretlen koruakkal együtt

2. Az öngyilkosságok megoszlása néhány európai országban korcsoportok szerint
(százszázalék)

ország	év	5-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-x
		éves							
Ausztria	1979	0,9	19,6	22,2	30,5	39,8	34,4	42,4	49,9
Bulgária	1978	0,9	8,1	8,7	10,7	15,5	22,1	34,1	70,2
Dánia	1979	0,4	10,6	25,3	37,3	49,3	46,5	39,2	32,9
Finnország	1977	0,6	21,1	35,1	36,0	42,5	35,1	32,6	25,1
Franciaország	1977	0,4	9,6	15,2	19,1	24,3	27,1	33,2	39,4
Olaszország	1976	0,3	2,9	4,1	5,5	7,6	11,1	14,0	17,7
Norvégia	1979	-	10,5	14,4	15,6	23,7	18,8	19,0	6,8
Svédország	1979	0,1	12,6	23,4	28,3	33,5	28,5	28,8	29,5
Svájc	1979	0,8	22,2	28,5	27,2	34,8	39,6	38,9	34,4

3. Az öngyilkosságok megoszlása Magyarországon nemek és korcsoportok szerint 1959-1977

/százszázalék/

év	F É R F I A K											
	10-14 ¹⁴	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-69	70-X
é v e s												
1959	1,0	16,4		35,7		40,9		53,5		68,9		106,0
1960	2,2	18,8		41,8		39,8		51,1		63,3		99,0
1961	2,0	23,2		38,3		41,8		45,3		55,1		114,1
1962	1,1	15,4		38,8		42,5		50,8		53,6		102,2
1963	1,8	18,8		41,2		46,7		47,7		60,7		116,1
1964	2,7	19,6	43,3	38,8	53,5	46,2	50,7	56,7	62,0	69,7	71,2	160,9
1965	2,1	19,6	43,1	41,9	45,8	55,0	56,7	61,5	56,7	79,5	72,3	151,3
1966	1,7	16,6	41,0	42,3	43,8	51,4	57,4	69,3	66,0	70,4	75,8	139,8
1967	1,0	19,7	43,6	42,8	47,4	53,3	63,6	73,6	63,3	69,3	72,1	155,4
1968	2,1	22,5	45,8	40,8	49,1	59,9	72,3	77,0	77,8	76,8	84,5	153,7
1969	2,0	18,4	37,9	46,7	54,3	54,7	64,9	70,4	78,6	79,7	91,5	144,6
1970	3,1	16,8	38,4	41,2	54,9	53,6	70,4	68,6	101,7	78,9	97,1	158,7
1971	1,5	15,8	42,3	42,2	54,0	54,4	69,8	78,9	100,4	73,8	90,6	210,3
1972	2,4	15,5	34,7	46,7	49,7	68,4	72,7	87,7	101,1	80,6	94,7	156,2
1973	1,7	14,2	33,4	44,8	55,1	58,7	67,8	81,0	95,1	80,5	94,5	204,1
1974	2,1	15,1	39,7	45,7	64,7	56,0	72,6	103,6	95,7	99,6	114,7	203,5
1975	4,8	13,3	30,4	42,3	55,1	59,3	75,5	88,7	101,2	99,2	91,8	183,3
1976	1,8	13,0	34,0	42,4	54,9	70,8	74,5	87,6	97,2	113,0	104,4	187,7
1977	3,7	13,8	33,3	38,7	50,1	66,5	68,2	83,8	102,3	96,0	101,2	182,6

3. /folytatás/

év	N Ő K											
	10-14 ¹⁴	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-69	70-X
é v e s												
1959	0,9	13,4	13,0		13,0		21,9		24,3		27,3	43,6
1960	0,5	13,9	16,0		12,0		17,8		21,9		30,9	42,4
1961	0,6	9,4	11,8		13,6		17,4		25,1		30,7	41,3
1962	0,3	10,6	12,1		13,5		18,0		20,6		27,1	49,4
1963	0,4	12,1	14,3		13,5		21,6		27,4		33,2	36,1
1964	1,2	8,4	14,3	13,2	10,8	13,6	18,8	22,6	26,7	28,8	33,0	67,2
1965	0,7	8,3	14,2	11,2	13,4	16,7	18,6	30,1	21,7	27,7	35,2	66,3
1966	0,4	10,9	13,8	14,8	9,2	17,9	18,6	30,6	27,2	25,3	33,5	59,5
1967	0,2	7,4	13,0	12,4	12,1	14,2	21,0	24,9	22,0	29,3	36,4	57,1
1968	0,2	8,6	9,7	13,3	10,9	14,7	18,8	20,9	21,9	32,1	41,4	78,3
1969	1,2	5,1	10,2	11,8	14,4	13,3	21,4	20,9	29,4	31,8	38,2	69,6
1970	0,5	7,8	11,7	8,4	13,6	12,1	21,9	22,3	28,8	26,9	42,0	73,4
1971	0,5	7,0	11,5	13,4	11,5	17,2	18,6	23,8	31,4	31,1	39,4	85,1
1972	-	5,9	9,9	11,3	13,7	17,9	25,7	27,9	41,6	29,8	39,0	68,6
1973	0,3	5,3	6,7	11,7	16,3	14,7	19,2	26,9	36,1	30,4	44,1	70,5
1974	1,5	9,3	12,6	9,5	13,9	16,5	23,6	28,4	33,0	36,8	48,8	80,4
1975	1,3	5,0	11,4	11,3	11,2	16,9	22,2	27,1	26,5	41,6	44,3	71,3
1976	0,3	5,1	8,8	10,0	13,5	18,2	25,6	28,4	34,0	48,3	48,7	86,3
1977	1,3	7,7	9,0	9,9	16,8	18,7	29,3	29,9	34,7	41,3	48,1	93,8

¹⁴ 1959 és 1963 között 7-14 éves

4. A népesség megoszlása korcsoportonként, 1870 és 1980 között
(százalék)

korcsoport	1870	1900	1930	1949	1960	1970	1980
39 éves és fiatalabb	76,9	73,6	70,1	63,7	62,2	58,1	57,6
40-59 éves	18,0	18,9	20,1	24,7	24,0	24,8	25,3
60 éves és idősebb	5,1	7,5	9,8	11,6	13,8	17,1	17,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

5. A korszecifikus öngyilkossági arányszámok változása 1960-62 és 1978-80 között (százalék)

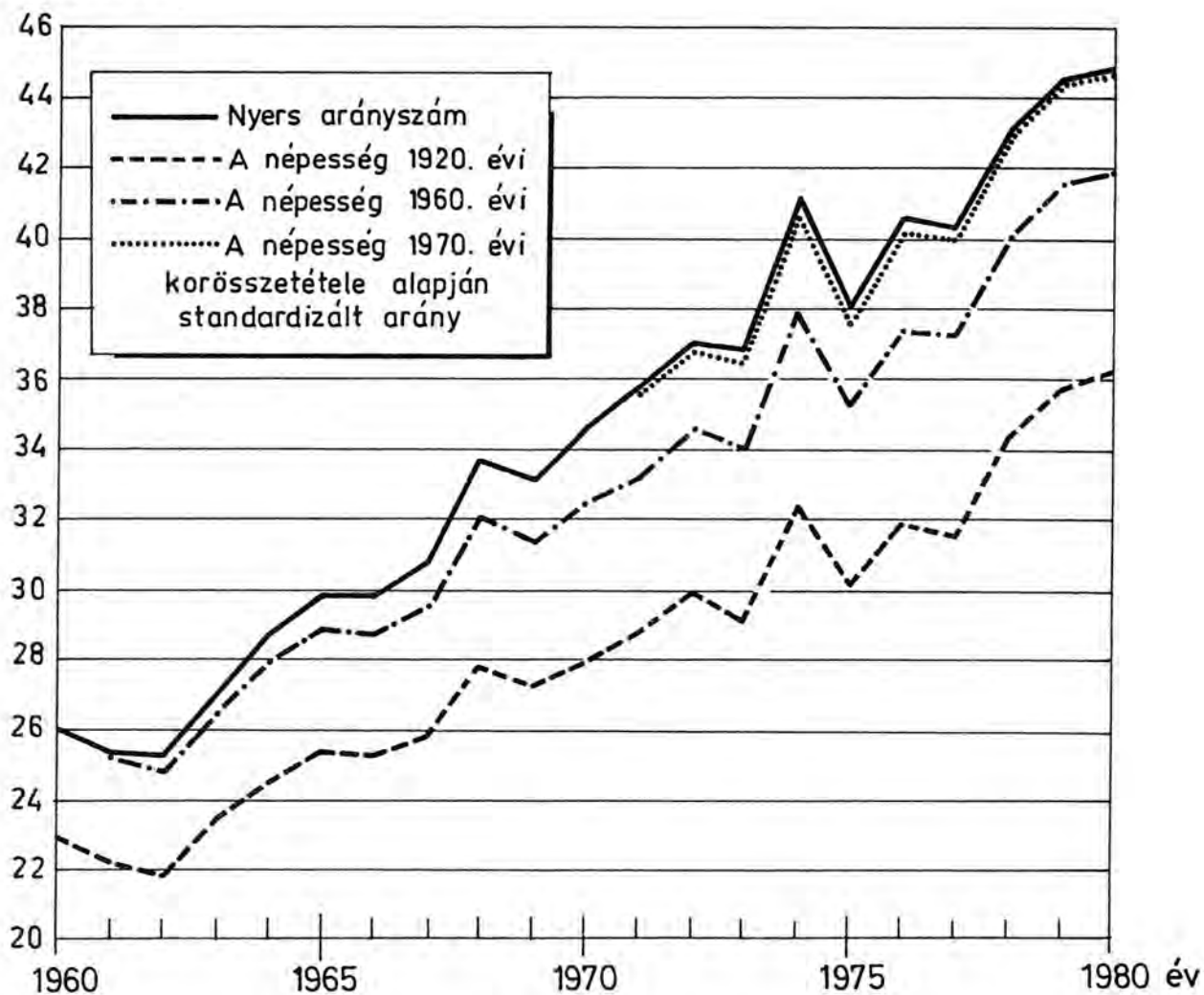
39 éves és fiatalabb	+ 38,6
40-59 éves	+ 80,7
60 éves és idősebb	+ 71,9
összesen	+ 73,2

6. Nyers és az 1920., 1960. és 1970. évi népesség korösszetétele alapján standardizált öngyilkossági arányszámok, 1960-1980 (százszázalék)

év	nyers	1920	1960	1970
		évi korösszetétel alapján standardizált		
öngyilkossági arányszám				
1960	26,0	22,9		
1961	25,3	22,2	25,2	
1962	25,2	21,8	24,8	
1963	27,0	23,5	26,5	
1964	28,7	24,5	27,9	
1965	29,8	25,4	28,8	
1966	29,8	25,2	28,7	
1967	30,8	25,8	29,5	
1968	33,7	27,8	32,0	
1969	33,1	27,2	31,3	
1970	34,6	27,9	32,4	
1971	35,7	28,7	33,3	35,5
1972	37,0	29,9	34,6	36,8
1973	36,8	29,1	34,0	36,4
1974	41,1	32,4	37,9	40,6
1975	38,1	30,1	35,2	37,6
1976	40,6	31,9	37,4	40,2
1977	40,3	31,6	37,2	40,0
1978	43,1	34,3	40,1	43,0
1979	44,5	35,7	46,1	44,3
1980	44,9	36,2	41,9	44,7

1. NYERS, ILL. A NÉPESSÉG 1920., 1960. ÉS 1970. ÉVI KORÖSSZETÉTELE ALAPJÁN STANDARDIZÁLT ÖNGYILKOSSÁGI ARÁNY, 1960–1980

Százezrelék

7. Az öngyilkossági arányszám változásának felbontása össze-
tevékre, 1960-1980 (százezrelék)

év	a korösszetétel			a korszpecifikus arányszámok		
	változásából fakadó hatás					
	1920	1960	1970	1920	1960	1970
	évi korösszetétel alapján					
1960	3,1			- 1,6		
1961	3,1	0,1		- 2,3	- 0,8	
1962	3,4	0,4		- 2,7	- 1,2	
1963	3,5	0,5		- 1,0	0,5	
1964	4,2	0,8		0,0	1,9	
1965	4,4	1,0		0,9	2,8	
1966	4,6	1,1		0,7	2,7	
1967	5,0	1,3		1,3	3,5	
1968	5,9	1,7		3,3	6,0	
1969	5,9	1,8		2,7	5,3	
1970	6,7	2,2		3,4	6,4	
1971	7,0	2,4	0,2	4,2	7,3	0,9
1972	7,1	2,4	0,2	5,4	8,6	2,2
1973	7,7	2,8	0,4	4,6	8,0	1,8
1974	8,7	3,2	0,5	7,9	11,9	6,0
1975	8,0	2,9	0,5	5,6	9,2	3,0
1976	8,7	3,2	0,4	7,4	11,4	5,6
1977	8,7	3,1	0,3	7,1	11,2	5,4
1978	8,8	3,0	0,1	9,8	14,1	8,4
1979	8,8	2,9	0,0	11,2	15,6	9,9
1980	8,7	3,0	0,2	11,7	15,9	10,1

8. A nyers öngyilkossági arányszám változásából a korössze-
tétel, ill. a korszpecifikus arányszámok módosulásának
tulajdonítható rész időbeli alakulása, 1960-1980

időszak	a korösszetétel		a korszpecifikus arány- számok		teljes növekmény, ill. csökkenés	
	változásának tulajdonítható rész					
	százez- relék	%	százez- relék	%	százez- relék	%
1960/65	1,0	26,3	2,8	73,7	3,8	100,0
1965/70	0,9	18,8	3,9	81,2	4,8	100,0
1970/75	0,5	14,3	3,0	85,7	3,5	100,0
1975/80	-0,5	- 7,4	7,3	107,4	6,8	100,0

Ha ezen a 20 éves szakaszon belül 5 éves időközönként vizsgáljuk a két tényező befolyásának alakulását, az említett tendencia jól kirajzolódik (8. táblázat). Hasonlóan szemléletes képet ad a folyamatról a 9. táblázat, amely - a teljes hatásösszetevőkre bontása helyett - azt mutatja, a korösszetétel és a korszpecifikus arányszámok változása külön-külön milyen mértékben (hány %-kal) emelte, ill. csökkentette a nyers öngyilkossági mutató értékét. Mindkét táblázat alapján nyomon kö-

9. A korösszetétel, ill. a korszpecifikus arányszámok változása hatásának időbeli alakulása, 1960-1980

időszak	a korösszetétel	a korszpecifikus arányszámok	teljes változás, %
	változásának hatása, %		
1960/65	3,1	11,2	14,6
1965/70	2,3	13,4	16,1
1970/75	1,7	8,2	10,0
1975/80	- 1,0	18,8	17,5

vethető az összetételhatás fokozatos csökkenése, sőt - mint látható - az utolsó 5 évben a korösszetétel változás befolyásának iránya meg is fordult (1975 és 1980 között a 60 éves és idősebb népesség részaránya 18,4 %-ról 17,1 %-ra esett vissza, a 39 éven aluliaké pedig valamelyest, 0,2 százalékponttal nőtt). Az elmúlt fél évtized (1975-80) fejleménye, az öngyilkossági arányszám viszonylag - a megelőző időszakokhoz képest - jelentékeny emelkedése tehát éppenséggel nem vezethető vissza a lakosság öregedésére.

IV. A CSALÁDI ÁLLAPOT SZERINTI ÖSSZETÉTEL VÁLTOZÁSÁNAK HATÁSA AZ ÖNGYILKOSSÁG ALAKULÁSÁRA

A népesség családi állapot szerinti összetételének alakulásában a legfontosabb fejlemények az elváltak részarányának valamennyi korcsoportban megfigyelhető növekedése; az idős korú nőtlenek és hajadonok arányának kisebb mértékű emelkedése, ugyanakkor az ezen családi állapotú fiatalok részesedésének jelentékenyebb visszaesése; végül a 60 éven aluli özvegyek arányának csökkenése, ill. a 60 éves és idősebb özvegyek részesedésének emelkedése (7. táblázat). E változások fontosságát - témánk szempontjából - az adja, hogy - amint az régóta ismert - az egyes családi állapot csoportok öngyilkossági veszélyeztetettsége más és más: a korösszetétel befolyását kiküszöbölő életkor szerint standardizált öngyilkossági mutató értéke a házasok körében a legalacsonyabb, őket - emelkedő rendben - a nőtlenek/hajadonok, az özvegyek, végül pedig az elváltak követik¹² (az életkor szerinti bontásban részletezett adatokat a 10. táblázat tartalmazza). Felmerül a kérdés, vajon az öngyilkosság színvonalának kedvezőtlen alakulásában nincs-e szerepe - esetleg meghatározó súlya - az imént vázolt szerkezeti átrendeződéseknek, amelyek nyomán a nyers öngyilkossági arányszám kialakításában megnőtt az önpusztításra nagyobb mértékben hajlamos csoportok - mindenekelőtt az elváltak - befolyása. Mivel a rendelkezésre álló adatok ezt lehetővé teszik, a kor és családi állapot szerinti összetétel módosulását egyidejűleg figyelembe vevő többszörös standardizálás elvégzésével az a fajta összetételhatás pontosan megragadható és elkülöníthető a nyers öngyilkossági arány változásának attól a részétől, amely a kor- és családi állapot specifikus arányszámok módosulásának (10. táblázat) tulajdonítható. A 12. táblázat egymás mellett mutatja a nyers és a - különböző időszakok életkor és családi állapot szerinti összetétele alapján - standardizált, vagyis az öregezés és a családi állapot szerinti összetétel változásának a hatásától megtisztított arányszámokat, a 2. ábra pedig ezek időbeli alakulását szemlélteti. Mindebből

¹² Legalábbis Magyarországon ez a helyzet; egyes országokban az özvegyek önpusztítási hajlandósága felülmúlhatja az elváltakét.

10. Az öngyilkosságok megoszlása Magyarországon korcsoportok és családi állapot szerint (1960-1980)

év	39 éves és fiatalabb		40-59 éves		60 éves és idősebb	
	N	százézerrelék	N	százézerrelék	N	százézerrelék
	n ő t l e n,		h a j a d o n ¹⁵			
1960	386	10,1	97	63,6	55	78,4
1961	395	10,5	84	62,2	63	94,0
1962	344	9,1	59	40,4	39	51,7
1963	412	10,9	79	54,4	46	59,2
1964	403	10,7	89	62,0	61	76,2
1965	413	11,1	89	63,2	53	64,3
1966	378	10,2	93	66,9	49	58,1
1967	407	11,0	81	59,3	55	63,6
1968	421	11,5	88	66,2	58	65,9
1969	365	10,0	106	81,5	57	64,0
1970	385	10,6	89	67,1	73	79,2
1971	413	11,4	117	92,2	81	83,0
1972	393	10,9	124	100,4	67	68,0
1973	377	10,5	99	82,3	78	78,1
1974	423	11,9	115	97,9	96	95,5
1975	396	11,1	95	82,6	80	79,1
1976	405	11,3	114	99,4	87	87,6
1977	394	11,0	115	99,5	108	112,1
1978	420	11,7	110	94,3	82	88,0
1979	446	12,4	133	112,3	85	94,8
1980	486	13,1	136	107,2	85	88,1
	h á z a s					
1960	497	21,7	678	34,4	377	48,8
1961	447	19,4	637	31,4	386	48,2
1962	480	21,1	684	33,8	398	47,9
1963	495	22,0	730	35,6	408	47,8
1964	514	23,0	785	37,0	447	50,7
1965	503	22,5	809	38,6	459	50,7
1966	514	23,1	850	40,0	482	52,2
1967	503	22,6	878	41,0	550	58,0
1968	531	23,7	949	44,1	616	63,4
1969	559	24,9	939	43,4	615	61,8
1970	505	22,2	982	45,7	660	64,7
1971	525	23,3	983	45,3	680	65,3
1972	544	24,0	1069	49,4	728	68,9
1973	513	22,5	1014	47,0	784	72,6
1974	556	24,2	1156	53,7	877	80,0
1975	508	21,8	1122	52,3	797	72,0
1976	509	21,6	1151	53,2	841	77,5
1977	526	22,0	1095	50,0	869	83,0
1978	617	25,6	1250	56,3	807	80,0
1979	641	26,5	1238	55,1	830	86,2
1980	653	27,1	1239	55,5	801	80,3

év	39 éves és fiatalabb		40-59 éves		60 éves és idősebb	
	N	százszázalék	N	százszázalék	N	százszázalék
ö z v e g y						
1960	9	35,2	79	38,1	314	62,3
1961	8	53,3	80	46,0	322	62,3
1962	6	30,1	62	31,5	354	67,8
1963	11	60,7	92	47,9	339	64,0
1964	6	35,2	90	48,0	406	75,4
1965	10	61,1	84	46,1	436	79,6
1966	14	88,6	83	46,5	393	70,7
1967	10	65,5	101	58,3	396	69,9
1968	9	60,0	100	59,2	497	86,3
1969	9	60,0	88	53,7	473	80,4
1970	8	49,7	80	45,9	561	94,6
1971	5	32,7	81	51,7	566	92,8
1972	17	109,2	97	63,1	520	83,5
1973	9	55,8	102	68,0	584	92,0
1974	10	61,1	94	64,0	648	100,0
1975	11	68,0	83	58,4	614	92,5
1976	6	37,6	104	72,5	700	104,1
1977	4	24,8	130	86,9	660	97,6
1978	18	109,0	116	74,0	762	112,1
1979	11	65,0	145	88,0	740	108,4
1980	14	80,0	139	82,5	762	113,6
e l v á l t						
1960	33	57,6	48	71,3	19	76,4
1961	46	67,6	46	67,6	20	74,1
1962	41	65,0	47	63,6	18	62,0
1963	41	62,1	52	67,0	15	48,2
1964	35	50,2	51	62,3	16	47,6
1965	62	84,1	78	90,3	24	66,8
1966	51	65,8	84	91,7	42	109,7
1967	49	60,6	74	76,4	46	112,2
1968	54	64,3	93	90,3	41	93,2
1969	51	58,6	89	82,4	56	119,1
1970	70	82,5	118	110,1	51	113,1
1971	64	67,0	127	109,4	55	113,8
1972	68	67,3	155	126,3	69	132,2
1973	78	78,8	136	105,3	70	125,1
1974	94	83,1	151	111,5	87	146,5
1975	76	63,6	165	116,0	73	115,3
1976	118	93,8	189	125,2	80	122,7
1977	109	81,6	203	126,6	79	119,3
1978	113	80,5	220	129,3	95	141,5
1979	145	97,1	248	137,2	108	159,2
1980	156	103,3	256	142,7	82	125,9

¹⁵ ismeretlen családi állapotokkal együtt

11. A népesség életkor és családi állapot szerinti összetétele,
1920., 1960., 1970., 1980. (százalék)

	1920	1960	1970	1980
nőtlen/hajadon				
39 éves és fiatalabb	50,7	38,3	35,2	33,6
40-59 éves	1,0	1,5	1,3	1,2
60 éves és idősebb	0,3	0,7	0,9	0,9
Összesen	52,0	40,5	37,4	35,7
házas				
39 éves és fiatalabb	19,8	23,0	22,0	22,5
40-59 éves	15,6	19,8	20,8	20,8
60 éves és idősebb	5,1	7,8	9,9	9,3
Összesen	40,5	50,6	52,7	52,6
özvegy				
39 éves és fiatalabb	1,1	0,3	0,2	0,2
40-59 éves	2,4	2,1	1,7	1,6
60 éves és idősebb	3,6	5,1	5,7	6,3
Összesen	7,1	7,5	7,6	8,1
elvált				
39 éves és fiatalabb	0,2	0,6	0,8	1,4
40-59 éves	0,2	0,7	1,0	1,7
60 éves és idősebb	0,0	0,2	0,4	0,6
Összesen	0,4	1,5	2,2	3,7
mindösszesen	100,0	100,1¹⁶	99,9¹⁶	100,1¹⁶

azonban még csupán "érezhető" az egyes tényezők befolyásának mértéke, ám ez számszerűen is kifejezhető. A 13. táblázat a nyers öngyilkossági arányszámot bontja fel összetevőkre, különválasztva a kor- és családi állapot szerinti összetételt, ill. a kor- és családi állapot specifikus arányszámok módosulásából fakadó növekedést vagy csökkenést. Miként a korösszetétel hatásának vizsgálatakor, ezuttal is megállapítható: a nyers mutató alapján véve hűen tükrözi a jelenség tényleges irányzatát, bár mennyiségileg természetesen eltúlozza a növekedés ütemét; változásában nagyobb súlya van a megfelelő specifikus arányszámok emelkedésének, mint a demográfiai szerkezet átrendeződésének. Ismét kisebb szakaszokra - öt éves időközökre - tagolva az 1960 és 1980 között eltelt 20 évet, nyomon követhetjük e

¹⁶ A kerekítés miatt tér el 100-tól.

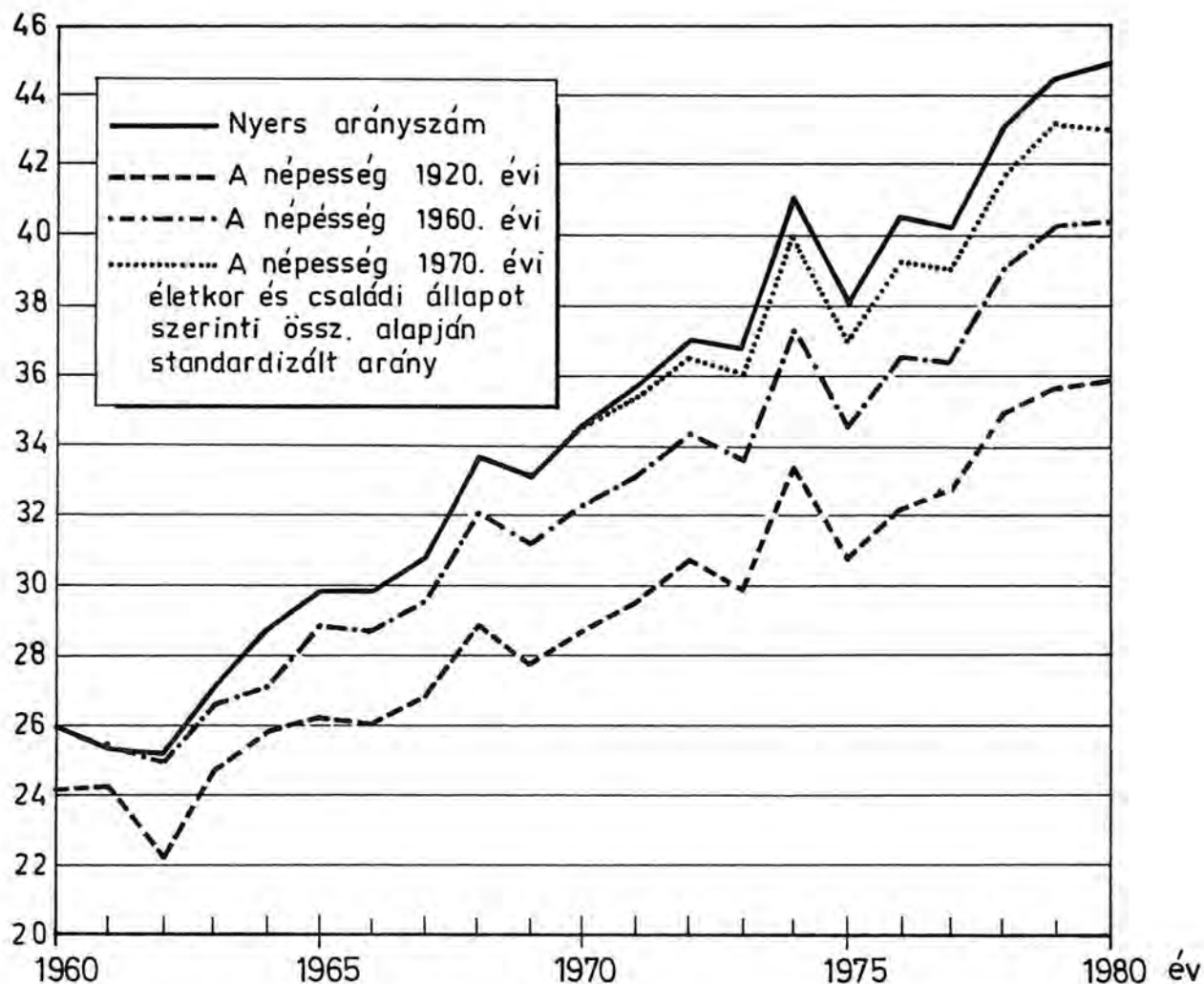
12. Nyers és az 1920., 1960., 1970. évi életkor és családi állapot szerinti megoszlás alapján standardizált öngyilkossági arányszámok, 1960-1980 (százszázalék)

év	nyers	1920	1960	1970
		évi korösszetétel és családi állapot szerinti megoszlás alapján standardizált		
		öngyilkossági arányszám		
1960	26,0	24,1		
1961	25,3	24,2	25,4	
1962	25,2	22,2	24,9	
1963	27,0	24,6	26,6	
1964	28,7	25,8	27,1	
1965	29,8	26,2	28,9	
1966	29,8	26,0	28,7	
1967	30,8	26,8	29,5	
1968	33,7	28,8	32,0	
1969	33,1	27,8	31,2	
1970	34,6	28,7	32,3	
1971	35,7	29,5	33,1	35,3
1972	37,0	30,7	34,3	36,5
1973	36,8	29,9	33,7	36,1
1974	41,1	33,3	37,3	40,0
1975	38,1	30,8	34,6	37,0
1976	40,6	32,2	36,6	39,3
1977	40,3	32,6	36,4	39,1
1978	43,1	34,9	39,1	41,8
1979	44,5	35,7	40,3	43,1
1980	44,9	35,9	40,4	43,0

két tényező befolyásának időbeli alakulását is. A 14. táblázat arról ad képet, a nyers öngyilkossági arányszám változásának mekkora hányada tulajdonítható egyik, ill. másik tényezőnek; a 15. táblázat pedig azt mutatja, a népesség összetételének alakulása és az öngyilkosságok tényleges szaporodása külön-külön milyen mértékben (hány %-kal) módosította a nyers mutató színvonalát. Mint látható, az időben előrehaladva - az 1970 és 1975 közötti időszak kivételével - az összetételhatás mértéke csökken, az utolsó öt év fejleményeiben játszott szerepe pedig ugyyszólván elhanyagolható; az önpusztítás színvonalának az utóbbi években megfigyelhető viszonylag

2. NYERS, ILL. A NÉPESSÉG 1920., 1960. ÉS 1970. ÉVI ÉLETKOR ÉS CSALÁDI ÁLLAPOT SZERINTI MEGOSZLÁSA ALAPJÁN STANDARDIZÁLT ÖNGYILKOSSÁGI ARÁNYSZÁMOK, 1960–1980

Százezrelék

13. A nyers öngyilkossági arányszám változásának felbontása
összetevőkre, 1960-1980 (százszázalék)

év	a korösszetétel			a korszpecifikus arányszámok		
	változásából fakadó hatás az					
	1920.	1960.	1970.	1920.	1960.	1970.
évi korösszetétel alapján						
1960	1,9			- 0,4		
1961	1,1	- 0,1		- 0,3	- 0,6	
1962	3,0	0,3		- 2,3	- 1,1	
1963	2,4	0,4		0,1	0,6	
1964	2,9	1,6		1,3	1,1	
1965	3,6	0,9		1,7	2,9	
1966	3,8	1,1		1,5	2,7	
1967	4,0	1,3		2,3	3,5	
1968	4,9	1,7		4,3	6,0	
1969	5,3	1,9		3,3	5,2	
1970	5,9	2,3		4,2	6,3	
1971	6,2	2,6	0,4	5,0	7,1	0,7
1972	6,3	2,7	0,5	6,2	8,3	1,9
1973	6,9	3,1	0,7	5,4	7,3	1,5
1974	7,8	3,8	1,1	8,8	11,3	5,4
1975	7,3	3,5	1,1	6,3	8,6	2,4
1976	8,4	4,0	1,3	7,7	10,6	4,7
1977	7,7	3,9	1,2	8,3	10,4	4,5
1978	8,2	4,0	1,3	10,4	13,1	7,2
1979	8,8	4,2	1,4	11,2	14,3	8,5
1980	9,0	4,5	1,9	11,3	14,4	8,4

14. A nyers öngyilkossági arányszám változásából a kor- és családi állapot szerinti összetétel, ill. a kor- és családi állapot specifikus arányszámok módosulásának tulajdonítható rész időbeli alakulása, 1960-1980.

időszak	a kor- és családi állapot szerinti összetétel		a kor- és családi állapot specifikus arányszámok		teljes változás	
	változásának tulajdonítható rész					
	százszázalék	%	százszázalék	%	százszázalék	%
1960-65	0,9	23,7	2,9	76,3	3,8	100,0
1965-70	0,9	18,8	3,9	81,2	4,8	100,0
1970-75	1,1	31,4	2,4	68,6	3,5	100,0
1976-80	0,2	4,4	6,5	95,6	6,8	100,0

15. A kor- és családi állapot szerinti összetétel, ill. a kor- és családi állapot specifikus arányszámok változása hatásának időbeli alakulása, 1960-1980.

időszak	a kor- és családi állapot szerinti összetétel	a kor- és családi állapot specifikus arányszámok	teljes változás %
	változásának hatása, %		
1960-65	3,8	10,4	14,6
1965-70	2,7	13,1	16,1
1970-75	4,0	6,1	10,3
1975-80	0,5	16,9	17,5

jelentékeny emelkedése mögött tehát inkább más kedvezőtlen folyamatok, elemek és a korábbiaknál lényegesen kevésbé a demográfiai szerkezet átrétegződése sejthetők. Ez természetesen egyenlőre csupán feltételezés, melynek megalapozása - vagy elvetése - a későbbi hasonló az "összetétel" hatásokkal foglalkozó kutatások feladata.

V. HIVATKOZÁSOK

1. Andorka, R. és mtsai.: (1974) Módszertani megjegyzések az abortusz hatásainak vizsgálatához. Demográfia, 1974. 1.sz.
2. Atkinson, M.: (1978), Discovering Suicide. Studies in the Social Organization of Sudden Death. London - Basingstoke.
3. Bertalan, L.: (1980), Az ökológiai tévkövetkeztetés. (Szemelvények) Szociológia, 3-4. sz.
4. Buda, B.: (1983), A társadalmi beilleszkedés zavarainak visszaszorítási és megelőzési lehetőségei. In: A társadalmi beilleszkedés Magyarországon. II. (Háttéranyagok). Budapest, 1-34.
5. Douglas, J.D.: (1967), The Social Meanings of Suicide. Princeton, N.J.
6. Durkheim, E.: (1967), Az öngyilkosság. Bp.
7. Green, B.S.R.: (1971), Social Area Analysis and Structural Effects. Sociology, 5:2-19.
8. Loether, H.J. és McTavish, D.G.: (1980), Descriptive and Inferential Statistics. An Introduction. Boston - London - Sydney - Toronto.
9. Mikolás, M.: (1973), Az abortuszlegalizáció népegészségügyi hatása és egyes társadalmi kísérőjelenségei. Demográfia, 16:70-113.
10. Nemeskéri J. és mtsai.: (1976), A budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972. A Népegyesület Kutató Intézet Közleményei, 44.
11. Nowak, S.: (1981), A szociológiai kutatás módszertana. Általános problémák. Bp.
12. Párniczky, G.: (1956), A standardizálás néhány újabb módszere. Statisztikai Szemle, 5.sz. 433-449.
13. Selvin, H.C.: (1965), Durkheim's "Suicide" und die Probleme empirischer Forschung. In: E. Topitsch, Hrsg.: Logik der Sozialwissenschaften. Köln - Berlin. 386-405. Magyarul részlet: Szociológia, 1980. 3-4.sz.
14. Stack, S.: (1982), Aging and Suicide: A Cross-National Study. International Journal of Contemporary Sociology, 19: 125-138.
15. Valkonen, T.: (1974), Individual and Structural Effects in Ecological Research. In: M. Dogan és S. Rokkan, eds.: Social Ecology. Cambridge - London, 53-68.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávu kiemelt kutatási főirány (1982-1985). A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei (1982-1990).
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. A sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (előzetes tájékoztató).
4. A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. A demográfiai átmenet elenzésének néhány gyakorlati nehézségeiről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873).
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78. évben élveszületett újszülöttek adatai alapján. /magyar, angol, orosz/
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. (Szolgálati használatra)
16. (Szolgálati használatra)
17. /Szolgálati használatra/
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre. (angol)

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdaüzem - 84-5838-10
Formátum: A/4 Terjedelem: 14,5 (A/5) iv